

Editorial

Editorial	3
-----------------	---

Stati

Jiřina Víravová: Souvislosti a fakta o týraných a zanedbávaných dětech z diagnostického ústavu	5
Zdeňka Adamčíková, Jana Bernoldová, Iva Strnadová, Jan Klusáček: Mateřství žen s mentálním postižením pohledem sociálních pracovníků: Bezmoc, ale čím?	28
Martin Stanoev: Bezdomovci jako nositelé stigmatu a příjemci pomoci	41
Alice Gojová, Kateřina Glumbíková: (Bezmocná) sociální práce jako zdroj zplnomocnění?	52
Aneta Hašková, Kateřina Pomklová: Sociální pracovníci a pracovnice na oddělení sociálně-právní ochrany dětí a lesbické biologické matky	64
Michaela Hiekischová: Sociální práce na úřadech práce – od stresu k bezmoci?	79
Pavel Bajer: Moc ve vztahu sociálního pracovníka a klienta uplatněná z pohledu PCA	89
Barbora Grundělová: Sladování rodinného a pracovního života klientek a klientů sociální práce genderovou perspektivou sociálních pracovníků a pracovníků	106

Recenze

Jindřich Racek, Hana Solařová, Alena Svobodová: Vyhodnocování potřeb dětí	121
Paweł Czarniecki: Súčasný problémy teórie a praxe sociálnej práce v Poľsku	123
Online prakticko-publicistická část časopisu	126
Naše poslání a cíle	127
Zaměření příštího čísla	128

Editorial

Editorial	3
-----------------	---

Papers

Jirina Viravova: Facts and Context about Abused and Neglected Children from the Diagnostic Institute	5
Zdenka Adamcikova, Jana Bernoldova, Iva Strnadova, Jan Klusacek: Motherhood of Women with Intellectual Disabilities as Perceived by Social Workers: Powerlessness, but Whose?	28
Martin Stanoev: Homeless People as Stigma Holders and Recipients of Help	41
Alice Gojova, Katerina Glumbikova: (Powerless) Social work as a Source of Empowerment?	52
Aneta Haskova, Katerina Pomklova: Social Workers of Social and Legal Child Protection Department and Lesbian Biological Mother	64
Michaela Hiekischova: Social Work at Labor Office – From Stress to Powerlessness?	79
Pavel Bajer: Use of Power by Social Worker in Relationship with Client from the PCA View	89
Barbora Grundelova: Work-Life Balance as Gendered Issue? Perspectives of Social Workers	106

Book Reviews

Jindrich Racek, Hana Solarova, Alena Svobodova: Vyhodnocování potřeb dětí	121
Pawel Czarniecki: Súčasný problémy teórie a praxe sociálnej práce v Poľsku	123

Online Practical-Journalistic Part of the Journal	126
Our Mission	127
Next Issue Focus	128

Editorial

Človek len vtedy vie, že je šťastný, ak sa niekedy cítil aj nešťastný. Aby žili na svete bohatí ľudia, musia žiť aj chudobní. Na čo potrebuje človek prežívať moc? Moc nad kým alebo nad čím? Vyvoláva moc jedného automaticky aj pocit bezmocnosti u druhého? Musia stáť moc a bezmocnosť oportunisticky oproti sebe, alebo sú to len fenomény na opačných koncoch jednej emocionálnej línie? Aké dôsledky na život človeka oba tieto fenomény prinášajú?

Mnoho otázok, mnoho odpovedí. V práci so sociálnymi klientmi nachádzame problematiku moci a bezmoci na niekoľkých rovinách: na úrovni klientov a ich blízkych, na úrovni pracovníkov, ale aj na inštitucionálnej úrovni. Už len skutočnosť, že človek sa ocitne v roli klienta, vyvoláva predstavu jeho závislosti od pracovníka, ktorého potrebuje, aby mu pomohol uspokojiť niektorú jeho potrebu. Akoby sa legitimizovala moc pracovníka nad klientom, ktorý ho vyhľadal. Predmetom ich vzájomnej spolupráce sú často veľmi intímne oblasti života, s ktorými sa klient zveruje pracovníkovi. So svojím problémom klient do rúk vkladá aj dôveru v to, že si s tým pracovník poradí. Z praxe však máme niekoľkokrát zažitú, že napriek formálnej pridelenej moci sme ako pracovníci prežívali pocit bezmocnosti. Napríklad vtedy, keď sme nedokázali mobilizovať klientove možnosti a schopnosti na zvýšenie kvality jeho života, a to aj napriek tomu, že sme robili všetko pre to, aby sme dosiahli cieľ. Alebo vtedy, keď my by sme chceli a náš klient by aj dokázal, len podmienky makroprostredia zastavili celý proces zmocňovania klienta. Niektoré prezentované časti výskumov poukazujú na to, že tlaky na sociálneho pracovníka zvonka,

teda legislatívne predpisy, očakávania klientov, ich príbuzných, komunity a štátu sú také veľké, že sa cítia často bezmocní a neschopní konať v prospech klienta. Cieľom textu bolo porozumieť prežívaniu pocitov bezmocnosti sociálnych pracovníkov v kontexte fungovania ich obranných a prenosových mechanizmov.

V čísle, ktoré máte pred sebou, sme sa pokúsili prostredníctvom niekoľkých príspevkov zodpovedať aspoň na niektoré z vyššie uvedených otázok a úvah. V čísle 5/2015 sa môžete dočítať niečo o tom, akým spôsobom prežívajú klienti pocity bezmocnosti, keď sa stanú obeť násilia. Týrané a zanedbávané deti sú jednou z tých skupín klientov, o ktorých nikto nemôže pochybovať, že patrí medzi najvýraznejšie obeť demonštrácie hrubej moci práve zo strany ich najbližších. V príspevku o mentálne znevýhodnených ženách a v ďalšom o bezdomovcoch by sa tiež na prvý pohľad mohlo zdať, že ide o jasnú demonštráciu bezmocnosti klientskej skupiny. Úspešné zvládnutie role rodičovstva u mentálne znevýhodnených matiek z pohľadu sociálnych pracovníkov bolo cieľom uvádzaného výskumu. Autori príspevku spracovali

výskumný materiál od vyše 300 odborníkov, ktorí potvrdili, že rozvoj kľúčovej sociálnej služby pre klientky a posilnenie odborných kompetencií pracovníkov, spolu s nárastom počtu takýchto pracovníkov by mohol znamenať významné zvýšenie kvality života klientov. Nesporne zaujímavou témou v kontexte moci a bezmocnosti je rodičovstvo párov rovnakého pohlavia. Spoločnosťou dosť málo tolerovaná skupina obyvateľstva úplne naráža na spoločenský odpor v súvislosti s témou rodičovstva. Aké skúsenosti majú pracovníci pri zverovaní do výchovy detí lesbickým biologickým matkám, bola výskumná otázka, ktorú kládli autori článku pracovníkom oddelení sociálnoprávnej ochrany detí. Z výskumu vyplynulo, že majú nedostatok informácií, čo ich motivuje k inému postupu konania a v situácii, keď majú moc nad týmito klientmi, tak sa cítia bezmocní.

Autori však texty spracovali z rôznych uhlov pohľadu na moc a bezmoc klientov, pracovníkov aj rôznych súčastí prostredia, v ktorom títo ľudia žijú. Jednou z významných úloh sociálnej práce je empowerment/zmocnenie klienta tak, aby sa tento stal schopnejším, silnejším prežiť v životných podmienkach mikro-, mezo- a makroprostredia. V intenciách vplyvu prostredia na výkon práce sociálneho pracovníka, zvlášť jeho prístupu ku klientom, sa ukazuje ako najdôležitejšie to, či podľahne tlaku systému, ktorý ho núti pôsobiť v roli úradníka, a teda či je jeho preferovaným prístupom profesionalizmus, alebo byrokratizmus.

V každom prípade v problematike moci a bezmocnosti vždy ide o problém narábania s kompetenciami, zodpovednosťou a stupňom morálnej a osobnostnej zrelosti človeka, ktorý s mocou narába alebo ktorý pociť bezmocnosti prežíva.

Inzerce

*Eva Mydlíková,
editorka čísla*

VZDĚLÁVACÍ PROGRAMY

ÚVOD DO ŘÍZENÍ A SUPERVIZE v rozsahu 24 hodin

Třídenní kurz zaměřený na základy sebe/řízení a sebe/reflexe. Cílem je prohloubit zodpovědnost pracovníků a manažerů za řízení sebe a organizace.

Kurz je akreditován MPSV a MŠMT.

Kurz se koná 9. – 11. března 2016.

PSYCHOTERAPEUTICKÝ VÝCVIK REMEDIUM III

Pětiletý sebezkušenostní psychoterapeutický výcvik s časovou dotací **718 hodin** v sebezkušenostní, teoretické a supervizní části. Výcvik je schválen ČPS ČLS JEP.

Zahajujeme 22. – 27. května 2016.

Podrobnější informace na
www.remedium.cz
tel: 272 743 360
vzdelavani@remedium.cz

Souvislosti a fakta o týraných a zanedbávaných dětech z diagnostického ústavu

Facts and Context about Abused and Neglected Children from the Diagnostic Institute

Jiřina Víravová

PhDr. Jiřina Víravová, Ph.D.,¹ absolvovala studijní obor Učitelství na speciálních školách na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Následně působila v Diagnostickém ústavu pro mládež v Praze 2. Několik let externě přednášela problematiku vědních disciplín etopedie, psychopedie a somatopedie na Fakultě tělesné výchovy a sportu Univerzity Karlovy v Praze. Je lektorkou akreditovaných vzdělávacích programů MPSV a působí jako pedagogický pracovník ve Věznici Jiřice.

Abstrakt

Text seznamuje s koncepcí a výstupy výzkumného šetření zaměřeného na problematiku dětí ohrožovaných týráním a zanedbáváním. Jádrem výzkumu bylo založeno na studiu životních trajektorií ohrožovaných dětí. Důraz byl kladen na důsledný rozbor informací o rodinném prostředí, v němž tyto děti vyrůstaly. Záměrem výzkumu byla detekce signifikantních vztahů mezi výskytem týrání a zanedbávání dětí a jejich rodinným prostředím. Přednostně byly zkoumány jednotlivé znaky rodin, v nichž prokazatelně docházelo k ohrožování dětí. Tyto znaky byly pomocí statistické analýzy dále zpracovávány a uváděny do vztahů také s jinými jevy. Vyhodnocením získaných dat byla učiněna taková zjištění, která obecně předpokládána očekávání o „ohrožujících rodinách“ z části překonala.

Klíčová slova

dítě, rodina, ohrožování, fyzické týrání, psychické týrání, zanedbávání, diagnostický ústav

Abstract

This text introduces the conception and results of a survey focused on the issues of threatened and neglected children. The survey is based on the study of threatened childrens' life paths. The aim of this survey was to detect significant associations between the abuse and neglect of children and their family background. The main stress of the analysis is information about the family environment in which these children grew up in. The main focus was on cases of families where the abuse of children has been proved. These aspects were analyzed also in relation with other variables by the use of statistical analysis. Resulting from the data analysis, many findings significantly exceeded the anticipated claims about abused children within abusive families.

¹ Kontakt: Vězeňská služba ČR, Věznice Jiřice, Ruská cesta 404, 289 22 Jiřice; viravova.j@seznam.cz

Keywords

child, family, abuse, physical abuse, psychological abuse, neglect, diagnostic institute

1. Předmluva

Téma týraných, zanedbávaných či sexuálně zneužívaných dětí rezonuje současnou společností ve spojení s mnohými, médii zprostředkovanými událostmi.² V kauzách těchto ohrožovaných dětí se v různé intenzitě ukazují společensko-mravní přechyby dospělých osob, na jejichž péči jsou tyto děti existenčně závislé. Všimněme si, že v převážné míře jsou prezentovány případy dětí v nejtěžším věku. V těchto případech jsou prostřednictvím mediálního zviditelnění věci dány do pohybu. Avšak stále ve společnosti zůstávají ty děti, a dovolujeme si tvrdit, že jich je podstatně více než těch, o kterých se veřejně ví, jejichž situace zůstává bez povšimnutí okolí, bez jakéhokoli zásahu. (Z ročních výkazů Ministerstva práce a sociálních věcí ČR o výkonu sociálně-právní ochrany dětí vyplývá, že v roce 2013 bylo evidováno 7527 případů týraných, zanedbávaných a zneužívaných dětí, přičemž o pět let dříve byl tento počet 1978 a další tři roky nazpět bylo evidováno 813 případů.)

Je prokázáno, že děti týrané i zanedbávané si svou negativní zkušenost z dětství odnášejí do dospělosti a předávají ji tak dál svým vlastním dětem.³ Přenosem těchto zkušeností je ve společnosti stále udržována populace týrajících rodičů, kteří byli sami týranými dětmi. Někteří, z této skupiny, navíc postupně posouvají hranice svého chování stále více za obecně akceptovatelnou mez.

2. Úvod k výzkumnému šetření

U většiny výzkumů bývá prvním zvažovaným krokem reálné posouzení dostupnosti výzkumného materiálu, jenž si badatelův záměr vyžaduje. Také u předkládaného šetření bylo důkladně zvažováno, zda, a pokud ano, tak kde lze získat podklady k tak citlivému tématu, jako je týrání a zanedbávání dětí. Ukázalo se, že hutným zdrojem informací o dětech a jejich rodinách jsou dokumentace škol a školských zařízení. Tato fakta bývají léta, mnohdy bez povšimnutí, uchovávána v jejich archivech či databázích. Hovoříme o celých lidských biografiích, které jsou velmi cenným zdrojem k prozkoumání.

Ovšem to, že tyto informace fakticky existují, nezaručuje, že jsou výzkumníkům k dispozici. Lze konstatovat, že v čele s paragrafy na ochranu osobních údajů a za pomoci právnických úhybů jsou tato data přísně chráněna. Avšak lékař také nestanoví diagnózu, aniž by pacienta prohlédl. Má-li být poznáno meritum věci, musí být poznáno „z něčeho“, tedy musí být vůle „nechat poznat“. Bylo by proto příhodné také směřovat pozornost k možnostem získávání podkladů pro vědecké práce a v tomto ohledu podrobit diskurzu formální, ale i ta neformální pravidla, jež podstatnou měrou přistup k těmto informacím ovlivňují.

Tak jako všude, i zde platí známé „Je to o lidech“, a proto se mohl realizovat výzkum, založený na studiu osobní spisové dokumentace necelých dvou stovek dětí. Tento výzkum⁴ započal v roce 2011 a zaměřoval se na problematiku výskytu týrání a zanedbávání dětí, jež zároveň měly vlastní zkušenost s umístěním v institucionální péči. Volbu dětí do výzkumného vzorku ovlivňoval

² Vzpomeňme kupř. Kuřimskou kauzu, nebo případ českých dětí odebraných české matce Norským úřadem na ochranu dětí, či různé zprávy o opilých matkách, jež ztrácejí kontrolu nad sebou i nad péčí o své děti (kupř. případ osmiměsíčního kojence nalezeného v pražských Vysočanech – matka v ebrietě opodál).

³ Ze závěrů výzkumu amerických psychiatrů C. J. Schellenbacha a J. L. Culbertsona z roku 1992 bylo zjištěno, že 70% dětí, jež byly v dětství týrány, se ve své dospělosti také k takovému chování uchyluje a stávají se týrajícími rodiči.

⁴ Jedná se o výzkum, který byl součástí disertační práce „Ohrožované dítě: Ohrožování dětí a jeho vztahový rámec u jedinců umístovaných do diagnostického ústavu“, obhájené v roce 2014.

předpoklad, že u této skupiny bude větší pravděpodobnost zkoumanou problematiku zachytit. Možnost sledovat vývoj situace dětí byla zajištěna věkovou skladbou zkoumané skupiny. Jednalo se o děti starší patnácti let, tedy o děti, jejichž životní, potažmo ústavní dráha se již určitý čas vyvíjela.

2.1 Téma, záměr a hypotéza výzkumu

Téma týraných a zanedbávaných dětí bylo podrobeno výzkumnému šetření na vzorku dětí z diagnostického ústavu v Praze. Záměrem šetření bylo nalézt souvislosti mezi výskytem ohrožování dětí tímto sociálně-patologickým jevem a jejich rodinným prostředím. Strategie výzkumu spočívala předně ve zjišťování způsobů ohrožování (kupř. psychickým týráním, fyzickým týráním), ve zjišťování frekvence ohrožování, a to vše za současného přihlédnutí k rodinným poměrům, z nichž děti do ústavního zařízení přicházely. Proto byla pro účely tohoto šetření stanovena následující hypotéza:

Zvýšený výskyt týrání a zanedbávání dětí z DÚM⁵ pozitivně koreluje s narušeným vztahovým rámcem uvnitř jejich rodiny.

Hypotéza byla podpořena doplňujícími výzkumnými otázkami typu:

- Přicházejí týrané či zanedbávané děti do DÚM častěji z rodin se standardní, či nestandardní rodinnou konstelací?
- Lze vyvodit souvislost mezi způsobem (předchozího) ohrožování dětí umístěných následně do DÚM a ohrožující osobou?
- Existují u těchto dětí identifikovatelné charakterové rysy?
- Má sledovaná skupina ohrožených dětí specifické výchovné problémy?
- Jaký je vztah mezi incidencí ohrožování u těchto dětí a rolí otce v rodině?
- Má předchozí zkušenost ohrožení dopad na školní úspěšnost sledovaných dětí?

Očekávaný výstup výzkumu měl poskytnout informace o tom, zda existují signifikantní vztahy mezi týranými a zanedbávanými dětmi z diagnostického ústavu a jejich rodinným prostředím. V optimálním případě by pak byly zjištěny i specifické znaky těchto rodin.

2.2 Výzkumný vzorek – děti s ústavní kariérou

Zkoumaná skupina dětí byla složena z chlapců, kteří byli během roku 2011 umístěni v Diagnostickém ústavu pro mládež v Praze 2.⁶ Jednalo se o 196 chlapců, ve věku od patnácti do osmnácti (výjimečně devatenácti) let, kteří sem přicházeli z celého území Čech. Tito byli do zařízení umísťováni na základě:

- usnesení o předběžném opatření
- soudem nařízené ústavní výchovy
- soudem uložené ochranné výchovy
- žádosti o re-diagnostiku
- smlouvy o dobrovolném pobytu

Důvody, pro něž byli chlapci do diagnostického ústavu přijímáni, se různily, nicméně bylo možné vypořádat problémy, které se vyskytovaly nejčastěji. Zejména se jednalo o:

- výchovné problémy spojené se školní docházkou (kupř.: záškoláctví, šikana, vulgarita k pedagogům)
- neutěšené situace v rodinách chlapců (kupř.: agresivita mezi pečujícími osobami či mezi pečující osobou a dítětem, nerespektování výchovných požadavků pečujících osob, chronické útky, toulky)

⁵ DÚM je zkratka označující diagnostický ústav pro mládež.

⁶ Jelikož diagnostické ústavy pro mládež nejsou zařízeními koedukovanými, bylo složení výzkumného vzorku pouze chlapecké.

- drobné krádeže
- experimentování s drogou
- poškozování veřejného i soukromého majetku

Pro ilustraci uvedme příklady některých výchovných problémů tak, jak jsou zaznamenávány v osobních spisových dokumentacích těchto chlapců:⁷

„Pěstouni sdělili, že již odmítají zajišťovat pro chlapce další výchovu, neboť jim odcizil finanční prostředky, vyhýbá se záměrně odborné přípravě, již nejsou pro něj dostatečnou výchovnou autoritou a cítí se jím být sami ohroženi.“

„Návrh na ÚV⁸ podali rodiče i s návrhem na PO⁹. Uvedli, že první výchovné problémy zaznamenali již v 7. třídě, kdy jim zcizoval peníze a začal chodit za školu. V 8. třídě byl hodnocen sníženým stupněm z chování za neomluvené absence a kouření. Po ukončení PŠD¹⁰ selhal třikrát v odborné přípravě. Dále uvedli, že se toulal s partou, nerespektoval rodiče a choval se k nim agresivně. Podezírají ho z užívání drog.“

„Otec na OSPOD¹¹ uvedl, že se chlapec doma dopustil krádeže foťáku, později zjistil, že mu chybí menší finanční částka, mobilní telefon a také se jim někdo vloupal do domu. Po přivolání PČR¹² bylo zjištěno, že to byl syn. Otec si s výchovou syna neví rady, chlapec jej nerespektuje, je agresivní a vyhrožuje. Má podezření, že syn užívá OPL¹³.“

Polovina ze 196 umístěných chlapců byla do zařízení přijata na základě intervence orgánu sociálně-právní ochrany dětí, necelá polovina umístění (tj. 96 dětí) byla iniciována rodiči chlapců a ve zbylých dvou případech se jednalo o přijetí na základě požadavku dětských domovů o provedení re-diagnostiky.

2.3. Popis analyzovaného spisového materiálu

Základnu zjišťovaných informací tvořily osobní spisové dokumentace chlapců, kteří byli v průběhu celého roku 2011 umístěni do Diagnostického ústavu pro mládež v Praze 2.

V těchto důvěrných materiálech jsou zaznamenány údaje o rodinách dětí, o jejich školní docházce, zálibách, ale jsou zde také uvedeny důvody pro přijetí do ústavní péče i veškeré formální náležitosti s tímto přijetím související. Nedílnou součástí dokumentace jsou zprávy etopedů, psychologů, vychovatelů, speciálních pedagogů a sociálních pracovníků.

Spolupráce těchto odborníků činí z osobních spisových dokumentací bohatý zdroj informací. Význam sdělovaného nemusí být na první pohled zjevný, ale při bližším ohledání a při snaze číst mezi řádky se lze o situaci daného dítěte dozvědět skutečně mnoho podstatných informací.

V dokumentacích lze registrovat kupř. tyto jevy:

- konstelace rodiny (rodina úplná, doplněná apod.)
- pozice vlastního otce (zda je otec přítomen v rodině, zda je otec ve výkonu trestu odnětí svobody apod.)
- počet partnerů matek
- komu bylo dítě v případě rozvodu svěřeno do péče
- prospívání ostatních dětí v rodině (např. sourozenci v ústavu)
- registrování týrání či zanedbávání v rodině, druh a způsob týrání/zanedbávání

⁷ Všechny i dále uvedené příklady jsou z archivu Diagnostického ústavu pro mládež v Praze.

⁸ ÚV je zkratka označující ústavní výchovu.

⁹ PO je zkratka označující předběžné opatření.

¹⁰ PŠD je zkratka označující povinnou školní docházku.

¹¹ OSPOD je zkratka označující orgán sociálně-právní ochrany dětí.

¹² PČR je zkratka označující Policii České republiky.

¹³ OPL je zkratka označující omamné a psychotropní látky.

- spolupráce rodičů a zájem na řešení situace (ve smyslu umístění dítěte do DÚM)
- psychiatrická intervence u dítěte (v některých případech také u rodičů)
- zaměstnání otce, zaměstnání matky
- počet vlastních sourozenců¹⁴
- status dítěte (ne/manželské)
- intervence SVP¹⁵, předchozí zkušenost s ústavním pobytem
- zájem rodiny o dítě během pobytu (návštěvy, telefonáty, korespondence)
- zneužívání OPL a sebekontrola v souvislosti s drogou (abúzus během pobytu v DÚM)
- trestná činnost, útek, toulky, zájmové aktivity, atd.
- povaha výchovných problémů ve škole (záškoláctví, vulgarity k učitelům, šikana, neplnění školních povinností apod.)
- spolupráce rodiny se školou
- základní škola během plnění PŠD – běžná ZŠ / ZŠ praktická
- nejvyšší dosažené vzdělání a studijní ambice po ukončení PŠD (v případě SŠ studia – učební obor)

2.4. Pojmosloví

Pro účely výzkumu byly některé obecně užívané termíny definovány úžeji, než bývá běžné. Považujeme za vhodné ozřejmit alespoň některé z nich.

Ohrožené děti – při vymezování tohoto termínu bylo vycházeno z Matějčkova konceptu dětí predisponovaných k násilí.¹⁶ Tento koncept byl doplněn o faktory, jež děti mohou ohrožovat skrytě, tedy o faktory, které nemusejí být patrné, a které navíc ani nemusejí být aktivovány. Jedná se o specifické podmínky vzniku ohrožení. Tyto specifické podmínky vycházejí z rodinného prostředí dětí. Ve výzkumné zprávě bylo uvedeno: „Ohrožené děti jsou tak děti, které byly prostřednictvím rodiny vystaveny specifickým podmínkám, jejichž vlivem bezprostředně docházelo či dodatečně došlo k poškození jejich tělesného nebo duševního zdraví. (Příkladně: V případě rozvodu rodičů nemusí dojít k ohrožení dítěte touto situací. Specifická podmínka, která by mohla zavinit následnou újmu dítěti, by mohla být neochota rodičů učinit o výchově dítěte dohodu.) Jedná se o děti, které byly škodlivým vlivům rodinného prostředí vystaveny dlouhodobě. Ve výzkumu jsou jimi ohrožené děti, které byly fyzicky a psychicky týrané či zanedbávané, ale důvody k jejich umístění do ústavní péče byly ve většině případů jiné než samotný fakt ohrožování.“ (Víravová, 2014:157.)

Ohrožování dítěte a jeho způsoby provedení – pro vymezení termínu „ohrožování dítěte“ byla oporou definice syndromu týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte dle Dunovského¹⁷ (1995). Avšak ve výzkumu nebyla problematika zneužívání zohledňována a ohrožování dítěte bylo definováno následovně: „Ohrožováním rozumím jednání konkrétní osoby, které probíhá v rodinném prostředí a dítě poškozuje. Toto prostředí je charakterizováno společnou domácností účastníků. Za ohrožování dítěte tedy považuji pobyt v nevhodném rodinném prostředí, které svou podstatou a vnitřními vazbami mezi jejími členy vážně narušuje zdravý psychický a tělesný vývoj dítěte a ohrožuje jeho sociální zrání.“ (Víravová, 2014:158.) Způsoby ohrožování jsou ve smyslu

¹⁴ Vzhledem k vysokému počtu polorodých sourozenců u mnoha dětí z výzkumného vzorku a vzhledem k mnohdy nepřesným údajům o jejich skutečném počtu nebyli tito do výzkumu zahrnuti.

¹⁵ SVP je zkratka pro Středisko výchovné péče.

¹⁶ Dle Matějčka (1995) jsou tři skupiny dětí se zvýšeným rizikem násilí přitahovat. Jsou to děti, které své rodiče vyčerpávají, které pro ně mají málo pochopitelné chování a které nenaplní očekávání svých rodičů.

¹⁷ „Za týrání, zneužívání a zanedbávání dítěte považujeme jakékoliv nenáhodné, preventabilní, vědomé (případně i nevědomé) jednání rodiče, vychovatele anebo jiné osoby vůči dítěti, jež je v dané společnosti nepřijatelné nebo odmítané a jež poškozuje tělesný, duševní i společenský stav a vývoj dítěte, popřípadě způsobuje jeho smrt.“ (Dunovský, 1995:24.)

výzkumného šetření trojí – tělesné, psychické týrání a zanedbávání. Všemi uvedenými typy ohrožování se často prolínají snahy rodičů své chování nazývat výchovou. Mnohdy si ani samy děti neuvědomují skutečný stav své situace, a mnohdy samy odmítají fakta, jež na jejich týrání či zanedbávání ukazují. Jednotlivé způsoby provedení ilustrují následující příklady:

„Rodinné vztahy jsou vyhrcoené, otec chlapce nepřiměřeně fyzicky trestal, má prchlivou povahu. V současné době je vzhledem k tomuto v podmínce.“

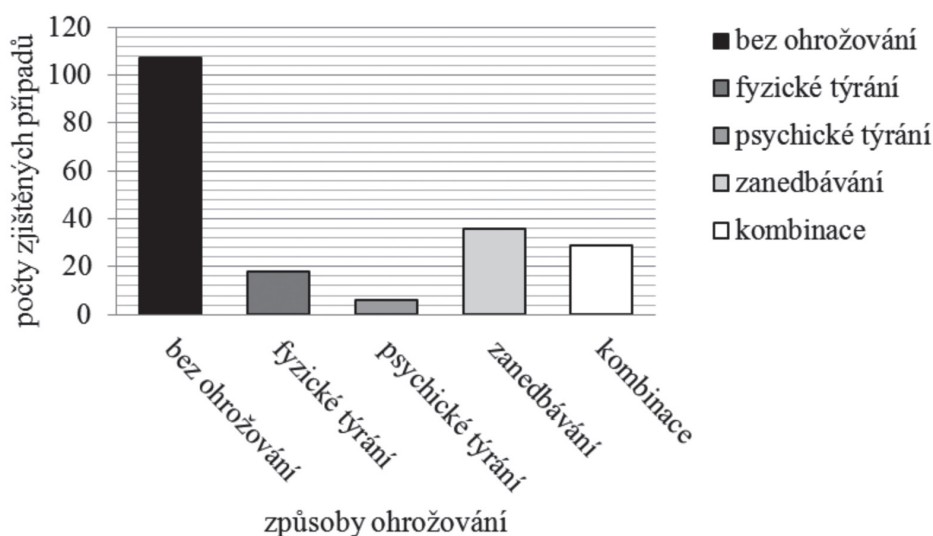
„Chlapec měl být otcem nepřiměřeně fyzicky trestán, nyní se dle zjištění k tělesnému trestání připojila i jeho současná manželka. Na základě oznámení mladistvého zahájila PČR stíhání otce pro trestný čin týrání svěřené osoby.“

„Rodina dlouhodobě v péči OSPOD. Otec fyzicky napadá celou rodinu, nejvíce chlapce. To ho vedlo k útěkům již na ZŠ a sebepoškození. Fyzické napadání doposud v rodině trvá. V březnu 2010 oznámila škola podezření na týrání chlapce, otec ho velmi krutě trestal a byl uznán vinným a odsouzen k trestu odnětí svobody v délce 8 měsíců s odkladem na 18 měsíců. Napadání se stále opakuje, chlapec otce nemá rád, bojí se ho, zvláště když je opilý.“

„Důvodem umístění je zanedbání a psychické ohrožení ze strany rodičů na dalším vývoji chlapce a jeho mladšího bratra. Rodiče nejsou schopni zvládat odpovídajícím způsobem rodičovské povinnosti, čehož důkazem byl hlad obou sourozenců (někdy žebrali od spolužáků svačiny a drobné peníze), zanedbané a špinavé ošacení, prokazatelný alkoholismus matky i otce a jejich častý pohyb mezi bezdomovci. Ze strany rodičů je zjevně vůči dětem nedostatek podnětů potřebných ke standardnímu rozumovému vývoji a patrně ne vždy měly potřebný dostatek stravy odpovídající kvality, aby se to neodrazilo i na dozrávání CNS. Chlapec a jeho bratr jsou velmi silně emočně vázáni na jejich rodiče, přejí si vrátit se k nim.“

„Chlapec studuje ve druhém ročníku ..., kdy uvedl, že chce odejít od otce, kde nemá zázemí. V rodině je málo peněz, na nejzákladnější životní potřeby se musí přivydělavat brigádní činností. Nikdo jiný, kdo by jej mohl převzít do péče, není. Matka o syna dlouhodobě nejví zájem. Otec má nízký příjem, není schopen chlapci platit internát, odkud mu hrozí vyloučení pro neplacení. Tím by se chlapci velmi snížila možnost školu dodělat...“

Graf 1: Výskyt jednotlivých způsobů ohrožování – rozložení ve vzorku dětí z DÚM

Zdroj: Víravová, 2015

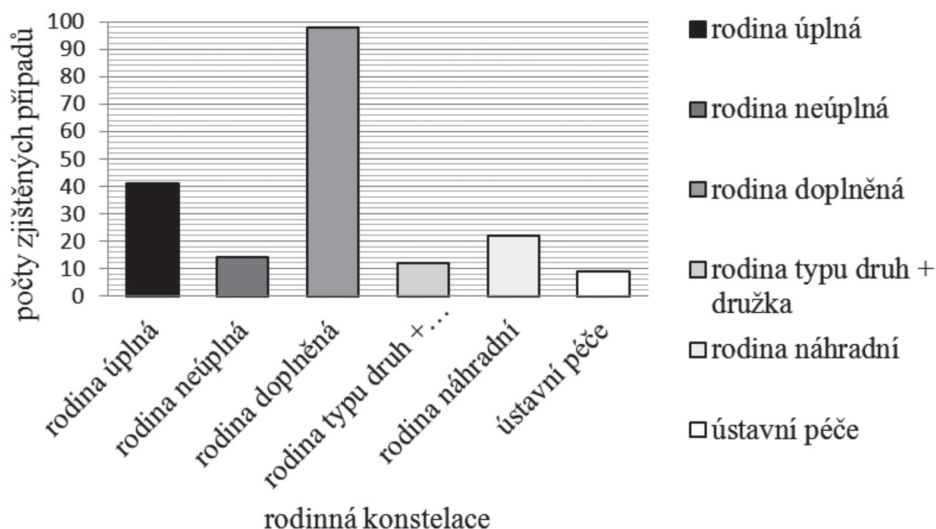
Konstelace rodiny – pro účely výzkumného šetření bylo vymezeno sedm typů rodinných konstelací:

- Rodina úplná – v níž zajišťují péči o dítě jeho vlastní rodiče, kteří uzavřeli manželství.
- Rodina neúplná – péči zajišťuje jeden z vlastních rodičů, druhý biologický rodič je vzdálen. Pro tuto konstelaci se zdá typické často se opakující neformální doplňování rodiny o partnera zůstávajícího rodiče. (Obvykle bylo dítě svěřeno do péče matky, a proto byly častěji evidovány případy, kdy rodina byla různě doplňována o muže.)
- Rodina doplněná – je tvořena vlastním rodičem dítěte a cizí osobou, s níž biologický rodič uzavřel manželství. Formálně se tak rodičem dítěte stává osoba bez příbuzenského vztahu.
- Rodina typu druh + družka – v této rodině pečují o dítě jeho vlastní rodiče, kteří neuzavřeli manželství.
- Rodina náhradní – je specifická a obtížně definovatelná konstelace. „V náhradní rodině pečující pár netvoří ani jeden z vlastních rodičů dítěte. Péče o dítě je svěřena osobě, která ale může být v příbuzenském vztahu k dítěti. (Pozn. autora: V praxi se jednalo jak o chlapce osvojené, tak o chlapce, kteří přišli z péče pěstounů, kteří mnohdy pro nezvladatelnost dítěte požadovali ukončení pěstounství.) U adoptivních rodičů se vždy jednalo o osoby bez příbuzenského vztahu k dítěti, mezi pěstouny se vyskytly i osoby z širšího rodinného okruhu. Nejčastěji se jednalo o prarodiče, sourozence nebo strýce a tety.“ (Víravová, 2014:170)
- Ústavní péče – je náhradní výchovná péče zajišťovaná školskými zařízeními¹⁸. Ve výzkumném vzorku se jednalo o děti z dětských domovů, jejichž chování překračovalo mez přijatelnou pro dané zařízení a bylo nutné je podrobit re-diagnostickému pobytu. Po vyhodnocení situace se tyto děti vracely zpět do dětského domova nebo byly přemístěny do některého z výchovných ústavů.

„Vazby mezi členy rodiny mívají svou dynamiku. Z toho důvodu lze očekávat, že v uspořádání rodin bude docházet k překrývání jednotlivých druhů konstelací.“ (Víravová, 2014:169.) Toto překrývání bývá způsobeno příkladně výskytem nevlastních sourozenců v rodinách nebo rozvodem rodičů, kdy se ze standardní úplné rodiny stane rodina nestandardní.

¹⁸ Školskými zařízeními, která poskytují náhradní výchovnou péči, jsou ve smyslu zákona 109/ 2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů, tato zařízení: diagnostické ústavy, dětské domovy, dětské domovy se školou, výchovné ústavy a střediska výchovné péče.

Graf 2: Rodinné konstelace – rozložení ve vzorku dětí z DÚM

Zdroj: Víravová, 2015

Role otce a její změny – ukazuje se, že stabilní pozice otců je v současné mladé rodině výrazně narušena.¹⁹ Vystupují rozdíly mezi biologickým a psychologickým rodičovstvím, přičemž neplatí, že oba typy musí být u daného jedince ve vzájemné shodě. Na základě toho byly definovány následující typy otcovských rolí:

- Splnutí biologické a psychologické role otce v jedné osobě.
- Přijmutí psychologické role otce (např. osvojením).
- Odmítnutí psychologické role otce (např. partnerem matky).
- Odmítnutí biologické role otce.

Zdá se, že role otců jsou významným činitelem ovlivňujícím vývoj životní trajektorie dětí zahrnutých do výzkumu. Za změnu v této roli je považováno to, když v rodině je pozice vlastního otce nahrazena cizí osobou (popř. osobou s příbuzenským vztahem k dítěti – např. prarodičem, strýcem) nebo když péče o dítě přechází zcela na vlastního otce. Vzhledem k výzkumnému vzorku byly uvedeny tyto varianty změn otcovských rolí:

- Biologický otec po rozvodu z rodiny odešel.
- Biologický otec z rodiny odešel na čas – v rodině se zdržoval sporadicky a udržoval intimní vztah v jiné rodině.

¹⁹ Z publikační činnosti kupř. Dunovského (1986), Weisse, Zvěřiny (2001), Havlíka (2002) či Možného (2008) vyplývá, že pro současnou rodinu je typické splývání rolí mužů a žen, že muži kupř. přestávají být jedinými živiteli rodiny, s čímž třeba také souvisí vyrovnávání podmínek v pracovních příležitostech obou pohlaví. V důsledku toho ženy předčasně opouštějí své děti a odcházejí do zaměstnání. Tíživá ekonomická situace mladých rodin si žádá maximální pracovní vytížení obou rodičů, přičemž na ženách stále zůstává větší břímě v podobě péče o děti i domácnost. Navíc vztahy v mladých rodinách bývají velmi často založeny pouze na emotivní bázi, což významnou měrou přispívá k rozvodovosti manželství. Možný (2002) uvádí, že rodina ztratila své konzervativní pojetí a získala nové liberální. Mezi nejzásadnější změny v uspořádání tradiční rodiny pak řadí: ztrátu výhradního práva na legitimní sex, možnost plození dětí mimo manželství, oslabení vlivu rodiny na zachování rodinného statusu, oslabení vlivu křesťanství na udržení rodiny, převzetí některých funkcí rodiny státem, změna povahy práce (emancipace) atp.

- Biologický otec byl ve výkonu trestu odnětí svobody.
- Dítě bylo svěřeno do výchovy otce (jednalo se o děti, o které nechtěla nebo nemohla pečovat jejich matka).
- Biologický otec zemřel.
- Situace kolem otce nepopsána – z dokumentace bylo možné zjistit, že biologický otec není přítomen v rodině, ale přesnější informace nebyly dostupné.

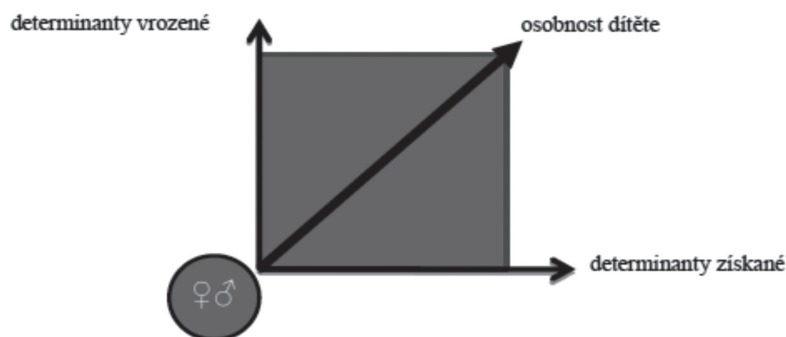
Charakterové rysy dětí – v morálním rozměru jsou charakterové rysy dětí vysvětlovány jako osobnostní vlastnosti, které jedinec v průběhu života získává, upevňuje či ztrácí. „Tyto vlastnosti jsou na jedné straně formovány genetickými predispozicemi, na straně druhé výchovou a sociálním učením. Osobnost dítěte je tedy výsledkem vzájemného působení vrozených a získaných determinant během jeho života.“ (Víravová, 2014:175.) Charakterové vlastnosti spolu s povahovými rysy významně ovlivňují způsoby jednání a chování jedinců. Na základě pozorování způsobů reagování byly děti z výzkumného vzorku rozděleny do následujících kategorií:

- Dítě zná mravní pravidla a respektuje je – chování dítěte odpovídá obecně uznávaným společensko-mravním pravidlům, přičemž lze akceptovat občasné vybočení z normy.
- Dítě nezná mravní pravidla, ale přesto je intuitivně respektuje – zde je patrné selhání rodiny v procesu osvojování společensko-mravních pravidel a dítě své chování podřizuje pouze vlastní intuici.
- Dítě zná mravní pravidla, ale nerespektuje je – chování dětí znalých společenské normy, přesto ji nerespektujících, lze rozdělit do dvou subkategorií. V té první nacházíme agresivní a impulzivní jedince (projevují své nekonformní chování otevřeně), v té druhé naopak ty, kteří se snaží takové chování skrývat.
- Dítě nezná mravní pravidla a ani je intuitivně nerespektuje – „Převážně se jedná o jedince ze sociálně slabých rodin, často kriminogenně zatížených. Typické pro ně bývají tendence závažnost vzniklé situace bagatelizovat a zásadní informace zkreslovat nebo je lhavě domýšlet.“ (Víravová, 2014:177.)

Jednotlivé kategorie ve svém popisu zohledňují vliv rodinného prostředí na formování osobnosti dětí a také vliv jejich vrozené výbavy (kupř. ochota k intuitivnímu respektování společensko-mravních pravidel). Navíc žádná z těchto kategorií nevyklučuje možnost psychiatrické léčby dítěte. (Pozn. autora: Ze 196 umístěných dětí byla psychiatrická léčba indikována přibližně čtvrtině z nich, tj. 51 dětem.)

Schéma 1: Determinační vlivy při formování osobnosti dítěte

Zdroj: Víravová, 2014

2.5 Metodika výzkumu

Strategie výzkumu byla koncipována jako kvalitativně-quantitativní analýza obsahu dokumentů. Kvantitativní zpracování analýzy textu bylo následně kvalitativně interpretováno.

V první, kvantitativní fázi výzkumu byl analyzován obsah dokumentů, s cílem co nejpřesněji zaprotokolovat výskyt ohrožování umístěných dětí týráním a zanedbáváním. Dále bylo snahou zjistit, které jevy lze shodně registrovat u všech dětí z výzkumného vzorku (kupř.: rodinná konstelace, závislostní chování, páčání trestné činnosti, počty sourozenců, zájmy).

Tímto způsobem byly získány jednotlivé analytické kategorie, které mohly být dále vzájemně posuzovány. Celkem bylo zjištěno šedesát kategorií (pozn. autora: samotné statistické analýze byly podrobeny pouze vybrané analytické kategorie). Jelikož ale některá data v těchto kategoriích nabývala nominálních hodnot, tak aby bylo možné s nimi dále kvantitativně pracovat, musela být převedena do specifických kódů. Takto zakódovaná data byla uložena do hlavní databáze, následně převedené do statistického softwaru IBM SPSS²⁰.

Příklad kódování dat:

- Analytická kategorie – vzdělání:
 - 0 znamená – ukončená PŠD bez dalšího vzdělávání
 - 1 znamená – střední vzdělání
 - 2 znamená – střední vzdělání s výučním listem
 - 3 znamená – střední vzdělání s maturitní zkouškou
 - 4 znamená – studium přerušeno
 - 5 znamená – podmíněně vyloučen
- Analytická kategorie – počty a stáří vlastních sourozenců:
 - 0 žádný sourozenec
 - 1 znamená – mladší sourozenec
 - 2 znamená – starší sourozenec

Platí, že první a třetí číslo vyjadřují počet sourozenců, druhé a čtvrté číslo pořadí sourozenců. V tom případě:

 - 2112 = 3 sourozenci – dva mladší a jeden starší
 - 11 = 1 sourozenec mladší
 - 12 = 1 sourozenec starší
 - 4211 = 5 sourozenců – čtyři starší a jeden mladší atd.

Všechny zjištěné proměnné, převedené do specifických kódů, byly dle Gavory (2000) upraveny na základě dvou požadavků tak, aby se kategorie staly vyčerpávajícími a zahrnovaly každý možný související prvek, dále aby se kategorie vzájemně vylučovaly a svým vymezením se vzájemně nepřekrývaly. Příkladně byly získány tyto kategorie a jejich možné hodnoty/prvky:

Kategorie – způsoby ohrožování:

- fyzickým týráním
- psychickým týráním
- zanedbáváním
- fyzickým týráním + psychickým týráním
- fyzickým týráním + zanedbáváním
- psychickým týráním + zanedbáváním
- fyzickým týráním + psychickým týráním + zanedbáváním

²⁰ Statistical Package for the Social Sciences.

Kategorie – věk otce v době narození dítěte:

- pod 20 let
- od 20 let do 25 let
- od 26 let do 30 let
- od 31 let do 35 let
- od 36 let do 40 let
- nad 40 let

Aby získané údaje mohly být mezi sebou posuzovány, bylo nutné je utřídit do tabulky, kde v řádcích byly zaznamenány jednotlivé subjekty výzkumu (konkrétní děti) a ve sloupcích analytické kategorie (získané zakódované informace z osobních spisových dokumentací). Následně byly dávány do vztahu jevy z vybraných kategorií a pomocí statistické analýzy bylo zjišťováno, zda mezi nimi existuje statisticky významný vztah.

V druhé fázi výzkumu byly získané výsledky kvalitativně interpretovány a porovnávány s obecnými očekáváními. Na základě toho byly vyvozeny dílčí závěry ke každé z posuzovaných dvojic jevů. Tímto způsobem bylo vyhodnoceno 35 kombinací.

Samotná data byla zpracovávána metodou kontingenčních tabulek. Princip kontingenčních tabulek spočívá ve srovnání naměřené (empirické) distribuce pozorování do polí tabulky s distribucí, jakou bychom obdrželi, kdyby pozorování byla zařazena do polí tabulky náhodně (teoretická četnost).

Tímto způsobem byla vypočítána očekávaná hodnota pro každý pozorovaný jev a tato očekávaná hodnota pak byla porovnávána se skutečně pozorovanou (v našem případě s hodnotami, které byly zjištěny analýzou osobních spisových dokumentací chlapců). Získané informace byly dále analyzovány pomocí funkce Crosstabs v programu SPSS, kde následně byla zjišťována hodnota chí kvadrátu (χ^2) a kontingenčního koeficientu. Hladina významnosti alfa byla pro výzkumné účely stanovena na hodnotu 0,05 – což je v procentuálním vyjádření 5 %. To znamená, že se lze domnívat, že výsledná data v kontingenční tabulce odpovídají z 95 % skutečnému stavu a zbylých 5 % je ponecháno na možnou náhodu nebo chybu.

Tabulka 1: Vzorová tabulka – metoda kontingenčních tabulek:

Předchozí umístění v dětském diagnostickém ústavu x přítomnost sourozenců v rodině					
			přítomnost sourozenců v rodině		Celkem
			bez sourozence	sourozenci	
předchozí umístění v DDÚ	ano	Počet	8	32	40
		% z celku	4,1 %	16,3 %	20,4 %
		std. residuum	-1,8	1,4	
	ne	Počet	65	91	156
		% z celku	33,2 %	46,4 %	79,6 %
		std. residuum	0,9	-0,7	
Celkem		Počet	73	123	196
		% z celku	37,2 %	62,8 %	100,0 %

Zdroj: Víravová, 2014

3. Úvodní slovo k výsledkové části

Lidé mají sklony přisuzovat osobám či věcem na základě vlastních domněnek určité vlastnosti. Stává se tak, že jsou potom tyto domněnky, bez dokázání skutečného stavu věci, považovány za správné. Navíc se na nich mohou budovat další myšlenkové konstrukty, a pronikají tak do společnosti sdělení, která nemusí být ve své podstatě pravdivá.

Také výzkumem se prolínala některá očekávání, která vycházela z obecných předpokladů, typu:

- Nevlastní otcové jsou ti, kteří nejvíce inklinují k ohrožování svých „vyžehněných“ dětí.
- Děti bývají zanedbávané převážně v rodinách s nízkým socioekonomickým postavením.
- Je-li v rodině ohrožováno jedno dítě, jsou z této rodiny ohrožovány také ostatní děti.
- Zanedbávané děti podávají podprůměrné školní výsledky.
- Děti umístěné do náhradní rodinné péče nebudou svými pěstouny (adoptivními rodiči) dále ohrožovány.
- Ohrožované děti častěji inklinují k útěkům z domova a k závislostnímu chování.

Ukázalo se ale, že skutečnosti, které se obecně předpokládají, nemusejí při hlubším proniknutí do problematiky platit. Mnohé výzkumné předpoklady, s nimiž bylo během výzkumu operováno, se nepotvrdily. Stalo se tak, že na základě výsledků z výzkumného vzorku byly některé zažité domněnky typu „otčíma tyрана“ zpochybněny.

3.1 Výběr z dílčích závěrů

Analýzou rodinného prostředí chlapců, umístěných během roku 2011 do Diagnostického ústavu pro mládež v Praze 2, bylo zjištěno, že:

Na výskyt týrání a zanedbávání dětí má vliv konstelace rodiny (kontingenční koeficient²¹ = 0,451, $p < 0,05$). Ze statistického hlediska se jako nejvíce rizikové ukázaly rodiny typu druh + družka a rodiny náhradní. Avšak v případech náhradních rodin je nutné brát v potaz také tu skutečnost, že k ohrožování dětí s velkou mírou pravděpodobnosti docházelo již v jejich primární rodině, což nebylo během kódování analyzovaného materiálu bráno v potaz. Zpětně bylo ale z dokumentací zjištěno, že i v některých případech náhradní rodinné péče, konkrétně pěstounské, docházelo k opakovanému týrání i zanedbávání svěřených dětí.

Mimo statisticky významné hodnoty bylo zjištěno, že také v úplných nebo doplněných rodinách dochází k ohrožování dětí týráním a zanedbáváním. V doplněných rodinách navíc figuroval často faktor psychického týrání. „Vyšší četnost případů psychického týrání dětí v doplněných rodinách je možné zvažovat v souvislosti s rozpadem nukleární rodiny, kdy dítě jen stěží zvládá prožitek ztráty jednoho ze svých rodičů. Odborná literatura poukazuje na zvýšenou psychickou zátěž dítěte v doplněných rodinách, musí-li se adaptovat na nového člena rodiny – častěji partnera matky. Nevlastní otec v rodině může skutečně pro dítě představovat riziko ohrožení, avšak zaznamenala jsem i případy dětí, které měly hlubší citový vztah k nevlastnímu otci nežli k otci vlastnímu. Ohrožení dětí psychickým týráním v doplněných rodinách lze také zvažovat v souvislosti se změnou chování matek, které svou pozornost přeměrovávají z opečovávaného dítěte na nového partnera. Ohroženému dítěti může prožívání dané situace ještě negativně umocnit narození nevlastního sourozence.“ (Víravová, 2014:354–355.)

Byl potvrzen statisticky významný vztah mezi ohrožováním dětí a osobou, která je v rodině ohrožuje ($k. k. = 0,866$, $p < 0,05$). Avšak tendence osob z rodinného prostředí k ohrožování dětí nejsou rozloženy rovnoměrně. Ze statistického hlediska to jsou nejčastěji vlastní otcové, kteří tendují k tělesnému týrání svých dětí, a to dokonce i v případech, mají-li dítě svěřené výlučně do své péče. Nutno ale upozornit, že týrající otec nemusí být otcem nemilujícím. Byly registrovány případy otců, kteří si hrubost svého zacházení neuvědomovali a v dobré víře užívali nepřiměřeně tvrdých fyzických trestů k výchově svého dítěte.

²¹ Dále je pro kontingenční koeficient užita v textu zkratka „k. k.“.

Role biologických otců se ukázala ve vztahu k incidenci ohrožování dětí ze statistického hlediska evidentní. Totiž i nepřítomnost vlastních otců v rodině se na výskytu ohrožování dětí podílela. Předně byly registrovány případy zanedbávaných dětí, jejichž vlastní otcové byli ve výkonu trestu odnětí svobody.

Problematika zanedbávání se nejčastěji dotýkala obou biologických rodičů. Avšak ze statistického hlediska se k zanedbávání dětí ze všech osob rodinného společenství nejvíce uchýlovaly jejich matky. Samotné zanedbávání se nejčastěji projevovalo nezájmem o školní docházku dětí, jejich nedostatečným ošacením a podvýživou. Specifické situace zanedbávání nastávaly tam, kde byly matky zaměstnány v nočních podnicích a své děti ponechávaly celé noci samotné v bytě, nebo naopak je brávaly s sebou na pracoviště. (Pozn. autorky: Bylo registrováno několik případů, kdy se matky živily prostitucí a své dítě ponechávaly v péči kolegyním, které se právě nevěnovaly zákazníkům, dokonce bylo v jednom případě zjištěno, že matka sama zajišťovala služby prostitutek pro svého syna.)

Způsoby chování rodičů (pečujících osob) souvisejí s výskytem ohrožování v rodině (způsob chování otcovské referenční osoby $k. k. = 0,590$, $p < 0,05$; způsob chování mateřské referenční osoby $k. k. = 0,608$, $p < 0,05$). Přesto, že jsme neměli možnost hlouběji prozkoumat charakteristiky jedinců, kteří děti vychovávali, bylo z výzkumného vzorku zjištěno, že ze statistického hlediska k týrání a zanedbávání dětí se nejčastěji uchylují ti, jejichž chování je za akceptovatelnou hranici společensko-mravních norem. Vesměs se jednalo o rodiče, kteří opakovaně páchali trestnou činnost, kteří byli závislí na alkoholu a jiných návykových látkách, kteří neměli dlouhodobě žádný zaměstnanecký poměr a hlavně o něj ani neusilovali.

V otázce sourozeneckých vztahů se ukázalo, že na výskyt týrání nemá počet dětí v rodině žádný vliv ($k. k. = 0,272$, $p > 0,05$). Z toho lze vyvozovat, že tam, kde je týráno jedno dítě, nemusí být zároveň týráno dítě druhé. Naopak ale v případech zanedbávaných dětí se potvrdily tendence k zanedbávání všech dětí v rodině.

Dále byl shledán pozitivní vliv sourozenců na formování osobnostních rysů dětí (ve vícedětných rodinách převažovaly prosociálně laděné děti), s čímž korelovalo zjištění, že tzv. jedináčci měli ze statistického hlediska často sklony k porušování společensko-mravních pravidel.

Ukázalo se, že na formování osobnostních rysů dětí se účastní hned několik faktorů. Vedle statisticky prokázaného vlivu přítomných sourozenců v rodině ($k. k. = 0,499$, $p < 0,05$) to je také konstelace dané rodiny ($k. k. = 0,434$, $p < 0,05$). Děti z náhradních a doplněných rodin signifikantně často inklinovaly k záměrnému porušování společensko-mravních pravidel. Děti z doplněných rodin se navíc projevovaly agresivně a měly sklony útočit na osoby ze svého okolí.

Také bylo prokázáno, že zkušenost dětí s týráním či zanedbáváním negativně ovlivňuje jejich osobnostní rysy. A to tak, že:

- Fyzicky týrané děti tendovaly k agresivnímu chování, k napadání osob a k ničení předmětů ve svém okolí.
- U zanedbávaných dětí převládala pasivita v chování, a byť byly tyto děti znalé společensko-mravních pravidel, nedodržovaly je. Podstatné části z nich byla před umístěním do DÚM indikována psychiatrická léčba.
- Děti týrané a současně zanedbávané se jevily ve společensko-mravních pravidlech značně dezorientované. Tyto děti oscilovaly mezi pozitivním a negativním postojem k sobě, ale i ke svému okolí.

Vzhledem k uvedeným skutečnostem se lze domnívat, že osobnostní rysy dětí a jejich způsoby chování do značné míry korelují s tím, jakou zkušenost mají s chováním vlastních rodičů (pečujících osob). Agresivní chování týraných dětí se podobá agresivnímu chování rodičů, pasivita zanedbávaných dětí v sobě odráží vývoj v péči nevšímavých rodičů a do projevu dětí se promítá nepodnětné prostředí, a v neposlední řadě emoční kolísavost týraných i zanedbávaných dětí odpovídá výchovné ambivalenci a střídavému výskytu ohrožování v jejich rodinách.

Pozornost byla věnována také školní přípravě umisťovaných dětí a bylo zjištěno, že ze statistického hlediska zanedbávané děti významně často docházejí do základních škol praktických. Přitom se ale nepotvrdilo, že by samotné ohrožování ($k. k. = 0,309, p > 0,05$), v tomto případě zanedbávání, mělo negativní vliv na dosahované školní výsledky těchto dětí. Převážná část fyzicky týraných dětí navštěvovala běžné základní školy a jejich školní výsledky byly hodnoceny spíše jako podprůměrné – děti zanedbávané dosahovaly výsledků průměrných, dokonce i nadprůměrných, ale přitom docházely do základních škol praktických. V této záležitosti se nabízí otázka – jak probíhají odborná posouzení (speciálně-pedagogická, lékařská apod.), na jejichž základě jsou doporučení k zařazování dětí do režimu speciálního vzdělávání vydávána. V uvedených a jiných podobných případech se lze domnívat, že ne vždy jsou zohledňovány pouze duševní schopnosti dítěte a jeho zdravotní stav, ale že se do závěrečných doporučení promítá i vliv sociálního znevýhodnění, které je nevhodným zařazením dítěte do základní školy praktické navíc prohlubováno.

Na kvalitě procesu vzdělávání dětí (po ukončení povinné školní docházky) se účastní také konstelace rodiny ($k. k. = 0,429, p < 0,05$). Překvapivě se ukázalo, že děti, které vyrůstaly v úplných rodinách, měly signifikantně často středoškolské studium přerušené. Naopak děti (upozorníme – z výzkumného vzorku!), které vyrůstaly v dětských domovech, většinou na střední škole úspěšně pokračovaly. „Výsledná zjištění o úspěšně studujících dětech z DD nekorespondují s obecnými závěry o nízké kvalitaci dětí z dětských domovů. Ve výsledcích se ukázalo, že ani úplná rodina nezaručí to, že dítě započaté studium úspěšně dokončí. Ovšem výhoda těchto nedostudovaných dětí oproti dostudovaným dětem z ústavů spočívá v rodinném zázemí, které se o ně stejně nakonec postará. Rodinné zázemí mívá ústavní dítě často jen ve vlastních přáních. Navíc děti z dětských domovů jsou znevýhodňovány samotným statutem ústavního dítěte, který jejich uplatnění na trhu práce, ale i v mezilidských vztazích ztěžuje.“ (Vírová, 2014:361–362.)

V souvislosti s nejvyšší dosaženou úrovní vzdělání se také ukázalo, že ty děti, které po ukončení povinné školní docházky již nezahájily dále žádné studium, měly významně často sklony k páchání trestné činnosti.

Zvláštní pozornost byla věnována uplatnění pracovníků orgánu sociálně-právní ochrany dětí (dále jen OSPOD). Bylo předpokládáno, že děti dlouhodobě týrané či zanedbávané budou minimálně v hledáčku tohoto orgánu, potažmo že jejich situace bude náležitě, a předně v zájmu dítěte, řešena. Avšak výsledná zjištění tento předpoklad zcela nepotvrdila ($k. k. = 0,353, p < 0,05$). Bez ohledu na statistickou významnost naměřených dat byly ve výzkumu zachyceny případy dětí, jejichž tíživá životní situace trvala již několik let (v řádu se jednalo o desítku let). Proč tomu tak bylo, se lze jen domnívat. Snad byl v těchto případech v dobré víře uplatňován zájem rodičů a snaha zachovat rodinu (i když evidentně nefunkční) za jakoukoliv cenu. Leč – vzhledem k faktům z osobních spisových dokumentací lze konstatovat, že v některých případech je zachování rodiny skutečně nerealné!

Nutno zdůraznit, že na základě jediného výzkumu nelze činit jakékoliv zobecňující závěry o kvalitě služeb sociálních pracovníků. Avšak lze předpokládat, že jsou-li patrné nedostatky v jejich službách na tak početně malém vzorku (196 dětí), je pravděpodobné, že budou také ve větším měřítku.

Z hlediska statistické významnosti bylo zjištěno, že týrající a zanedbávající rodiče zpravidla nevyhledávají odborných služeb pracovníků OSPOD, že tito pracovníci se spíše angažují v případech zanedbávaných dětí – v případech týraných dětí zcela výjimečně.

4. Shrnutí

Na základě zjištěných skutečností lze konstatovat, že signifikantní vztahy mezi týranými a zanedbávanými dětmi z diagnostického ústavu a jejich rodinným prostředím skutečně existují. Odpovědi na položené otázky jsou konkrétní:

- Jako nejvíce rizikové se výskytem ohrožování dětí ukázaly rodiny s nestandardní konstelací. Přitom se ale k ohrožování dětí nejčastěji uchylovali jejich vlastní rodiče (otcové k fyzickému týrání, matky k zanedbávání).

- Obraz ohrožující osoby nejvíce odpovídal jedinci, jehož chování bylo mimo rámec uznávaných norem společnosti – pro otce bylo příznačné opouštění svých rodin, opakovaná trestná činnost, pro matky pak časté střídání partnerů a míst trvalého bydliště.
- Role otce se pro výskyt ohrožování v rodinách ukázala zásadní. Nejvyšší četnost případů fyzického týrání, stejně tak i statistická významnost incidence, se vázala k vlastním otcům dětí. Tam, kde otec v rodině chyběl, bylo evidentní riziko zanedbávání péče.
- Mezi ohrožovanými dětmi převažovali chlapci, kteří odmítali respektovat společensko-mravní pravidla, často se projevovali agresivně a téměř třetině z nich (27 chlapců z 89) byla před umístěním do DÚ indikována psychiatrická léčba. „U ohrožovaných dětí byly často zaznamenány sklony k manipulativním tendencím. V jejich chování převládaly nevyrovnané a impulzivní projevy, které v závěru pobytu v DÚ gradovaly. Přesto se u nich neprokázalo, že by pro ně byly některé výchovné problémy specifické (útěky, zneužívání OPL atd.).“ (Víravová, 2014:363.) Schéma determinačních vlivů účastnících se formování osobnosti dítěte (viz kapitola: Pojmosloví) znázorňuje tuto problematiku jen zhruba. Pokud jde o vrozené determinanty, tak jakýkoliv další výzkum by měl reflektovat poznatky epigenetického charakteru.
- Bylo potvrzeno, že zanedbávané děti bývají zpravidla umísťovány do základních škol praktických, aniž by byla prokázána jakákoliv souvislost s jejich dosahovanými školními výsledky (a priori negativními).
- Nutno také doplnit, že některá výzkumná očekávání se nepotvrdila. Na základě výsledků výzkumného šetření nebyla shledána statisticky významná souvislost příkladně mezi faktory:
 - výskyt ohrožování dítěte a pracovní uplatnění rodičů
 - výskyt ohrožování dítěte a počet dětí v rodině
 - výskyt ohrožování dítěte a místo, kde rodina žije (město x ves)
 - výskyt ohrožování dítěte a jeho zvýšené tendence k užívání OPL
 - výskyt ohrožování dítěte a jeho sklony k páčání trestné činnosti

Tabulka 2: Přehled všech zkoumaných kombinací jevů, s vyznačenou statistickou významností vztahu:

Jevy uváděné do vztahu	Potvrzení (+) či zamítnutí (-) statisticky významného vztahu na základě χ^2
ohrožování dítěte x konstelace rodiny	+
ohrožování dítěte v doplněných rodinách x ohrožující osoba	+
ohrožování dítěte x ohrožující osoba	+
ohrožování dítěte x počet partnerů matek	+
ohrožování dítěte x role otce	+
změna v roli otce x věk dítěte	+
ohrožování dítěte x otcovský referenční vzor	+
ohrožování dítěte x mateřský referenční vzor	+
ohrožování dítěte x zaměstnání otce	–
ohrožování dítěte x zaměstnání matky	–
ohrožování dítěte x rodičovská autonomie	+
ohrožování dítěte x činitel, který umístění do DÚM inicioval	+
ohrožování dítěte x přístup rodičů k umístění chlapce do DÚM	+
ohrožování dítěte x prospívání ostatních dětí v rodině	+
osobnostní rysy dítěte x přítomnost sourozenců v nukleární rodině	+
ohrožování dítěte x osobnostní rysy dítěte	+
ohrožování dítěte x agresivní tendence dítěte	+
ohrožování dítěte x první známky změn v jednání dítěte	+
role otce x první známky změn v jednání dítěte	–
osobnostní rysy dítěte x první známky změn v jednání dítěte	+
ohrožování dítěte x období od prvních registrovaných výchovných problémů k intervenci pracovníků orgánu sociálně-právní ochrany dětí	+
ohrožování dítěte x předchozí zkušenost s umístěním ve školském ústavním zařízení	+
ohrožování dítěte x plnění povinné školní docházky – základní škola / základní škola praktická	+
ohrožování dítěte x školní prospěch dítěte	–
ohrožování dítěte x bydliště (město/ves)	–
ohrožování dítěte x úteky z domova	–
ohrožování dítěte x zneužívání OPL	–
ohrožování dítěte x abúzus alkoholu dítětem	+
ohrožování dítěte x trestná činnost dítěte	–
konstelace rodiny x osobnostní rysy dítěte	+
konstelace rodiny x nejvyšší dosažené vzdělání dítěte	+
konstelace rodiny x trestná činnost dítěte	–
vzdělání dítěte x trestná činnost dítěte	+

5. Závěr

Jak jsme předpokládali, narušené uspořádání rodinného prostředí dětí skutečně souvisí se zvýšeným výskytem takových sociálně-patologických jevů, jako je týrání a zanedbávání. Nicméně jenom stěží lze ale určit znaky, které jsou pro rodiny, v nichž dochází k ohrožování dětí týráním či zanedbáváním, specifické. Ukázalo se, že i na tak početně malém výzkumném vzorku (196 chlapců včetně jejich rodin) je variabilita charakteristik rodin široká. Tuto proměnlivost totiž umocňuje vždy přítomný a nepředvídatelný lidský faktor. Není proto možné, jak se domníváme, pouze na základě vnějších ukazatelů predikovat špatné zacházení s dítětem. Avšak lze uvážlivými kroky vytvářet soupis znaků, které by mohly k detekci týraných a zanedbávaných dětí být nápomocny. K podobnému závěru dospěli Brown s kolektivem (1998), kdy ve své longitudinální analýze rizikových faktorů špatného zacházení s dětmi interpretují proces vyhodnocování rizikových faktorů jako předpoklad pro organizaci preventivních a terapeutických zásahů.

Nejsou ale žádoucí žádné „manuály“, které by mohly svádět mnohé z nás k unáhleným a šablonovitým závěrům. Poznání o lidech činí zase jenom lidé a záleží na mnoha okolnostech (kupř.: ochota jedince spolupracovat, aktuální psychické rozpoložení, zdravotní stav, schopnost výzkumníka „číst mezi řádky“), které ovlivňují kvalitu interpretace získaných informací. „Přestože lze otázky mezilidských vztahů, jejich stability a dalších vlastností vyjádřit i matematickou formou a váhu výsledků opřít o statistické metody, je nutné mít navíc vždy na paměti faktor subjektivního vkladu toho, kdo tato zjištění interpretuje!“ (Víravová, 2014:365.)

V obecné rovině lze jako zvláště nebezpečné vnímat metody těch, kteří neumějí odhlédnout od přesně nalinkovaných postupů a mají tendence řídit se jimi bez rozmyslu. Jak z toho vyplývá, takové postupy nelze akceptovat, zvláště rozhoduje-li se o životech dětí. Je na místě znova zopakovat a zdůraznit, že zažitá tvrzení typu „nevlastní otec – tyran“ či „chudá rodina – zanedbávající rodina“ nemusí platit jednoznačně. Budme proto ostražití před výroky založenými na předsudcích a domněnkách, které mohou dítě, ale i členy jeho rodiny vážně poškodit. Ke konstatování rizika nespolehlivosti vnějších faktorů při usuzování na týrání a zanedbávání dětí se dospělo i v některých zahraničních studiích. Kupříkladu v třinácti studiích o dopadu fyzického týrání a zanedbávání dětí na kvalitu vztahu mezi nimi a jejich rodiči (výstupy z těchto studií prezentovali v roce 1998 Morton a Browne) bylo prokázáno, že 76 % všech týraných dětí nemělo k rodičům vytvořenou pevnou citovou vazbu, přičemž výskyt případů ohrožování nenarůstal úměrně se zvyšujícím se počtem vnějších rizikových faktorů v posuzovaných rodinách.

Upozorníme také, že z výsledků našeho výzkumného šetření rezultuje, že systém sociálních služeb postrádá rovnováhu a v důsledku toho mohou nastat situace, kdy namísto pomoci zůstává dítě v tíživé životní situaci.²² „V tomto ohledu by bylo příhodné směřovat pozornost k jednotlivcům zastávajícím místo sociálního pracovníka a přednostně zvažovat jejich osobnostní předpoklady k výkonu tohoto povolání. Domnívám se totiž, že osobní angažovanost a „cit pro věc“ by měly být pro praxi sociálních pracovníků předpokladem.“ (Víravová, 2014:366.)

Shrnutím získaných dat a informací z výzkumného šetření jsme došli k závěru, že tak složitý psychosociální jev, jako je týrání a zanedbávání dětí, nelze postihnout pouhým výčtem vnějších ukazatelů. Riziko výskytu ohrožení dítěte lze spatřovat téměř všude, což zapříčiňuje předně proměnlivost životních podmínek, v nichž se děti, ale i jejich rodiče nacházejí. Záleží na mnoha okolnostech, zda se situace ve faktické ohrožení vyvine. Zdá se, jako by se vymezení fenoménu ohroženého dítěte neustálým poznáváním této problematiky ustavičně rozšiřovalo. V úvahu vstupují nové a nové kombinace jevů, jež ohrožování dětí významně ovlivňují. Na tento důležitý fakt příkladně upozornil kolektiv autorů (Cindy Sousa, MSW/MPH, Todd I. Herrenkohl, Ph.D., Carrie A. Moylan, MSW, Emiko A. Tajima, Ph.D., J. Bart Klika, MSW, Roy C. Herrenkohl, Ph.D., M. Jean Russo, Ph.D.) ve své studii *Longitudinal Study on the Effects of Child Abuse and Children's Exposure to Domestic Violence, Parent-Child Attachments, and Antisocial Behavior in Adolescence*, v níž varují před negativními dopady tzv. dvojího ohrožení, způsobeného expozicí dítěte násilnému chování a současnému páčání násilí na dítěti. To podle autorů vede na jedné straně k emočnímu i fyzickému strádání dítěte a zároveň to u něho v různé míře podněcuje upevňování a zvnitřňování těchto nežádoucích forem chování.

Soubor zkoumaných jevů považujeme za obsáhlý, avšak nikoliv za vyčerpávající. S ohledem na složitost a závažnost fenoménu ohrožovaných dětí by bylo příhodné dále tímto směrem bádat a zaměřovat se na další, méně popsané jevy (kupř. charakter jednotlivých rodinných konstelací, povaha fyzických trestů či charakteristika pečujících osob), které by se mohly ukázat pro proniknutí do problematiky ohrožovaných dětí zásadními. Jinými slovy: „Doba již dávno nazrála k tomu, abychom interdisciplinárně využili metodologické vybavy neurověd, sociálních věd včetně právních

²² Nesrovnalosti v postupech sociální práce do značné míry plynou z novelty zákona o sociálně-právní ochraně dětí, platné od 1. 1. 2013. Tento zákon byl mimo jiné novelizován také za účelem závazného sjednocení pracovních postupů všech sociálních pracovníků, kteří mají ve své agendě ohrožené děti.

a věd pedagogických a psychologických k vícerozměrnému prozkoumání tohoto temného zákoutí lidské mysli.“ (Víravová, 2014:366.)

Přílohy

Tabulka 3: Příklad první: Vztah mezi výskytem ohrožování dětí a rodinnou konstelací – statistický výpočet

Crosstabulation: ohrožování x rodina									
			Rodina						celkem
			úplná	neúplná	doplněná	druh + družka	náhradní	ústavní péče	
způsob ohrožování	žádné	počet	30	9	59	4	4	1	107
		% z celku	15,3%	4,6%	30,1%	2,0%	2,0%	0,5%	54,6%
		std. residuum	1,6	0,5	0,8	-1,0	-2,3	-1,8	
	fyzické	počet	3	0	12	1	0	2	18
		% z celku	1,5%	0,0%	6,1%	0,5%	0,0%	1,0%	9,2%
		std. residuum	-0,4	-1,1	1,0	-0,1	-1,4	1,3	
	psychické	počet	0	0	3	0	2	1	6
		% z celku	0,0%	0,0%	1,5%	0,0%	1,0%	0,5%	3,1%
		std. residuum	-1,1	-0,7	0,0	-0,6	1,6	1,4	
	zanedbávání	počet	5	2	10	5	11	3	36
		% z celku	2,6%	1,0%	5,1%	2,6%	5,6%	1,5%	18,4%
		std. residuum	-0,9	-0,4	-1,9	1,9	3,5	1,0	
	kombinace ²³	počet	3	3	14	2	5	2	29
		% z celku	1,5%	1,5%	7,1%	1,0%	2,6%	1,0%	14,8%
		std. residuum	-1,2	0,6	-0,1	0,2	1,0	0,6	
celkem	počet	41	14	98	12	22	9	196	
	% z celku	20,9%	7,1%	50,0%	6,1%	11,2%	4,6%	100,0%	

Zdroj: Víravová, 2014

²³ Zřetelnější vyjádření získaných hodnot v tabulce bylo v tomto případě dosaženo zahrnutím jednotlivých kategorií „ohrožování“, které v sobě kombinují několik způsobů ohrožování, do jedné skupiny – „kombinace ohrožování“.

Tabulka 4: Doložení síly vztahu pomoci Chi-Square Tests a Symmetric Measures mezi jevy: výskyt ohrožování dítěte x konstelace rodiny

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	50,003 ^a	20	0,000
Likelihood Ratio	52,304	20	0,000
Linear-by-Linear Association	21,262	1	0,000
N of Valid Cases	196		

Symmetric Measures			
		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	0,505	0,000
	Cramer's V	0,253	0,000
	Contingency Coefficient	0,451	0,000
N of Valid Cases		196	

Zdroj: Víravová, 2014

Tabulka 5: Příklad druhý: Vztah mezi způsobem ohrožování dětí a typem školy při plnění povinné školní docházky – statistický výpočet

Crosstabulation: ohrožování dítěte x povinná školní docházka					
			PŠD		celkem
			běžná ZŠ	ZŠ praktická	
způsob ohrožování	žádné	počet	91	16	107
		% z celku	46,4%	8,2%	54,6%
		std. residuum	1,0	-1,8	
	fyzické	počet	13	5	18
		% z celku	6,6%	2,6%	9,2%
		std. residuum	-0,2	0,4	
	psychické	počet	4	2	6
		% z celku	2,0%	1,0%	3,1%
		std. residuum	-0,3	0,5	
	zanedbávání	počet	20	16	36
		% z celku	10,2%	8,2%	18,4%
		std. residuum	-1,4	2,6	
	fyzické + zanedbávání	počet	6	2	8
		% z celku	3,1%	1,0%	4,1%
		std. residuum	0,0	0,1	
	psychické + zanedbávání	počet	9	3	12
		% z celku	4,6%	1,5%	6,1%
		std. residuum	-0,1	0,1	
	psychické + fyzické + zanedbávání	počet	2	2	4
		% z celku	1,0%	1,0%	2,0%
		std. residuum	-0,6	1,1	
	fyzické + psychické	počet	5	0	5
		% z celku	2,6%	0,0%	2,6%
		std. residuum	0,6	-1,1	
celkem		počet	150	46	196
		% z celku	76,5%	23,5%	100,0%

Zdroj: Víravová, 2014

Tabulka 6: Doložení síly vztahu pomocí Chi-Square Tests a Symmetric Measures mezi jevy: způsob ohrožování dítěte x plnění povinné školní docházky (základní škola / základní škola praktická)

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	16,776 ^a	7	0,019
Likelihood Ratio	16,901	7	0,018
Linear-by-Linear Association	4,277	1	0,039
N of Valid Cases	196		

Symmetric Measures			
		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	0,293	0,019
	Cramer's V	0,293	0,019
	Contingency Coefficient	0,281	0,019
N of Valid Cases		196	

Zdroj: Víravová, 2014

Tabulka 7: Příklad třetí: Vztah mezi způsobem ohrožování dětí a jejich útěky z domova – statistický výpočet

Crosstabulation: ohrožování dítěte x útěky dítěte z rodinného prostředí					
			Útěky		
			ano	ne	celkem
způsob ohrožování	žádné	počet	66	41	107
		% z celku	33,7%	20,9%	54,6%
		std. residuum	-0,5	0,6	
	fyzické	počet	14	4	18
		% z celku	7,1%	2,0%	9,2%
		std. residuum	0,7	-0,9	
	psychické	počet	5	1	6
		% z celku	2,6%	0,5%	3,1%
		std. residuum	0,5	-0,7	
	zanedbávání	počet	22	14	36
		% z celku	11,2%	7,1%	18,4%
		std. residuum	-0,3	0,4	
	fyzické + zanedbávání	počet	7	1	8
		% z celku	3,6%	0,5%	4,1%
		std. residuum	0,8	-1,1	
	psychické + zanedbávání	počet	7	5	12
		% z celku	3,6%	2,6%	6,1%
		std. residuum	-0,3	0,4	
	psychické + fyzické + zanedbávání	počet	3	1	4
		% z celku	1,5%	0,5%	2,0%
		std. residuum	0,2	-0,3	
	fyzické + psychické	počet	4	1	5
		% z celku	2,0%	0,5%	2,6%
		std. residuum	0,4	-0,6	
celkem	počet	128	68	196	
	% z celku	65,3%	34,7%	100,0%	

Zdroj: Víravová, 2014

Tabulka 8: Doložení síly vztahu pomoci Chi-Square Tests a Symmetric Measures mezi jevy: způsob ohrožování dítěte x úteky z domova

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	5,635 ^a	7	0,583
Likelihood Ratio	6,188	7	0,518
Linear-by-Linear Association	0,611	1	0,434
N of Valid Cases	196		

Symmetric Measures			
		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Contingency Coefficient	0,167	0,583
Interval by Interval	Pearson's R	-0,056	0,436
Ordinal by Ordinal	Spearman Correlation	-0,069	0,333
N of Valid Cases		196	

Zdroj: Víravová, 2014

Použité zdroje

- Archiv osobní spisové dokumentace Diagnostického ústavu pro mládež v Praze 2.
- BROWN, J., COHEN, P., JOHNSON, J. G., SALZINGER, S. 1998. A Longitudinal Analysis of Risk Factors for Child Maltreatment: Findings of a 17-Year Prospective Study of Officially Recorded and Self-reported Child Abuse and Neglect. *Child Abuse & Neglect. The International Journal*, 1065–1078.
- GAVORA, P. 2000. *Úvod do pedagogického výzkumu*. Brno: Paido.
- Ministerstvo práce a sociálních věcí. 2015. *Sociálně-právní ochrana dětí: Statistiky* [online]. Praha: MPSV. [29. 4. 2015]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/7260>
- MORTON N., BROWNE K. 1998. *Theory and Observation of Attachment and Its Relation to Child Maltreatment: A Review*. *Child Abuse*. PubMed Commons, 22(11), 1093–1104.
- SOUSA, C., HERRENKOHL, T. I., MOYLAN, T. A., TAJIMA, E. A., KLIKA, J. B., HERRENKOHL, R. C., RUSSO, M. J. 2011. Longitudinal Study on the Effects of Child Abuse and Children's Exposure to Domestic Violence, Parent-Child Attachments, and Antisocial Behavior in Adolescence. *PubMed Commons*, 26(1), 111–136.
- VÍRAVOVÁ, J. 2014. *Ohrožované dítě. Ohrožování dětí a jeho vztahový rámec u jedinců umístovaných do diagnostického ústavu*. Disertační práce. Praha: Univerzita Karlova.

Mateřství žen s mentálním postižením pohledem sociálních pracovníků: Bezmoc, ale čí?

*Motherhood of Women with Intellectual Disabilities as
Perceived by Social Workers: Powerlessness, but Whose?*

Zdeňka Adamčíková, Jana Bernoldová, Iva Strnadová, Jan Klusáček

Mgr. Zdeňka Adamčíková¹ vystudovala magisterský obor speciální pedagogika na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. V současnosti působí na této fakultě jako doktorand. Zároveň pracuje v Nadačním fondu J&T, kde má na starosti agendu Náhradní rodinné péče.

Mgr. Jana Bernoldová² vystudovala magisterský obor speciální pedagogika na Pedagogické fakultě Karlovy Univerzity v Praze. Od roku 2014 působí jako externí doktorandka na Katedře speciální pedagogiky Pedagogické fakulty Karlovy Univerzity v Praze. V současnosti pracuje jako vedoucí pracoviště v organizaci Rytmus Benešov, o. p. s., kde se věnuje práci s lidmi s mentálním postižením.

Doc. Iva Strnadová, Ph.D.,³ působí na University of New South Wales, School of Education, Austrálie. Od roku 2007 je také čestnou členkou University of Sydney, Faculty of Education and Social Work, Austrálie. V přednáškové a výzkumné činnosti se věnuje problematice mentálního postižení a poruch autistického spektra.

Mgr. Jan Klusáček⁴ působí jako výzkumník v mezinárodní organizaci Lumos, která se zaměřuje na podporu deinstitucionalizace péče o ohrožené děti, je studentem doktorského studia na Katedře veřejné a sociální politiky Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze a vyučujícím sociální politiky a metod sociálního výzkumu na Evangelikálním teologickém semináři.

Abstrakt

Matky s mentálním postižením (MP) byly velmi dlouhou dobu opomíjenou skupinou jak ve výzkumu, tak v každodenní praxi sociálních pracovníků a speciálních pedagogů. Přitom zkušenosti, postoje, kvalifikovanost a nabízená podpora ze strany odborníků do jisté míry určují kvalitu života těchto matek a zejména jejich dětí.

Cílem výzkumu prezentovaného v tomto článku bylo analyzovat klíčová témata determinující

¹ Kontakt: Mgr. Zdeňka Adamčíková, Nadační fond J&T, Šmeralova 18, Praha 7 170 00; zdenkaadamcikova@gmail.cz

² Kontakt: Mgr. Jana Bernoldová, Rytmus Benešov, o. p. s., F. V. Mareše 2056, Benešov 256 01; bernoldovajana@seznam.cz

³ Kontakt: Doc. Iva Strnadová, Ph.D., UNSW, School of Education, John Goodsell Bldg. Rm. 129, NSW 2052 Kensington; i.strnadova@unsw.edu.au

⁴ Kontakt: Mgr. Jan Klusáček, Lumos Czech Republic; Jan.Klusacek@lumos.org.uk

úspěšné či neúspěšné zvládání mateřské role matek s MP z hlediska sociálních pracovníků. Autoři provedli dotazníkové šetření dovedností, zkušeností a postojů sociálních pracovníků k vybraným aspektům těhotenství a mateřství žen s mentálním postižením. Výzkumu se zúčastnilo 329 odborníků (sociálních pracovníků, speciálních pedagogů). Výzkum potvrdil, že odbornost a nabízená podpora ze strany sociálních pracovníků není dostatečná. Rozvoj klíčové sociální služby (sociálně aktivizační služba pro rodiny s dětmi) společně s posílením kapacit a dalším profesním rozvojem odborníků se z hlediska adekvátní podpory matek s MP jeví do budoucna jako stěžejní.

Klíčová slova

ženy, mentální postižení, těhotenství, mateřství, postoje, zkušenosti, znalosti, sociální pracovníci, dotazníkové šetření

Abstract

Mothers with intellectual disabilities (ID) have been neglected, both by researchers and the day-to-day practice of social workers and special educators. However it is the experiences, attitudes and available support by professionals that to an extent determine the quality of life of these mothers and their children.

The presented research aims to analyse the key themes determining (un)successful management of the maternal role by mothers with ID as perceived by social workers. The attitudes, experiences and skills of social workers were examined and analysed, using survey research. There were 329 professionals (social workers, special educators) participating in the research and the findings indicate that the knowledge and support offered by social workers is insufficient. The development of a key social services (social activation service for families with children) as well as strengthening capacities and on-going professional development appear to be most viable option of support for mothers with ID in the future.

Keywords

women, intellectual disabilities, pregnancy, motherhood, attitudes, experiences, knowledge, social workers, survey research

Úvod

Termín mentální postižení je v současné době používán jako synonymum termínu mentální retardace a je vymezován řadou definic (Černá, 2008; Valenta, Müller, 2007). Pro účely předložené publikace uvádíme definici Americké asociace pro mentální retardaci (AAMR) orientovanou na praktickou podporu jedince: „Mentální retardace je snížená schopnost charakterizovaná výraznými omezeními intelektových funkcí a také v adaptačním chování, což se projevuje ve schopnosti myslet v abstraktních pojmech, a v sociálních a praktických adaptačních dovednostech“ (Luckasson, 2002, in Černá, 2008). I díky terminologické nejednotnosti není jednoduché určit prevalenci žen-matek s MP, relevantní statistické údaje o počtu matek s MP nejsou v ČR dostupné. Podle Českého statistického úřadu (2014) zde žije zhruba 17 000 žen s MP ve věku 15–44 let. Na základě zahraničních výzkumů lze však odhadovat, že situace bude velmi obdobná jako například ve Velké Británii, kde je podle Emersona et al. (2005) přibližně 7% osob s MP rodiči. V Norsku, Dánsku a Švédsku jsou počty matek s MP odhadovány na 0,5–1 na 1000 matek (Engström, 2007).

Matky s mentálním postižením (MP) se v každodenním životě díky svému postižení střetávají s řadou výzev. Frustrace z nepřekonaných nebo nepřekonatelných překážek v podobě neúspěšného vyjednávání s úřady, nedostatečnou podporou ze strany odborníků nebo dlouhodobých obav z odebrání dítěte může ústít až do pocitů bezmoci a rezignace (Traustadóttir, Sigurjónsdóttir, 2008; McConnell, Mayes, Llewellyn, 2008). Tyto negativní emoce však nedoprovázejí jen život matek, často se stávají také součástí profesních životů odborníků, kteří s matkami a jejich rodinami

pracují. Vzájemné neporozumění, absence dovedností a zkušeností, které by usnadnily vzájemnou komunikaci, ale také nedostatečná podpora ze strany zaměstnavatele či celkové přetížení pracovníka – to jsou všechno faktory, které mohou vyvolat stejnou bezmoc na straně pomáhajících pracovníků (Clayton, Chester, Mildon, Matthews, 2008).

Právě tito odborníci (sociální pracovníci) přitom sehrávají v životech matek s MP stěžejní roli. Nejedná se ale jen o pracovníky orgánu sociálně-právní ochrany dětí, ale také pracovníky sociálních služeb, kteří do rodiny v rámci terénní práce vstupují. Sociální pracovníci do rodin přicházejí s mnoha rozdílnými cíli, učí jednotlivce správným vzorcům chování, podněcují rodiče k osvojování si nových rodičovských kompetencí, snaží se přispívat ke zlepšení narušených sociálních vztahů a v neposlední řadě pomáhají rodinám v obhajobě jejich práv (Matoušek, 2001). Zejména naplňování posledního popsaného cíle je v mezinárodním výzkumu podrobeno důkladné analýze, zatímco česká odborná literatura téma rodičovství osob s mentálním postižením dosud opomíjela.

Mnoho matek s MP se ocitá v právním systému určujícím, zda vůbec mohou plnit svou mateřskou roli. V rozsáhlé anglické studii (Booth, Booth, 2004b) došli autoři k závěru, že rodiče s MP jsou oproti odhadovanému počtu rodičů v obecné populaci 30–60krát častěji v evidenci orgánu sociálně-právní ochrany. K obdobným závěrům došla i studie Llewellyn et al. (2003). V jejich studii byl proveden audit případů evidence orgánu na ochranu dětí v Austrálii. Z výsledků studie vyplývá, že rodiče s MP byli zahrnuti v 8,8 % ($n = 25$). Navíc výzkumy ukazují, že 48–50 % dětí je z péče rodičů s MP trvale odebráno (BMRB et al., 2005; Mayes, Llewellyn, McConnell, 2008).

Zahraniční literatura popisuje řadu důvodů, proč jsou rodiče s MP častěji zapojeni v řízeních na ochranu dětí. Některé výzkumy například naznačují, že pracovníci podporující/obhajující tyto rodiče jsou ovlivněni negativními postoji a stereotypy. Lidé s MP jsou často považováni za „věčné děti“, tj. za osoby, které nejsou zralé v oblasti emocionální, sexuální a sociální (McConnel, Llewellyn, 1998). Tento hluboce zakořeněný předpoklad způsobuje, že problémy, které vznikají ve výchově dětí, jsou běžně připisovány mentálnímu postižení rodičů (Llewellyn, 2010). Rodiče s MP mohou čelit také diskriminačnímu zacházení při soudních řízeních, kde jsou hodnoceni podle přísnějších kritérií (Tarleton, 2008), nebo postrádají právní zastoupení (Booth, Booth 2004a). Podpora službami, které by mohly matkám s MP pomoci, je rodiči často odmítána, protože tyto ženy vnímají sociální pracovníky jako hrozbu (Ward, Tarleton, 2007). Samozřejmě nelze situaci matek s MP zevšeobecňovat, lze se setkat i s případy, kdy naplňování rodičovských práv není v souladu s nejlepším zájmem dítěte, deklarovaným Úmluvou o právech dítěte (Convention on the Rights of the Child). I přesto je v těchto případech třeba analyzovat skutečnou příčinu případného zanedbávání dítěte bez předsudečných postojů, se kterými se v souvislosti s lidmi s mentálním postižením často setkáváme.

V České republice, podobně jako na celém světě, byly ženy s MP po dlouhou dobu v otázce práva svobodného založení rodiny diskriminovány (Stefánsdóttir, 2014). Docházelo k nuceným sterilizacím a institucionalizaci těchto žen (Růžička, 1923; Veselá, 1937). V současném právním systému ČR je však sexuální sterilizace přípustná u osob s omezenou svéprávností pouze ze zdravotních důvodů (zákon č. 373/2011 Sb.). Poslední legislativní překážka vyplývající ze zákona o rodině č. 94/1963 Sb., který automaticky zbavoval osoby bez plné způsobilosti k právním úkonům rodičovské odpovědnosti, byla odstraněna zákonem č. 89/2012 Sb. Tento zákon definuje, že se soud musí u osoby s omezenou svéprávností vyjádřit zvlášť k výkonu rodičovské odpovědnosti. Vedle toho je stěžejním lidskoprávním dokumentem Úmluva o právech osob se zdravotním postižením (Convention on the Rights of Persons with Disabilities), která byla přijata OSN v roce 2006 a o tři roky později se stala součástí právního řádu ČR. Pro mateřství žen s MP je zásadní znění článku 23, jímž smluvní strany Úmluvy deklarují přijetí účinných a odpovídajících opatření vedoucích k odstranění diskriminace osob se zdravotním postižením ve všech záležitostech týkajících se manželství, rodiny, rodičovství a osobních vztahů na rovnoprávném základě s ostatními. Zároveň je v Úmluvě postulováno poskytnutí odpovídající podpory při plnění jejich rodičovských povinností.

Vzhledem k pokračující deinstitucionalizaci a stále přibývajícím možnostem žen s MP volit si způsob života v běžné komunitě a vytvářet partnerské svazky je vhodný čas pokládat si otázky ohledně dostupných služeb pro matky s MP. Výzkumná otázka, na kterou autoři výzkumu hledali odpověď, je: Jsou čeští sociální pracovníci vybaveni znalostmi, dovednostmi a technikami potřebnými k podpoře matek s MP? Tato otázka je zásadní, neboť postoje pracovníků, jejich profesní připravenost a samotná kvalita intervence (poradenství a podpory) v rodině může společně s dalšími činiteli výrazně ovlivnit úspěšné či neúspěšné zvládání mateřské role těchto žen.

Metodologie

Hlavním cílem šetření byla analýza znalostí, zkušeností a postojů sociálních pracovníků k těhotenství a mateřství žen s mentálním postižením v ČR. Stanovených cílů bylo dosaženo kvantitativně orientovaným šetřením s kvalitativními prvky. Pro sběr dat byl zvolen dotazník, který byl vyvinut autory textu na základě prací Berit Hoglund *Pregnancy, Childbirth and Midwifery Care among Women with Intellectual Disability in Sweden* (2012) a *Perception of Service Needs by Parents With Intellectual Disability, Their Significant Others and Their Service Workers* autorů Gwynnyth Llewellyn, Davida McConnella a Rosalind Bye (1998). K adaptaci těchto prací dostali výzkumníci souhlas. Dotazník se skládal celkem z 27 položek (13 otevřených, 14 uzavřených otázek). Před vlastním šetřením byla formou rozhovoru ověřena srozumitelnost a vhodnost formulací otázek se čtyřmi sociálními pracovníky, kteří připomínkovali jednotlivé položky dotazníku. Na základě jejich postřehů byly provedeny drobné změny ve formulaci otázek a na úvod dotazníku bylo vymezeno, že respondenti mají své odpovědi vztahovat k matkám s lehkým stupněm mentálního postižení. Distribuce dotazníku probíhala elektronickou cestou prostřednictvím e-mailu, který byl rozeslán na e-mailové adresy všech sociálních pracovníků orgánu sociálně-právní ochrany dětí ČR. Základní databáze kontaktů byla získána z webových stránek ministerstva práce a sociálních věcí (MPSV). Tato databáze byla následně IT pracovníkem aktualizována na základě informací uvedených na internetových stránkách jednotlivých orgánů. Osloven byl tedy celý základní soubor. Dále byli elektronicky osloveni ředitelé vybraných registrovaných sociálních služeb k datu 30. 9. 2014 (tabulka 1).

Tabulka 1: Počty oslovených respondentů

	Počet sociálních pracovníků	Počet odeslaných dotazníků	Počet navracených dotazníků
Sociální pracovníci OSPOD	1999	1999	162*
Sociální služba	Počet poskytovatelů sociálních služeb registrovaných k 30. 9. 2014	Počet odeslaných dotazníků	Počet navracených dotazníků
Azylové domy	226	183	32
Podpora samostatného bydlení	57	41	8
Domovy pro osoby se zdravotním postižením	212	173	42
Raná péče	58	47	8
Chráněné bydlení	200	178	30
Sociálně aktivizační služby	264	264	24
Jiná služba	0	0	68
Celkový počet	3 016	2 885	212*

*Pozn. Respondenti měli možnost označit více odpovědí, proto celkový součet odpovědí v rámci této otázky neodpovídá celkovému počtu navracených dotazníků.

Kritériem pro výběr poskytovatelů služeb bylo (a) zapsání cílové skupiny osob s mentálním postižením a (b) ženské pohlaví cílové skupiny. Na uvedené elektronické adresy byl odeslán průvodní dopis s odkazem na dotazník dostupný na webu. Ředitelé oslovených sociálních služeb byli požádáni o předání e-mailu vhodným osobám (sociálním pracovníkům, pracovníkům v sociálních službách, psychologům a speciálním pedagogům).

Statistickou analýzu dat provedl poslední autor v statistickém programu SPSS 21. Nejprve bylo provedeno třídění prvního stupně. Vzhledem k tomu, že data obsahovala výhradně nominální a ordinální proměnné, byly generovány pouze frekvenční tabulky. Následně bylo provedeno třídění druhého stupně. Souvislosti mezi hodnotami různých proměnných byly testovány pomocí kontingenčních tabulek. Testování statistické významnosti bylo prováděno metodou Pearsonova chí-kvadrát testu (za statisticky významná považujeme zjištění na hladině významnosti 95 %). Všechny otevřené otázky byly kódovány. V procesu otevřeného kódování každé z otevřených otázek autoři postupně dospěli ke kategoriím. Kategorizace byla podobná induktivní obsahové analýze (Elo, Kyngäs, 2008). V případě návrhu rozdílných kategorií proběhla diskuse autorů k sjednocení předložených návrhů.

Charakteristika výzkumného vzorku

Do výzkumu bylo celkem započítáno 329 sociálních pracovníků, kteří dotazník vyplnili. Výzkumný soubor zahrnoval sociální pracovníky (73,9 %), vedoucí pracovníky v sociálních službách (25,8 %), speciální pedagogy (4,6 %) psychology (0,3 %) a pracovníky v sociálních službách (2,5 %). Mezi respondenty bylo 21 (6,5 %) mužů a 301 (93,5 %) žen, 7 (0,2 %) respondentů pohlaví neuvedlo. Nejvíce respondentů pocházelo ze Středočeského kraje (10,3 %), nejméně pak z Libereckého kraje (3,7 %). Ostatní kraje byly ve vzorku zastoupeny rovnoměrně. Magisterského stupně vzdělání dosáhlo 43,3 % respondentů, bakalářského stupně dosáhlo 31,6 % respondentů, 1,5 % respondentů mělo doktorský stupeň vzdělání, vyšší odborné vzdělání mělo 16,3 % dotazovaných a pouhých 7 % středoškolské vzdělání. Celkem 31 % respondentů mělo deset a více let praxe, šest až deset let praxe mělo 24,5 % respondentů a 42,5 % respondentů mělo jeden rok až pět let praxe. Během své praxe se 6,3 % respondentů setkala s jedenácti a více ženami s mentálním postižením, 6,9 % poskytovalo péči šesti až deseti ženám s mentálním postižením a 46,3 % respondentů mělo zkušenost s péčí o tyto ženy pouze 1–5krát během své praxe, 33 % nemá žádnou zkušenost.

Většina respondentů (71,5 %) uvedla, že má ve svém blízkém okolí člověka s mentálním postižením, a také (72,5 %) správně určila, že člověk s mentálním postižením má IQ menší než 70.

Výsledky

Znalosti o matkách s MP

Účastníci výzkumu měli provést evaluaci svých znalostí a dovedností v následujících čtyřech oblastech na pětibodové škále (čím více bodů, tím vyšší úroveň znalostí): znalosti o matkách s mentálním postižením, znalosti služeb dostupných pro matky s mentálním postižením, komunikační dovednosti pro práci s matkami s mentálním postižením a schopnost uplatnit znalosti o matkách s MP v praxi. Nejčastěji hodnotili své dovednosti průměrnou hodnotou 3, a to ve 35 % případů. Nejlépe dotazovaní hodnotili své komunikační dovednosti – 46,3 % označilo hodnotu 4 a 5. Nejhůře byly hodnoceny znalosti o matkách. Více než 41 % dotázaných označilo hodnotu 1 a 2, a pouze 30 % respondentů ohodnotilo stupněm 4 a 5 svou znalost dostupných služeb. Více než polovina respondentů (58,6 %) pocituje potřebu dále se v tématu mateřství žen s MP vzdělávat.

Pouze 26,6 % zná vhodné metody při vzdělávání, které se dají u cílové skupiny využít (step by step přístup, využití modelových situací, obrazových materiálů atd.). Jako vhodnou metodu nejčastěji uváděli nácvik praktických situací (13,1 %), metodu vysvětlování (4 %). Videotréning interakcí jako vhodnou metodu jmenovalo 2,7 % dotázaných. Většina (95,3 %) nezná žádný vzdělávací program pro tyto matky. Téměř polovina respondentů (47,7 %) nemá ani představu, jaké služby či

programy pro matky s MP chybějí. Celkem 16,1 % respondentů by doporučilo rozvoj vzdělávacích podpůrných programů, 15,2 % se domnívá, že chybí dostatečná podpora v rámci terénní práce, a 14,6 % si myslí, že nejsou dostatečně dostupné rezidenční služby, chráněné bydlení, případně podporované bydlení, a 10,9 % se domnívá, že komplexní služby chybějí úplně. Pokud by se matka s MP stala klientem dotazovaných, nejčastěji by jí doporučili následující sociální službu: sociálně aktivizační služby (24 %), osobní asistenci (17 %), ranou péči (8,5 %), chráněné bydlení (7 %), sociální poradenství (7 %), azylové bydlení (4,9 %), a podporu samostatného bydlení (4 %).

Vzdělávání matek s MP a dostupná podpora

Podle respondentů matky s lehkým mentálním postižením potřebují velkou podporu v mnoha oblastech důležitých pro péči o dítě. Respondenti měli vyjádřit svůj názor na potřebnou míru podpory na škále od 0 do 5 (0 = bez podpory, 1 = nejnižší míra podpory, 5 = nejvyšší míra podpory). (Tabulka 2.)

Tabulka 2: Míra potřebné podpory

Kolik respondentů zvolilo podporu 0 až 2 na škále 0 až 5 (tedy matka potřebuje relativně méně intenzivní podporu)	% respondentů	počet
Podporu při uklízení domácnosti	43,2 %	142
Podporu při cestování (dopravě z místa na místo)	25,5 %	84
Podporu při řešení partnerských záležitostí	19,5 %	64
Podporu při plánování denních aktivit rodiny	19,5 %	64
Podporu v navazování sociálních kontaktů	19,1 %	63
Podporu při péči o dítě v oblasti hygieny	17,0 %	56
Podporu v oblasti nakupování	15,5 %	51
Podporu při péči o dítě v oblasti vaření	14,9 %	49
Podporu při zajištění bezpečného domácího prostředí	13,4 %	44
Podporu při rozpoznání a ošetření běžných dětských nemocí (např. podávání léků)	8,2 %	27
Podporu při stimulaci správného vývoje dítěte	7,3 %	24
Podporu při správné výživě dětí	6,4 %	21
Podporu při hájení rodičovských práv	4,9 %	16
Podporu při jednání s úřady, školou, lékaři	4,0 %	13
Podporu při řešení výchovných problémů dětí	4,0 %	13
Podporu při poskytnutí první pomoci dítěti	4,0 %	13
Podporu při řešení bydlení	3,3 %	11
Podporu při hospodaření s penězi	2,1 %	7

Ve většině oblastí se pouze jedna čtvrtina respondentů domnívá, že matkám s MP stačí nižší podpora. Většina se domnívá, že matky potřebují střední až velmi vysokou podporu. Nejmenší podporu potřebují při uklízení domácnosti a největší při hospodaření s penězi a při řešení bydlení. Ačkoli matky s MP potřebují podle sociálních pracovníků vysokou míru podpory v mnoha oblastech (viz výše), této podpory se jim dle názoru dotazovaných nedostává. Pouze 13 % respondentů uvedlo, že se matkám s MP dostává adekvátní podpory „většinou“ a „vždy“. Naopak téměř polovina (45,2 %) odpověděla „nikdy“ nebo „většinou ne“. V případě, že je matce dítě odebráno z péče, domnívá se 41,2 % dotázaných, že se jí v této situaci nedostane adekvátní pomoci. Většina dotazovaných (86 %) se zároveň domnívá, že ženy s MP pociťují obavy a strach z případného odebrání svých dětí. Více než polovina respondentů (63,4 %) se také domnívá, že tyto ženy pociťují obavy, že budou

potřebovat pomoc rodiny, přátel či služeb při péči o dítě. Za rozvoj rodičovských kompetencí matek s MP by podle respondentů měla být odpovědná zejména rodina matky (36,5 %), sociální služby (30,1 %), následně pak byly označovány orgány sociálně-právní ochrany dětí (16,4 %). 16,1 % dotazovaných se domnívá, že za rozvoj kompetencí jsou odpovědné samy matky. Vzdělávací instituce označilo pouze 6,1 % dotázaných.

Faktory ovlivňující zvládání mateřské role

Respondenti měli na stupnici od „nevýznamný vliv“ až po „velmi významný vliv“ ohodnotit míru vlivu na zvládání mateřské role žen s MP (tabulka 3).

Tabulka 3: Faktory ovlivňující zvládání mateřské role žen s MP

Faktor	Míra významnosti				Vážený průměr
	Nevýznamný	Méně významný	Středně významný	Velmi významný	
Předsudky ve společnosti týkající se osob s mentálním postižením	4,98 %	27,41 %	41,43 %	26,17 %	2,89
Legislativa	3,76 %	24,14 %	45,77 %	26,33 %	2,95
Předsudky ve společnosti týkající se schopnosti osob s mentálním postižením být rodičem	3,45 %	22,26 %	39,81 %	34,48 %	3,05
Zdravotní stav matky s mentálním postižením (např. přidružená epilepsie, kardiovaskulární onemocnění atd.)	1,88 %	17,81 %	35,94 %	44,38 %	3,23
Ekonomické prostředky matky s mentálním postižením	0,00 %	7,79 %	44,86 %	47,35 %	3,40
Počet dětí, o něž se matka stará	0,62 %	7,17 %	36,76 %	55,45 %	3,47
Život v partnerském svazku (přítomnost otce/partnera)	0,31 %	6,23 %	38,94 %	54,52 %	3,48
Zkušenost s institucionální výchovou (tj. matka vyrůstala v ústavu sociální péče / dětském domově / domově pro osoby se zdravotním postižením)	0,00 %	8,39 %	34,47 %	57,14 %	3,49
Sociální izolace matky s mentálním postižením (nedostatek přátel, sousedů a dalších sociálních vazeb)	0,62 %	6,23 %	34,27 %	58,88 %	3,51
Dostupné služby pro matky s mentálním postižením	0,62 %	5,30 %	33,64 %	60,44 %	3,54
Zkušenosti s tím, jak byla matka sama vychovávána	0,31 %	3,44 %	35,94 %	60,31 %	3,56

Prítomnosť ďalšej dospelé osoby v domácnosti rodiny matky s mentálnym postihom (napr. prarodiče)	0,31 %	5,31 %	32,19 %	62,19 %	3,56
Vhodné a bezpečné bývanie matky s mentálnym postihom	0,00 %	3,13 %	31,66 %	65,20 %	3,62
Stupeň mentálneho postihom	0,00 %	2,48 %	16,77 %	80,75 %	3,78

Obecně lze říci, že všechny faktory respondenti považovali spíše za středně a velmi významné. Pokud však seřadíme faktory podle váženého průměru, pak nejmenší váhu respondenti přisuzovali předsudkům ve společnosti týkajícím se osob s mentálním postižením (vážený průměr 2,89) a legislativě (vážený průměr 2,95). Největší vliv pak má podle respondentů stupeň mentálního postižení (vážený průměr 3,78).

Postoje

Respondentům bylo dále předloženo pět otázek mapujících jejich postoje k těhotenství a mateřství žen s MP. Tyto otázky byly formulovány jako tvrzení, u nichž respondenti volili míru svého souhlasu na šestistupňové škále od úplného souhlasu (vždy) k úplnému nesouhlasu (nikdy). (Tabulka 4.)

Tabulka 4: Postoje sociálních pracovníků k těhotenství a mateřství žen s MP

Postoje sociálních pracovníků k těhotenství a mateřství žen s MP	Nikdy		Většinou ne		Někdy ne		Někdy ano		Většinou ano		Vždy	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Myslíte si, že ženy s mentálním postižením mohou být dobrými matkami, které zajistí potřebnou péči a vytvoří pro dítě podnětné a harmonické prostředí?	1	0,31	51	15,94	19	5,94	182	56,88	65	20,31	2	0,63
Myslíte si, že matky s mentálním postižením rozumějí tomu, co to znamená stát se matkou?	1	0,31	33	10,28	35	10,90	156	48,60	93	28,97	3	0,93
Pokud je žena s mentálním postižením těhotná, měla by dle vašeho názoru podstoupit interrupci?	44	14,38	101	33,01	13	4,25	130	42,48	18	5,88	0	0,00
Měla by mít žena s mentálním postižením možnost mít tolik dětí, kolik sama chce?	19	6,19	87	28,34	75	24,43	56	18,24	38	12,38	32	10,42

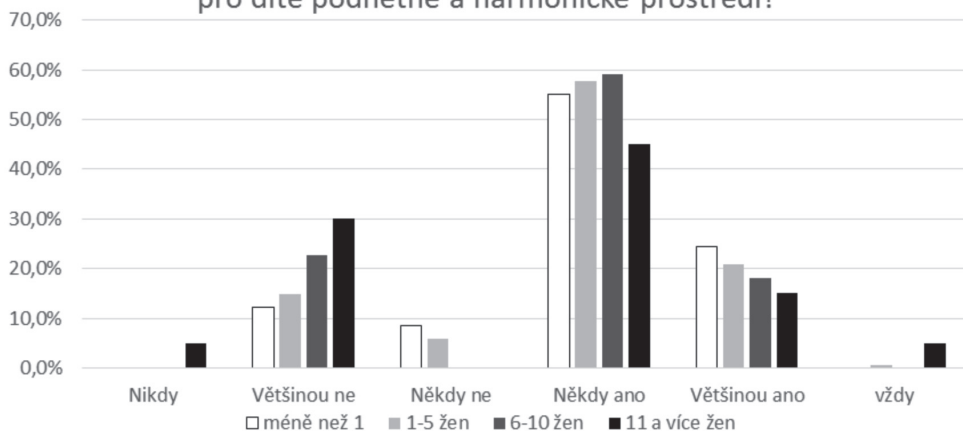
Na otázku, zda tyto ženy mohou být dobrými matkami, odpovědělo 56,9% respondentů, že „někdy ano“ a 20,3% „většinou ano“. Variantu „vždy“ zvolilo 0,63% respondentů. Při zdůvodnění

této odpovědi nejčastěji zazníval argument, že to, zda bude žena s MP dobrou matkou, ovlivňuje zejména podpora, které se jí dostává od partnera, rodiny, případně služeb (21,6 %). Celkem 15,8 % dotázaných se domnívá, že tato schopnost závisí na stupni mentálního postižení. S tvrzením, že žena s MP rozumí tomu, co to znamená stát se matkou, částečně/zcela vyjádřilo souhlas 78,5 % dotazovaných. Celkem 95,6 % dotazovaných se přiklonilo k názoru, že by matka s mentálním postižením měla vychovávat své děti „někdy ano“ (14,8 %), „většinou ano“ (7,20 %), „s podporou rodiny“ (45 %), „s podporou služeb“ (24 %) a „vždy“ (5 %).

Poslední dvě otázky se týkaly svobodného rozhodnutí ženy s MP stát se matkou. Téměř polovina (48,36 %) oslovených sociálních pracovníků se domnívá, že by žena s MP v případě otěhotnění měla podstoupit interrupci (odpovědi „někdy ano“ a „většinou ano“). Nejčastěji byla zdůvodňována odpověď, že závisí na stupni postižení a zdravotním stavu matky (21,9 %). Část respondentů uvedla (14 %), že toto rozhodnutí je věcí matky, ale mělo by být informované (14 %). Celkem 11,2 % dotazovaných poukazovalo na nebezpečí poškození plodu a vysokou genetickou zátěž pro dítě. Více než polovina dotázaných (59 %) se vyjádřila, že by žena s MP neměla mít možnost svobodně se rozhodnout o počtu svých dětí (odpovědi „někdy“, „většinou ne“ nebo „nikdy“). Mezi respondenty převažoval názor, že žena s MP ne/bude mít dostatečné schopnosti zvládnout výchovu více dětí (21 %), dále že nemusí vždy odhadnout své schopnosti (11,9 %) a nedomyslí následky pohlavního styku. Souvislost viděli respondenti také s dostupnou podporou ze strany rodiny či služeb (9,1 %). Dále autoři testovali, zda má délka praxe a osobní zkušenost (počet matek, se kterými se během své praxe účastníci výzkumu setkali) vliv na to, jak respondenti odpovídali na předcházející otázky mapující postoje k mateřství žen s MP. Výsledky však neukázaly žádné signifikantní rozdíly mezi jednotlivými skupinami. Pouze v jednom případě byla prokázána statistická významnost, přičemž za statisticky významné autoři považují zjištění na hladině významnosti 95%. Z výsledků lze vyzorovat, že s přibývajícím osobním zkušeností klesá důvěra ve schopnost matek zajistit potřebnou péči. 35 % respondentů, kteří se v praxi potkali s více než 11 matkami s MP, se domnívá, že potřebnou péči většinou nebo nikdy zajistit nedokážou (graf 1).

Graf 1: Vliv osobní zkušenosti

Myslíte si, že ženy s mentálním postižením mohou být dobrými matkami, které zajistí potřebnou péči a vytvoří pro dítě podnětné a harmonické prostředí?

Diskuse

Účastníci výzkumu se domnívají, že ženy s MP potřebují vysokou podporu při výchově dětí a vedení domácnosti. V rámci provedeného šetření nebyly sledovány názory sociálních pracovníků, speciálních pedagogů a psychologů na rodičovskou kapacitu matek s MP, jak je vyhodnocována například podle praktického průvodce k vyhodnocování potřeb dětí Lumos užívaného sociálními pracovníky OSPOD (Racek, Svobodová, Solařová, 2014). Z výsledků šetření však je zřejmé, že dle názorů respondentů potřebují matky s MP vysokou míru podpory ve všech oblastech rodičovské kapacity (v základní péči, zajištění bezpečí a ochrany, stimulaci, vedení a hranicích) výjma citové vřelosti a stability, které nebyly zkoumány. Zároveň se respondenti domnívají, že se matkám s MP této podpory nedostává. Pouhých 13 % respondentů se domnívá, že se matkám s MP dostává adekvátní podpory většinou a vždy. Zároveň se však respondenti domnívají, že nemají představu o chybějících službách a neznají vhodné vzdělávací programy. Tento fakt považují autoři za značně alarmující, protože pokud sociální pracovníci nemají představu, jaké služby je třeba poskytovat, nemohou jejich rozvoj prosazovat.

Děti žen s MP mohou být ohroženy zanedbávající péčí, která vede ke zdravotním, vývojovým a výchovným potížím (Feldman, 2002; Feldman, Walton-Allen, 1997). Ženy s MP potřebují podporu svých dovedností a znalostí v oblasti dětského vývoje, dospívání, stimulaci podnětného prostředí, v oblasti hry, nastavování pravidel ve výchově a zabezpečení domácího prostředí. Rada výzkumníků (IASSID, 2008; Llewellyn, McConnell, Feronnato, 2003; Wade, Llewellyn, Matthews, 2008) však také demonstrovala, že si ženy s MP mohou osvojit potřebné dovednosti a znalosti pomocí intervencí, které jsou dlouhodobé, specifické, strukturované a jsou poskytovány v přirozeném prostředí rodin.

Na rozdíl od zahraničí v ČR existuje pouze jediný specifický terénní program pro tyto rodiče, poskytovaný organizací Rytmus Benešov, o. p. s. Neznalost programů sociálních pracovníků může být značně ovlivněna touto skutečností. V zahraničí však programy pro cílovou skupinu existují v mnohem větším měřítku. Jedním z příkladů dobré praxe je například australský program Healthy Start. Avšak matky s MP nemusí nutně využívat specifický program, mohou být například navázány na sociálně-aktivizační službu pro rodiny s dětmi (SAS), jejíž rozsah a specifikace jsou vymezeny v zákoně o sociálních službách č. 108/2006 Sb. Právě tato služba by svým účelem obsáhla stěžejní oblasti podpory identifikované zahraničními výzkumy. Jedná se o výchovné, vzdělávací a aktivizační činnosti, zprostředkování kontaktu se společenským prostředím, sociálně terapeutické činnosti a pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a obstarávání osobních záležitostí. Analýzu v oblasti poskytování SAS z hlediska kapacity, kvalifikace a odbornosti personálu proto autoři vnímají jako další důležitý krok pro zmapování celkové podpory matek s MP.

Znalost nabídky služeb a schopnost klienta se na správnou službu napojit je jednou z klíčových profesních kompetencí sociálního pracovníka. Výsledky sebeevaluace znalostí dotazovaných však ukazují, že jen necelá třetina sociálních pracovníků považuje své znalosti služeb za výborné. Skutečnost, že řada respondentů neví, jakou službu rodičům s MP doporučit, potvrzují i výsledky další otázky. Pouze 24 % dokázalo bez možnosti výběru nabízených odpovědí navrhnout jako klíčovou službu SAS a 17 % osobní asistenci. Mezi pracovníky orgánu sociálně-právní ochrany dětí a sociálních služeb v odpovědích nebyly statisticky významné rozdíly. Z výzkumu je patrné, že i znalosti a dovednosti dotazovaných pro práci s matkami s MP jsou nízké. Ve výsledcích sebehodnocení pouze 18 % pracovníků považuje své znalosti o matkách s MP jako dobré či velmi dobré, a ohodnotilo se proto (na stupnici od 1 do 5) hodnotou 4 a 5.

Své znalosti v uvedené problematice by dále rozvíjela polovina respondentů. Nízká potřeba dalšího vzdělávání může být způsobena nedostatkem praktických zkušeností s matkami s MP. Z délky praxe a počtu podpořených matek s MP vyplývá, že se s takovou matkou setkají průměrně jednou za pět let. Podle Feldmana 2010 (in Llewellyn, 2010) podpora matek s MP představuje pro pracovníky výzvu, ve které mohou uspět pouze s unikátními dovednostmi. Je třeba, aby zvládli vybudovat vzájemný vztah s rodiči s MP založený na důvěře, respektu a empatii a aby měli dostatečné znalosti z oblasti vývojové psychologie dítěte a technik vhodných pro práci a vzdělávání osob s mentálním

postižením. V neposlední řadě musejí umět odhlédnout od předsudků a stereotypů zakořeněných ve společnosti.

Respondenti se poměrně kriticky vyjadřovali v otázkách mapujících jejich postoje k těhotenství a mateřství. Zkušenosti samotných žen-matek s MP ukazují, že lidé s MP jsou stále považováni za „méněcenné dospělé“ (Llewellyn, 2010).

Když žena s MP otěhotní, není neobvyklé, že se setká s negativními reakcemi okolí. Často je jim doporučováno umělé ukončení těhotenství nebo odevzdání dítěte k adopci (Mayes, Llewellyn, McConnell, 2006).

Omezení výzkumu

Slabou stránkou výzkumu je malá návratnost rozeslaných dotazníků. Z celkem 2885 odeslaných dotazníků se vrátilo pouze 329 vyplněných dotazníků, procento návratnosti je 11,4%. Hlubší poznání postojů probandů a jejich tréninkových potřeb by umožnila volba kvalitativního výzkumu.

Závěr

Předložená studie analyzovala klíčová témata determinující úspěšné či neúspěšné zvládnutí mateřské role matek s mentálním postižením v rámci poskytované formální podpory matkám s MP. Výzkumné šetření bylo zaměřeno na analýzu zkušeností, znalostí a postojů 329 aktérů (sociálních pracovníků) k vybraným aspektům těhotenství a mateřství žen s MP.

Jednou z hlavních otázek, na kterou autoři textu hledali odpověď, bylo, zda jsou sociální pracovníci vybaveni potřebnými dovednostmi, znalostmi a technikami práce se skupinou matek s MP. Respondenti sice identifikovali vysokou míru podpory, kterou matky s MP potřebují. Zároveň ale uvedli, že jejich připravenost pro práci s těmito ženami je velmi nízká. Z šetření vyplývá, že respondenti mají nedostatečné zkušenosti, znalosti o matkách s MP, službách i programech pro tyto ženy. Bylo by možné hovořit o pocitech bezmoci na straně odborníků? Na druhé straně stojí samotné ženy-matky s MP, které mohou své rodičovství často realizovat jen v závislosti na poskytovaných možnostech podpory. Tyto možnosti v ČR však téměř neexistují. Jak tedy rozumět nastaveným podmínkám jinak než jako naprosté a hluboké bezmoci takového ženy?

Vodítkem k řešení by proto měl být systém vzdělávání sociálních pracovníků, ve kterém bude věnován prostor rozvoji znalostí a praktických kompetencí podporujících komplexní a individuálně orientovanou péči o ženy s MP. Vzhledem k velmi nízké frekvenci kontaktu respondentů s cílovou skupinou matek s MP by bylo zároveň přínosem, kdyby pracovníci OSPOD měli možnost využít metodického vedení a případných telefonických či mailových konzultací s odborníky z organizací (např. Rytmus Benešov, o. p. s.), které cílí své služby právě na osoby s mentálním postižením.

Jedním z nástrojů, který by také mohl být v této oblasti nápomocný, jsou sebevzdělávací materiály pro rodiče s MP vytvářené v rámci projektu „Neobyčejné rodičovství“ organizací Rytmus Benešov, o. p. s., zaměřující se na rozvoj rodičovských kompetencí v oblasti péče o dítě. Dalším příkladem takového nástroje je „Kniha pro rodiče“ věnovaná posilování rodičovské kapacity (nejen) rodičů s MP, kterou zpracovává organizace Lumos na základě publikací pro rodiče s MP britské organizace Change.

Dále by měl být věnován prostor informacím o systému sociálních služeb, který může matkám s MP poskytovat podporu a na který mohou matky s MP odkazovat. S tím úzce souvisí i zajištění dostatečných personálních kapacit komunitních podpůrných služeb pro rodiny s dětmi, včetně matek s MP, jako jsou například SAS. Opora kvalitních podpůrných sociálních služeb je pro matky jistě velkým přínosem, v neposlední řadě však nelze opomíjet ani přípravu na sexuální partnerský a rodičovský život žen s MP již během jejich studia na základních a středních školách.

Poděkování

Výzkum byl podpořen Grantovou agenturou Univerzity Karlovy v Praze (projekt č. 1756214) a byl realizován na katedře speciální pedagogiky Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze.

Použité zdroje

- BMRB. Social Research, EMERSON, E. 2005. *Adults with Learning Difficulties in England, 2003–2004*. Colchester, Essex: UK Data Archive.
- BOOTH, W., BOOTH, T. 2004. A Family at Risk: Multiple Perspectives on Parenting and Childprotection. *British Journal of Learning Disabilities*, 32(1), 9–15. DOI: 10.1111/j.1468-3156.2004.00263.x.
- CLAYTON, O., CHESTER, A., MILDON, R., MATTHEWS, J. 2008. Practitioners Who Work with Parents with Intellectual Disability: Stress, Coping and Training Needs. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 21(4), 367–376. DOI: 10.1111/j.1468-3148.2008.00444.x.
- ELO, S., KYNGÄS, H. 2008. The Qualitative Content Analysis Process. *Journal of Advanced Nursing*, 62(1), 107–115. DOI: 10.1111/j.1365-2648.2007.04569.x.
- EMERSON, E., MALAM, S., DAVIES, I., SPENCER, K. 2005. *Adults with Learning Disabilities in England 2003–2004*. NHS Health and Social Care Information Centre.
- ENGSTRÖM, P. 2007. *Nationella riktlinjer för missbruks- och beroendevård: vägledning för socialtjänstens och hälso- och sjukvårdens verksamhet för personer med missbruks- och beroendeproblem*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- FELDMAN, A. M. 2002. Parents with Intellectual Disabilities and Their Children: Impediments and Supports. In: GRIFITHS, FEDEROFF (Eds.). *Ethical Issues in Sexuality of People with Developmental Disabilities*, 255–292. NADD Press, Kingston.
- FELDMAN, A. M., WALTON-ALLEN, N. 1997. Effects of Maternal Mental Retardation and Poverty on Intellectual, Academic, and Behavioral Status of School-age Children. *American Journal on Mental Retardation*, 101, 352–264.
- HÖGLUND, B. 2012. *Pregnancy, Childbirth and Midwifery Care Among Women with Intellectual Disability in Sweden: Epidemiological and Descriptive Studies*. Uppsala University.
- IASSID SPECIAL INTEREST RESEARCH GROUP ON PARENTS AND PARENTING WITH INTELLECTUAL DISABILITIES. 2008. Parents Labelled with Intellectual Disability: Position of the IASSID SIRG on Parents and Parenting with Intellectual Disabilities. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 21, 296–307. DOI:10.1111/j.1468-3148.2008.00435.x.
- LLEWELLYN, G. 2010. *Parents with Intellectual Disabilities: Past, Present and Futures*. Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- LLEWELLYN, G., McCONNELL, D., FERRONATO, L. 2003. Prevalence and Outcomes For Parents with Disabilities and Their Children in an Australian Court Sample. *Child Abuse*, 27(3), 235–251. DOI: 10.1016/S0145-2134(03)00004-8.
- LLEWELLYN, G., McCONNELL, D., BYE, R. 1998. Perception of Service Needs by Parents with Intellectual Disability, Their Significant Others and Their Service Workers. *Research in Developmental Disabilities*, 19(3), 245–260. DOI: 10.1016/S0891-4222(98)00006-7.
- MATOUŠEK, O. 2001. *Základy sociální práce*. Praha: Portál.
- MAYES, R., LLEWELLYN, G., McCONNELL, D. 2008. Active Negotiation: Mothers with Intellectual Disabilities Creating Their Social Support Networks. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 21(4), 341–350. DOI: 10.1111/j.1468-3148.2008.00448.x.
- MAYES, R., LLEWELLYN, G., McCONNELL, D. 2006. Misconception: The Experience of Pregnancy for Women with Intellectual Disabilities. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 8(2–3), 120–131. DOI: 10.1080/15017410600774178.
- McCONNELL, D., FELDMAN, M., AUNOS, M. et al. 2011. Child Maltreatment Investigations Involving Parents With Cognitive Impairments in Canada. *Child Maltreatment*, 16(1), 21–32. DOI: 10.1177/1077559510388843.

- McCONNELL, D. 2002. Disability and Decision-Making in Australian Care Proceedings. *International Journal of Law, Policy and the Family*, 16(2), 270–299. DOI: 10.1093/lawfam/16.2.270.
- McCONNELL, D., LLEWELLYN, G. 1998. Parental Disability and the Threat of Child Removal. *Family Matters*, (51), 33–36.
- Předpis č. 104/1991 Sb., Úmluva o právech dítěte.*
- RACEK, J., SOLAŘOVÁ, H., SVOBODOVÁ, A. 2014. *Vyhodnocování potřeb dětí: praktický průvodce: metodika vyhodnocování*. Praha: Lumos Foundation.
- RŮŽIČKA, V. 1923. *Biologické základy eugeniky*. Praha: Fr. Borový.
- Sdělení č. 10/2010 Sb. m. s., Úmluva o právech osob se zdravotním postižením.*
- STEFÁNSDÓTTIR, G. 2014. Sterilisation and Women with Intellectual Disability in Iceland. *Journal of Intellectual and Developmental Disability*, 39(2), 188–197. DOI: 10.3109/13668250.2014.899327.
- TARLETON, B. 2008. Specialist Advocacy Services for Parents with Learning Disabilities Involved in Child Protection Proceedings. *British Journal of Learning Disabilities*, 36(2), 134–139. DOI: 10.1111/j.1468-3156.2007.00479.x.
- VALENTA, M., MÜLLER, O. 2007. *Psychopedie*. Praha: Grada.
- VESELÁ, J. 1938. *Sterilizace: problém populační, sociální a kriminální politiky*. Praha: Mazáč.
- WADE, C., LLEWELLYN, G., MATTHEWS, J. 2008. Review of Parent Training Interventions for Parents with Intellectual Disability. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 21(4), 351–366. DOI: 10.1111/j.1468-3148.2008.00449.x.
- WARD, L., TARLETON, B. 2007. Sinking or Swimming? Supporting Parents with Learning Disabilities and their Children. *Tizard Learning Disability Review*, 12(2), 22–32. DOI: 10.1108/13595474200700014.
- Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách.*
- Zákon č. 373/2011 Sb., o specifických zdravotních službách.*
- Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině.*
- Zákon č. 89/2012 Sb., Občanský zákoník.*

Bezdomovci jako nositelé stigmatu a příjemci pomoci¹

Homeless People as Stigma Holders and Recipients of Help

Martin Stanoev

Mgr. Martin Stanoev, Ph.D.,² pracuje v Centru empirických výzkumů na Fakultě veřejných politik SU v Opavě, kde se zabývá výzkumem sociálního vyloučení. Deset let pracoval jako sociální kurátor v Brně. Vedle problematiky bezdomovectví se zaměřuje na problematiku drogové závislosti a sociální pedagogiku. Vyučuje sociální práci a metody výzkumu.

Abstrakt

Článek analyzuje současnou situaci v sociální práci s bezdomovci v ČR a navrhuje vhodné postupy pro sociální práci s touto cílovou skupinou. Vychází z reflexe praxe sociální práce i teoretických a empirických studií bezdomovectví. Teoretickým východiskem je koncept stigmatu E. Goffmana. Článek se zabývá problematikou případové práce v kontextu strukturálních podmínek této činnosti. Autor chápe skupinu bezdomovců jako skupinu „marginálních mezi marginálními“.

Klíčová slova

bezdomovectví, stigma, sebereflexivní metodologie, společenská smlouva, sociální práce

Abstract

The article analyzes the current situation in social work with the homeless in the country and proposes appropriate procedures for social work in dealing with this target group. It is based on the results of looking at social work practice and theoretical and empirical studies of homelessness. The theoretical starting point is the concept of stigma by E. Goffman. The article deals with the case work in the context of the structural conditions of this activity. The author understands a group of homeless people as a group of “marginal people among the marginal”.

Keywords

homelessness, stigma, self-reflective methodology, social contract, social work

¹ Tento článek byl napsán s finanční podporou TA ČR v rámci grantu Specializované mapy a systémy na podporu seniorů a spolupráce participujících aktérů pro rozvoj dobrovolnictví.

² Kontakt: Centrum empirických výzkumů SU v Opavě, Hradecká 665/17, 746 01 Opava; martin.stanoev@fvp.slu.cz

Úvod

Cílem této studie je na základě reflexe desetileté zkušenosti se sociální prací s osobami bez přístřeší na základě analýzy podmínek sociální práce a povahy daného problému navrhnout doporučení pro sociální práci s touto cílovou skupinou. Tato reflexe se vedle osobní zkušenosti opírá o akademické texty analyzující tuto problematiku. Konceptuálním východiskem textu je především teorie stigmatu (Goffman, 2003) a Holpuchova (2011) snaha o její aplikaci na výzkumná zjištění učiněná na základě terénního výzkumu mezi osobami bez přístřeší v Praze.

Cílem studie je promítnout do reflexe praxe sociální práce teoretické poznatky, ale stejně tak kriticky posoudit teoretické závěry ve vztahu k poznání, jež je odrazem reflexe praktických zkušeností vázaných k specifické roli sociálního pracovníka. Jedná se o roli sociálního kurátora v Brně. Autor chápe postavení sociální skupiny bezdomovců jako postavení „marginálních mezi marginálními“. V sociální práci je dle jeho soudu důležité vytvoření socioterapeutického vztahu mezi klientem a sociálním pracovníkem, bez stanovování dalších apriorních cílů spolupráce. Vedle toho také zaměření na změnu společenských podmínek postavení této marginální společenské skupiny a strukturálních aspektů sociální práce.

Autor nejprve přiblíží metodologický postup a vymezí termín bezdomovectví a krátce se zaměří na otázku příčin a důsledků tohoto jevu. Dále se již bude věnovat doporučením pro sociální práci s touto cílovou skupinou. Zaměří se nejprve na doporučení pro případovou sociální práci a dále na strukturální aspekty sociální práce.

Metodologický postup

Téma využití reflexe praxe v kontextu akademické a odborné diskuse je pro sociální práci tématem, které dle autora zasluhuje pozornost. Lze připomenout, že téma reflexe sociální zkušenosti a její využití pro tvorbu teorie je tématem, které je zajímavé i z hlediska obecné sociologické teorie (srov. Janák, 2008; Stanoev, Janák, 2013; lze zmínit sociology, jako je Bláha nebo Bourdieu, kteří věnovali tomuto problému nemalou pozornost). Také lze připomenout, že v zakotvené teorii je chápána profesní zkušenost, vedle zkušenosti osobní a teoretického studia, jako jeden ze zdrojů teoretické citlivosti (Strauss, Corbinová, 1999).

Jedním aspektem problému postupu, který bychom mohli označit jako sebereflexivní metodologie, je, jak dostat při využití profesních zkušeností nárokům kladeným vědeckým diskurzem (k tématu Buriánek, 2010). Logickým požadavkem na akademický text je aplikace systematického myšlení, ve vědě zakotveného, konceptuálního rámce. Vedle toho můžeme hledat cesty k získání objektivnějšího náhledu. Kromě vystavování svých závěrů zjistitelným faktům a číselným údajům se autorovi jeví jako nejdůležitější v případě této studie čas. To, že už více než rok se sociální práci s touto cílovou skupinou nevěnuje. Časový odstup přináší větší možnost distance od emocí, které s sebou praxe v pomáhající profesi nutně přináší. Dále také některé skutečnosti vnímané jako rutinní a běžné se mohou v časovém odstupu jevit v jiném světle. Autor věří, že přes subjektivní zakotvenost daného poznání se lze alespoň částečně přiblížit ideálu vědecké objektivity.

Druhým aspektem tohoto problému je, kde hledat naopak pozitivní stránku toho, že máme danou profesní zkušenost. V sociální práci, která je pomáhající profesí, se jedná o profesní zkušenost mnohdy blízkou zkušenosti osobní. To, že je naše pozornost a vnímání selektivní, není nutné vždy chápat jako handicap. Sociálně situovanému vědění je příznáván v některých feministických teoriích vysoký status a problém situovanosti a perspektivnosti vědění ve vztahu k pravdivosti řeší již Mannheim ve své sociologii vědění (1991). Zkušenost sociální práce v tomto ohledu nabízí ve vztahu k bezdomovectví, pro čistě akademické badatele hůře přístupné, poznání marginální pozice této sociální skupiny a v jistém ohledu i některých strukturálních souvislostí tohoto problému. Vedle toho samozřejmě bezprostřední zkušenost dilemat a obtíží provádění sociální práce.³

³ Nelze opomíjet ani téma vztahu moci a vědění, hierarchie vědění: je na místě si položit otázku, jaká je pozice vědění sociálních pracovníků v diskusi o chudobě v médiích (např. oproti ekonomům popisujícím ze svého pohledu problematiku chudoby) či v diskusi akademické.

Autor se snažil ve své analýze o iteraci: teoretické texty konfrontovat s poznáním, jež vychází z praxe; vědění, jež je odrazem praxe, konfrontovat s odbornými studiemi. Takto chápal snahu porozumět fenoménu bezdomovectví a sociální práci s touto cílovou skupinou v posledních letech své praxe. O určitou syntézu poznatků se snaží předkládaný text.

Definování bezdomovectví, jeho příčiny a důsledky

K definování bezdomovectví lze odkázat k definici ETHOS (k definici *Koncepce prevence a řešení problematiky bezdomovectví v České republice do roku 2020*, dále *Koncepce*) evropské organizace FEANTSA, v rámci aplikovaného výzkumu a strategických koncepcí užívané v ČR. Bezdomovectví je chápáno jako vyloučení z fyzické, právní a sociální domény bytu. Vedle bezdomovectví definuje exkluzi v bydlení.⁴ Specifikuje různé formy bezdomovectví, které můžeme chápat také jako odstupňování míry sociálního vyloučení.

Specifickou diskusí, zda se jedná o bezdomovectví, může představovat otázka, zda lidé bydlící v komerčních ubytovnách jsou bezdomovci. Odpovídá to definici ETHOS. V tomto se však ukazuje určité úskalí této operační definice, protože zohledňuje materiální stránku a ne rovinu sociálního fungování. Takto se na komerční ubytovně může potkat člověk, který žil několik let na ulici a nyní si ze sociálních dávek, starobního důchodu, prodeje Nového prostoru či jiného příjmu hradí pobyt, a rodina ze sociálně-vyloučené lokality, která byla vystěhována z nájemní formy bydlení, ve které oba rodiče pracují a děti chodí do školy.

Míra integrace těchto lidí je zásadně odlišná, a pokud bychom použili v hovoru s rodinou označení bezdomovec, mohli bychom se dotknout jejich důstojnosti. Není prostor se tomuto tématu hlouběji věnovat. Nicméně rovina sociálního fungování a její důležitost vyvstává zejména u méně exkluzivních forem bezdomovectví. A v některých případech, ač je daný způsob bydlení dle typologie ETHOS formou bezdomovectví, nemusí být příliš adekvátní užití pojmu bezdomovec v rámci sociální práce u člověka, který je jinak relativně dobře integrován do společnosti.

V ČR je dle odhadu Prudkého, který se podílel na *Koncepci*, až 40 000 bezdomovců, 100 000 lidí žije na komerčních ubytovnách a 100 000 je tímto jevem ohroženo (informace z tisku aktualizující odhad *Koncepce*; Šedová, 2014). Výsledky sčítání bezdomovců v Brně (Hežová et al., 2010; MMB, 2014), které vycházelo z definice ETHOS a zahrnuje i jedince přebývající na komerčních ubytovnách, odhaduje jejich počet v Brně v roce 2006 na 1179, v roce 2010 na 1354 a roce 2014 na 1950, přičemž došlo k nárůstu především v kategorii komerčních ubytoven.⁵

Bezdomovci nepředstavují homogenní skupinu a k bezdomovectví mohou vést různorodé příčiny. Dle soudu autora je bezdomovectví primárně důsledek nerovnosti ve společnosti. Srovnání nám může poskytnout nárůst bezdomovectví od doby vysoce rovnostářské společnosti,⁶ kterou bylo socialistické Československo. Jsou to zejména jevy jako dlouhodobá nezaměstnanost (jejíž rozsah je ovlivněn strukturálními faktory více než individuálními) a podmínky života nejchudších obyvatel, zejména ve vztahu k nastavení systému široce chápané sociální politiky. V ČR zasluhuje pozornost vedle nastavení systému dávek v hmotné nouzi, podpory v nezaměstnanosti a výše starobních či invalidních důchodů ve vztahu k bezdomovectví problematika umísťování do domovů pro seniory, otázka péče o duševně nemocné a zejména absence obecně závazné koncepce sociálního bydlení. Dále také ve vztahu k obecnějšímu systémovému rámci nastavení vymáhání dlužných pohledávek a tzv. obchod s chudobou. Bezdomovectví, jako formu extrémního sociálního vyloučení, můžeme chápat jako nejviditelnější vrcholek mnohem hlouběji ponořeného ledovce chudoby.⁷

⁴ Srovnání může představovat definice HUD's, užívaná v USA.

⁵ ČSÚ při Sčítání lidu, domů a bytů došel k číslu (Gébllová, 2012) 11 496. Výsledné číslo nelze považovat za zdaleka úplné. Jedná se o osoby bez domova zachycené ve spolupráci se zařízeními poskytujícími sociální služby. Přesná čísla neexistují, existují jen odhady. Málokdo ale pochybuje, že závažnost jevu v posledních letech narůstá.

⁶ Podklad pro srovnání může představovat studie Šafaříkové (1994), která zachycuje tento jev na počátku transformace. Ukazuje, že za dvacet let se v tomto fenoménu změnilo mnohé.

⁷ Autor vychází jednak ze své zkušenosti, k některým z těchto témat též *Koncepce*, nebo Tožička et al. (2015).

Bezdomovectví rozhodně ale nelze chápat jen jako důsledek nespravedlivé distribuce zdrojů ve společnosti. Bezdomovectví předchází zpravidla série individuálních neúspěchů řešit svoji životní situaci, či narušení socializace již v době dospívání, případně i dětství (i tak je samozřejmě problematické takové selhání zcela „individualizovat“). Obě roviny: individuální neúspěch řešit životní situaci i otázky vlivu nerovnosti ve společnosti (strukturní faktory) nelze chápat jako stojící proti sobě, obě skutečnosti obvykle působí pospolu.⁸ O příčinách bezdomovectví komplexně pojednává *Koncepce*.

Jako chybný je ale třeba hodnotit předpoklad o bezdomovectví jako vlastní volbě (srov. Barták, 2011; MPSV, 2013). Může hrát okrajovou roli u mladých bezdomovců (v literatuře nalezneme výraz jako *sommerpunkeri* atd.). Výzkum Šafaříkové (1994) nám ukazuje odlišnou situaci na počátku transformace, kdy za bezdomovectvím stály jiné příčiny. Možná zkušenost s lidmi na okraji společnosti v době socialismu, kteří opravdu mnohdy nechtěli participovat na životě většinové společnosti, a úděl na okraji byl do značné míry jejich volbou, dále působila i v době, kdy přestávala platit. Spolu s vlivem zjednodušující rétoriky některých pravicových politických stran a na druhé straně romantizací tohoto fenoménu ji lze vidět jako příčinu poměrně rozšířeného mylného stereotypu o volbě bezdomovecké identity, jehož vliv najdeme i v odborných textech (Holpuch, 2011; Zatloukal, 2006). Je rozdíl mezi volbou a rezignací.

Ze sociologických šetření bezdomovecké populace lze uzavřít jeden závěr (Prudký, Šmídová, 2010; Barták, 2011; Géblová, 2012): ve struktuře bezdomovecké populace se odráží nerovnost ve společnosti. Mezi bezdomovci je více lidí se základním vzděláním, se zkušeností s pobytem v ústavním zařízení, z neúplných rodin. Ale před bezdomovectvím nejsou zcela uchráněni ani jedinci z širšího chápání střední vrstvy. Přibližně 20 % této populace má dle šetření maturitní vzdělání, část vykonávala povolání bílých límečků, či žila běžným rodinným životem. Dokonce malý segment této populace má vysokoškolské vzdělání.

Mezi důsledky bezdomovectví patří zhoršení zdravotního stavu (srov. Barták, 2011) a větší viktimizace (srov. Štěchová, Luptáková, Kopoldová, 2008; Nový prostor, 2015). Srovnáme-li demografickou strukturu bezdomovců dle sociologických šetření (Prudký, Šmídová, 2010; Barták, 2011; Géblová, 2012) s věkovou strukturou dle ČSÚ, zjistíme nižší zastoupení vyšších věkových kategorií. Ač pro to nejsou jasná data, lze opodstatněně tvrdit, že bezdomovectví snižuje délku života. Brněnští sociální kurátoři se mezi Nocí venku 2013 a 2014⁹ snažili vyhotovit seznam bezdomovců, kteří v té době, tedy během jednoho roku, zemřeli. V průběhu této doby došlo k úmrtím 38 lidí (respektive bylo zachyceno) bez domova v Brně a průměrný věk úmrtí byl necelých 52 let. Střední délka života v Brně v letech 2009–2013 byla dle statistik ČSÚ 76 u mužů a 82 u žen. Příčiny úmrtí bezdomovců nebyly pochopitelně exaktně zjišťovány, vyplývá však odsud, že nejčastější příčinou úmrtí lidí bez domova je celkové selhání organismu. Docházelo dále vedle úmrtí v souvislosti s chronickou nemocí často k náhlým úmrtím (napadení, utonutí, uhoření v chatce...) a k úmrtím, která souvisela s prochladnutím nebo otravou alkoholem. Na tomto seznamu se pochopitelně mohou objevit drobné nepřesnosti (MMB, 2014). Když ale srovnáme odhad počtu bezdomovců v ČR a v Brně (viz výše), v Brně není pravděpodobně ani 10 % bezdomovců v ČR. Nemusí tedy být nadsazené tvrzení, že každoročně umírají bezdomovci v ČR v řádu stovek. Bezdomovectví je velmi destruktivní životní zkušenost v mnoha ohledech a zavádění zdravotní péče jako součást sociálních služeb pro lidi bez domova či zimních krizových služeb může být otázkou přežití.¹⁰

Na základě osobní zkušenosti (i dle MPSV, 2013) lze říci, že bezdomovectvím jsou dnes oproti minulosti více ohrožovány osoby s vážnou duševní poruchou, rodiny s dětmi a také senioři. Nejedná se jen o bezdomovce, kteří dosáhli seniorského věku, ale též o seniory, kteří se v důsledku zhoršení finanční situace, schopnosti sociálního fungování, často také osamělosti a zhoršení zdravotního stavu, stali bezdomovci v důchodovém věku.¹¹

⁸ Přesto, že tato studie akcentuje strukturní příčiny, v případové práci má posilování si uvědomování zodpovědnosti za svůj život u lidí bez domova své nepochybné místo.

⁹ Akce se konala 20. 11. 2014 na Jakubském náměstí.

¹⁰ Např. v Bratislavě v zimě 2005/2006 umrzlo nejméně devatenáct bezdomovců, na základě této skutečnosti potom byly v tomto městě postaveny vyhřívané stany (Tkáčiková, 2012).

¹¹ Vystává tak potřeba specializovaných zařízení.

Příčiny bezdomovectví jsou různorodé a obvykle můžeme identifikovat více působících faktorů. Nahlížíme-li na problém z individuální perspektivy, co je příčina a co důsledek bezdomovectví, je to mnohdy nejisté, např. u závislosti na alkoholu nebo duševní nemoci (srov. Stanoev, 2012). Navíc důsledek této situace může zároveň představovat příčinu setrvání v „pasti sociálního vyloučení“.

Přijetí stigmatizované identity

Holpuch o bezdomovectví píše: „*Sociální služby pro bezdomovce jsou založeny na předpokladu, že bezdomovec je člověk, který se nachází v kritické životní situaci, jejíž nálehavost jej sama o sobě nutí vrátit se k původnímu způsobu života. V této práci jsem se pokusil prokázat, že tento předpoklad může být v mnoha případech mylný. Přijme-li člověk bezdomoveckou identitu ega a osvojí-li si bezdomovecké techniky obživy, pak skutečnost, že žije jako bezdomovec, pro něj sama o sobě přestane být důvodem ke změně. Se svým životem bezdomovce může být smířen, přestože jej nepovažuje za uspokojující.*“ (Holpuch, 2011:111).

Popis přerodu v jedince s bezdomoveckou identitou je klíčovým sdělením studie. Holpuch provedl kvalitativní výzkum v bezdomovecké komunitě. Hovoří o překročení bodu návratu ve vztahu k morální kariéře bezdomovce (přijímá tento pojem od Goffmana). Morální kariéra označuje změnu v sebepojetí v souvislosti se stigmatem. V tomto ohledu je překročení bodu návratu v morální kariéře bezdomovce, jak ho popisuje Holpuch, opuštěním normativních hledisek většinové společnosti a přijetím normativního řádu marginální skupiny, kterou bychom mohli označit jako bezdomovecká komunita (nebo subkultura). Roli hraje délka pobytu na ulici. Signifikantní je např., zda jedinec pocituje stud u bezdomoveckých způsobů obživy, jako je žebrání či vybírání popelnic. Holpuch cituje výpověď bezdomovce, který u těchto činností cítí stud, a líčí ho jako zcela nesocializovaného do prostředí bezdomovecké komunity. Naproti tomu cituje výpovědi bezdomovců, pro které jsou tyto techniky obživy zcela běžnou součástí každodennosti a ti zároveň líčí své dřívější rozpaky při této činnosti.

Morální kariéra v tomto případě znamená proměnu pojetí normality v životě bezdomovců. Život na ulici bezdomovcem samotným již není vnímán jako stigmatizující, protože bezdomovci opustili normativní hledisko většinové společnosti. Holpuch líčí život bezdomovců tímto způsobem: „*Pokud člověk přijme bezdomoveckou identitu a tím pádem přestane toužit po návratu k hodnotám většinové společnosti, stává se jeho život relativně bezstarostným. Poté, co si osvojí základní strategie přežití, čelí jen minimu problémů, jejichž vyřešení by vyžadovalo sebekázeň. Zatímco termíny jako bezstarostnost, volnost a svoboda respondenti k popisu svého života ochotně využívají, výraz „spokojenost“ se nezdá být příliš relevantním.*“ (Holpuch, 2011:100.)

Přijetí bezdomovecké identity je důležité nejen z hlediska fyzického přežití (potřeby sehnat nějakou obživu bez finančních prostředků), ale je stejně důležité i z hlediska „psychologického přežití“, tedy aby se jevil vlastní život bezdomovci jako žitelný, snesitelný. Z hlediska Goffmanovy teorie, ze které Holpuch ve svém výzkumu vychází, je možné upozornit na jeden aspekt, který Holpuch explicitně nezmiňuje.

Stigmatizovaní v Goffmanově pojetí obvykle nejsou odcizeni od normativního řádu společnosti, naopak ho sdílejí. Stigma je definováno jako situace vyloučení z plného společenského přijetí (Goffman, 2003:7). Stigmatizace jako taková je spíše než soubor osob sociální proces a stigmatizovaný je schopen hrát obě (komplementární) role, roli normálního i stigmatizovaného. A stejně tak i osoby, které nemají stigmatizující charakteristiku, mají v určitých aspektech zkušenosti s rolí stigmatizovaného: v některé fázi svého života, situaci, či mohou disponovat tzv. propůjčeným stigmatem. Obecně tato skutečnost souvisí s obtížností dostat požadavkům „normality“ ve všech jejích aspektech. O stigmatizovaném hovoří Goffman jako o „normálním deviantovi“ (2003:149). K uchopení problematiky sociální deviace Goffmanovi slouží koncept deviantní komunity¹² (2003:163), která se vyznačuje kolektivním odmítáním společenského řádu. Tyto komunity vytvářejí autonomní, společnosti odcizený mikrosvět a jedinci této skupiny mohou mít zkušenost s postavením stigmatizovaného, tuto roli ale vnímají jinak než lidé, o kterých Goffman hovoří jako o „normálních deviantech“, tato skutečnost je nemusí znepokojovat. Jako příklad takové komunity může posloužit subkultura drogově závislých. V případě deviantní komunity dochází ke kolektivnímu odmítání společenského řádu. V tomto ohledu je zajímavý popis morální

¹² V této tematice lze odkázat k práci H. S. Beckera (1973), který podrobně analyzuje pojmy jako sociální deviace, deviantní kariéra a deviantní subkultura.

kariéry bezdomovců jakožto přerod „normálních deviantů“ (sdílejících normativní řád společnosti včetně jejich předsudků vůči sobě samým na začátku bezdomovecké dráhy) v devianty sociální. Holpuchovu studii je v některých ohledech třeba hodnotit kriticky.¹³ Studie se zaměřuje na určitou formu bezdomovectví (s největší mírou distance od společnosti) a pomíjí tak množství jiných aspektů, které jev s sebou může nést. Studie nevěnuje prostor složitosti definování a užívání tohoto pojmu a může tak přinést zkreslující asociace.

Z tohoto důvodu také strategie přežití lidí bez domova jsou mnohem pestřejší (srov. Vašát, 2012; autor vychází také ze své profesní zkušenosti). Může mezi ně patřit i drobná kriminalita, ale také mnohem méně stigmatizující formy, vedle příjmů ze sociálních dávek, či prodeje Nového prostoru a využívání různých sociálních služeb a forem charity také sběr kovu a jiných surovin a „kooperace“ se sběrnami komunálního odpadu, či různé příležitostné práce, v některých případech smluvně ošetřené, nebo také starobní či invalidní důchod. Přesto, že daná konceptualizace morální kariéry představuje určité konceptuální zjednodušení, v sociální práci s bezdomovci se obvykle můžeme setkat s lidmi, kteří v různé míře přijali bezdomoveckou identitu a v různé míře opustili normativní hlediska většinové společnosti. Výjimku budou představovat především lidé s krátkou zkušeností s bezdomovectvím.¹⁴ Závěry Holpuchovy studie představují dobré východisko pro formulování doporučení pro sociální práci s touto cílovou skupinou. Popisují vznik bariéry mezi lidmi bez domova a většinovou společností a umožňují vidět problémy pro oblast sociálních služeb netradiční optikou.

Sociální práce s bezdomovci vychází ze zakázky klienta a měla by být založena na socioterapeutickém vztahu, který představuje platformu spolupráce klienta a sociálního pracovníka. K tématu vytváření zakázky např. Ůhlela (1999), který zakázku chápe jako dojednávání spolupráce na základě přání (potřeby) klienta a možností (také pravidel) nabízené pomoci pracovníkem. O pomoci lze v jeho pojetí hovořit pouze ve vztahu reagování na klientovo přání, potřebu, kterou on sám formuloval.

Socioterapie je pojem, který zná i zákon o sociálních službách, přesto neexistuje obecně přijímaná definice tohoto pojmu. Autor ji definuje jako podporu klienta, která je nedílnou součástí sociální práce a je podporou poskytovanou nad rámec praktické roviny poradenství, směřující k jeho lepšímu sociálnímu fungování. V socioterapii s bezdomovci jsou dle názoru autora klíčovými tématy respekt a důstojnost.

Ač se asi sociální pracovník neubrání tomu, aby nahlížel na život bezdomovce jako na vyžadující změnu, bez akceptace klienta v jeho stávající situaci socioterapie vlastně ani nemůže začít. Sociální pracovník může být pouze katalyzátorem změny, která má počátek u klienta. Z tohoto pohledu sociální práce si sice v obecné rovině klade za cíl reintegraci, nikdy však nemůže reálně směřovat k něčemu, co klient vnitřně nepřijme.

Přijetí bezdomovecké identity na jedné straně usnadňuje adaptaci na život na ulici, na straně druhé ztěžuje návrat k běžnému životu. Holpuchův text dává sociálním pracovníkům pracujícím s touto cílovou skupinou zajímavý podnět: porozumět mechanismům adaptace na život na ulici, které vytvářejí přehradu mezi běžnou společností a bezdomovci.¹⁵ Právě pro schopnost akceptace klienta je porozumění nezbytným nástrojem. Porozumění a akceptace je počátkem vytvoření socioterapeutického vztahu, jehož cílem rozhodně nemůže být změna, jejíž impuls vychází pouze ze strany sociálního pracovníka.

¹³ Matoucí a zavádějící ve zmiňované studii je zaměňování přijetí, či spíše rezignace a volby a bezdomovectví je do určité míry interpretováno jako věc volby. Negativní hodnocení role sociálních služeb ve studii nereflektuje fakt, že množství sociálních služeb je zaměřeno pouze na zmírňování nepříznivé sociální situace a nepředstavuje žádný nátlak na změnu způsobu života. Dále je také otázkou, do jaké míry ona popisovaná „bezstarostnost“ života bezdomovců je autostylizací informantů výzkumu a do jaké míry opravdu odpovídá reálným životním podmínkám a jejich prožívání lidmi žijícími na ulici.

¹⁴ V Holpuchově studii hraje roli délka pobytu na ulici, což odpovídá profesní zkušenosti autora. Obecně lze považovat za velmi plodné téma otázku přijetí stigmatizované identity ve vztahu k marginální sociální pozici a sociálnímu vyloučení. A téma přijetí/nepřijetí stigmatu ve vztahu k sociální práci s lidmi bez domova je dle soudu autora zajímavým námětem pro další kvalitativní výzkum či reflexi praxe.

¹⁵ Ukazuje, že sociální vyloučení (jehož extrémní podobou je bezdomovectví) může produkovat sociální deviaci tak říkajíc z logiky věci.

Sociálního pracovníka jistě potěší klient, který si našel práci a nový domov. Stejně by ho ale měl potěšit i klient, který svůj život nehodlá měnit, ale projevuje mu důvěru a konzultuje s ním své dílčí problémy a starosti. Měřítkem úspěchu v sociální práci vedle obecných sociálních norem musí být také optika klienta a schopnost sociálního pracovníka se mu v rámci socioterapeutického vztahu přiblížit. Navíc i dílčí intervence mohou mít podstatný dopad na klientův život, např. může mu v rámci této spolupráce pomoci sociální pracovník vyřídít starobní nebo invalidní důchod, díky možnosti přebírání pošty u sociálního pracovníka se může vyhnout vazebnému stíhání atd. Dle zkušenosti autora je vyhledání sociálního pracovníka člověkem na ulici často motivováno pragmaticky, s cílem řešit konkrétní potřebu: např. získat teplé oblečení na zimu. Nicméně to umožňuje na základě řešení konkrétní potřeby navázat zmiňovaný socioterapeutický vztah.

Sociálního pracovníka by měl, vedle schopnosti navázat socioterapeutický vztah, také provázet reálný náhled na situaci, který ho vede k tomu, že vychází z reálných možností a situace klienta a neřídí se pouze „pedagogickým optimismem“ v sociální práci. Holpuchova zjištění jsou cenná v tom, že nám ukazují, že délka pobytu na ulici a míra začlenění do bezdomovecké komunity mohou být v sociální práci diagnostické nástroje, které ovlivní, s jakými cíli lze do sociální práce vstupovat a jaké výsledky lze od ní očekávat. Zároveň potvrzují legitimitu cílů sociálních služeb, které jsou zaměřeny pouze na zmírnění tíživé situace bezdomovců. Vedle toho realistický náhled na situaci a akceptace perspektivy klienta žijícího na ulici může být v jistém ohledu prevence syndromu vyhoření při sociální práci s touto cílovou skupinou, vycházející z nereálných očekávání o možnostech ovlivnit situaci sociální práci.

Případová sociální práce s lidmi bez přístřeší by proto, dle zkušenosti autora, měla být založena na snaze o vytvoření podpůrného socioterapeutického vztahu mezi klientem a sociálním pracovníkem, který nestanovuje apriorní cíle spolupráce a je založen na akceptaci klienta v jeho stávající situaci. Vedle samotné podpory je důležité zaměřením na pomoc v řešení konkrétních, pro běžné občany často snadno řešitelných, praktických problémů. V tomto ohledu kromě systemických přístupů mohou být podnětné na klienta (člověka) orientované přístupy (např. dle Rogers, 1998).

Sociální služby by se měly snažit o zabezpečení relativně důstojných podmínek existence lidí bez domova. V některých případech mohou být sociální služby pro tuto cílovou skupinu (zejména v zimních měsících) otázkou jejich přežití. Pokud se klient rozhodne pro změnu způsobu života, otevírá se větší prostor pro strukturovanější přístupy v sociální práci, např. uplatnění úkolově orientovaného přístupu.

Možnost zásadní změny v sociální práci s touto cílovou skupinou naráží na mnohé limity. Limity možnosti sociální práce zásadněji změnit situaci člověka žijícího na ulici jsou vedle přijetí bezdomovecké identity, které analyzuje Holpuchova studie, dále zdravotní stav, případná existence závislosti, duševní zdraví a zažitá traumata, míra kompetencí pro život v běžných sociálních podmínkách včetně pracovních kompetencí. Důležité jsou ale také strukturální limity a vnější podmínky ovlivňující možnosti sociální práce: tedy např. přístup lidí bez domova na trh práce či trh s bydlením.

Vypovězení společenské smlouvy

Dle soudu autora důsledek povahy stigma spojovaného s morální vinou (srov. Goffman, 2003; Vávra 2013), které dnes v ČR bezdomovectví nese, a také fyzických podmínek existence s ním spojených (vyloučení z právní, fyzické a sociální domény, bytu s důsledky pro život naznačenými výše), vede k extrémní formě sociálního vyloučení, pro kterou je přiléhavá metafora vypovězení společenské smlouvy. Společenskou smlouvu si můžeme elementárně definovat jako zřeknutí se některých práv jedincem ve prospěch společnosti, která recipčně jedinci garantuje určitá práva a ochranu. Koncept sociální exkluze (srov. Tóušek, 2006) lze považovat za nadužívaný termín, což s sebou může nést v některých případech významovou vyprázdňenost jeho užití. Elementárně si ho lze definovat jako vyloučení z plnohodnotné participace na životě společnosti. Bezdomovectví můžeme chápat jako pravděpodobně nejextrémnější podobu sociálního vyloučení. Sociální exkluze může být v tomto případě ilustrována zrušením platnosti společenské smlouvy (srov. Gerbery, Džambažovič, 2011). Ta je vypovězena na obou stranách.¹⁶ Mechanismus jejího vyvázání ze strany bezdomovců byl popsán výše s odkazem na Holpuchovu studii. Druhou stranu mince nám může ukázat zkušenost bezdomovců s odmítnutím lékařské péče (srov. Barták, 2011) nebo také neobracení se na policii v případě toho, že jedinec je v objeti

¹⁶ Pokud bychom chtěli být zcela přesní, ze společenské smlouvy zůstalo jakési „minimální reziduum“.

trestné činnosti¹⁷ (srov. Štěchová, Luptáková, Kopoldová, 2008; Nový prostor, 2015). Určitý obrázek nám také mohou dát průzkumy veřejného mínění dotýkající se problematiky bezdomovectví.

Vávra (2013) popisuje postoje k bezdomovectví v ČR v mezinárodním srovnání. Postoje veřejnosti interpretuje jako negativní a v převážné většině s přesvědčením o vině a odpovědnosti za životní situaci. Například v roce 2009 uvedlo 36 % respondentů, že nejlepší je bezdomovcům nepomáhat vůbec, čímž se postoje populace vymykaly ostatním srovnávaným evropským zemím,¹⁸ počet lidí zastávajících toto stanovisko byl ve všech ostatních zemích nižší.

V tomto ohledu se nemusí zdát pojem bezdomovec jen neadekvátní označení dominantního diskurzu (srov. Vašát, 2012), ale také poukázání na vykázání z „domova“ a zázemí, které jedinci poskytuje život ve společnosti (a který garantuje společenská smlouva).¹⁹ Stigma, které bezdomovectví nese, dle soudu autora lze chápat jako jeden z klíčových mechanismů sociální exkluze této skupiny.

Míra stigmatizace bezdomovců se pak logicky promítá do sociální politiky a ta zas významně utváří strukturální limity sociální práce.²⁰ Bezdomovci dnes představují skupinu „marginálních mezi marginálními“.²¹ Za nejvýznamnější strukturální limity sociální práce lze považovat zadlužení (ve vztahu k pravidlům vymáhání exekucí umožňujících tzv. obchod s chudobou), možnosti v získání práce a možnost získat byt (srov. Lux, Mikeszová, 2013). Ukazuje se, že v současné situaci lidé bez domova mnohem snadněji získají práci, než dosáhnou na byt. V České republice chybí obecně platná a závazná koncepce sociálního bydlení.²²

Existuje diskuse mezi koncepty *housing ready* a *housing first* (srov. Lindovská, 2013). Tedy zda je vhodnější model postupného začleňování skrze několik stupňů bydlení, nebo naopak co nejrychleji člověku v nouzi poskytnut adekvátní a „konvenční“ formu bydlení. Smutnou realitou české sociální práce ale je, že pro posouzení toho, do jaké míry je koncepce *housing ready* opravdu méně vhodná, pravděpodobně není dostatek zkušeností. Tato praxe se uplatňuje, ale až na drobné výjimky (srov. Lux, Mikeszová, 2013) se zdá, že možnost využít poslední krok, tedy možnost přejít z azylové formy do formy nájemního bydlení jinak než skrze běžný trh s nemovitostmi, není dostatečná. Tato situace každopádně platila pro několik posledních let pro práci s lidmi bez domova v Brně. Vyhledka získat smlouvu k obecnímu bytu byla pro

¹⁷ Tato skutečnost vyžaduje pozornost. V ČR již došlo k několika vraždám z nenávisti bezdomovců. V Brně také lidé bez domova často referovali o samostatných útociích na ně, či o okrádání o pravidelný příjem (starobní či invalidní důchod, sociální dávky). O násilí na lidech bez domova pojednává č. 459 časopisu Nový prostor Násilí bez domova.

¹⁸ Otázka je, zda v souvislosti s ekonomickou krizí nedošlo k proměně náhledu na bezdomovectví. Například dle šetření zaměřeného na cílové skupiny sociálních služeb v Opavě provedeného v roce 2014 (Janák, Hušek, Stanoev, 2014) stáli bezdomovci na pomezí mezi skupinami, které byly vnímány velmi nepříznivě (prostitutky, propuštění vězni, závislí, etnické menšiny a migranti) a skupinami, jež byly chápány jako jednoznačně vyžadující podporu (matky s dětmi, zdravotně handicapovaní, senioři...). Jen 27 % respondentů deklarovalo potřebu nízké nebo žádné podpory pro cílovou skupinu bezdomovců.

¹⁹ I když jakýsi „alternativní domov“ dává člověku komunita bezdomovců a různá provizorní přístřeší (srov. Hejnal, 2013).

²⁰ Jako příklad lze uvést například dlouholeté marné úsilí o vytvoření domova se zvláštním režimem určeného pro lidi trpící psychózou a závislé na návykových látkách v rámci města Brna. Podobné zařízení je pro cílovou skupinu nesoběstačných lidí bez domova velmi důležité. Jeho potřebu podtrhla medializovaná kauza ubytovny v Dluhonské ulici v Přerově (k informacím o fungování této ubytovny např. Pjentak, 2015).

²¹ To také z důvodu, že za jinými marginálními skupinami stojí mnohem vlivnější organizace z řad pomáhajících pracovníků (v tomto ohledu je jiné zejména postavení drogově závislých) nebo z řad občanských aktivistů (v tomto ohledu je výrazně jiná situace etnických menšin).

²² Aktuálně nicméně byl na Ministerstvu práce a sociálních věcí ČR vytvořen návrh Koncepce sociálního bydlení České republiky 2015–2025, který je nyní předmětem politické i odborné diskuse. Závazné normy pro praxi však zatím vytvořeny nebyly.

bezdomovce takřka nulová. Mnohem schůdnější bylo využití komerčního trhu s nájemním bydlením.²³ Z této praxe vychází autorem článku navržený přístup v sociální práci s lidmi bez domova, založený na akceptaci sociální situace klienta. Pokud by existovaly funkční programy *housing ready* nebo *housing first*, navržený přístup nemusí být tolik nosný. *Housing ready* dává logicky prostor pro uplatnění individuálního plánování v souvislosti s úkolově orientovaným přístupem. Autor se ve svých doporučeních snažil vycházet, vedle své praxe a osobních postojů, především ze systemického přístupu a na klienta (člověka) orientovaných přístupů.

Pro pomoc lidem bez domova je však také důležité snažit se překonat bariéru mezi touto marginalizovanou společenskou skupinou a většinou společnosti. Tedy „obnovení společenské smlouvy“. A to nejen na straně jedince, který se ocitl „na společenském dně“, ale i na straně společnosti. V tomto ohledu snahy o zapojení dobrovolníků do pomoci lidem bez domova, či zapojení lidí bez domova do divadelních představení a jiných forem komunikace s většinovou společností, mohou představovat velmi účinné metody. Situace bezdomovců a sociální práce s nimi podtrhuje skutečnost, že i společenská změna je legitimní součástí sociální práce. Nemusí se jednat o radikální politické stanovisko, ale o snahu zlepšit postavení a vnímání této marginální skupiny v rámci naší společnosti. Sociální pracovníci by se měli snažit o větší zapojování do veřejné debaty v rámci dostupných publicistických platform či občanského aktivismu.

Závěr

Reflexi sociální práce může výrazně obohacovat seznámení se sociálně-vědními koncepty a výzkumy. Na druhé straně sociální práce představuje svébytný pohled a zkušenost, které můžou umožňovat vidět aspekty čistě akademickými výzkumy přehlížené nebo upozadované. Sociální práce s bezdomovci má mnohá specifika, mezi která patří, že smíření s osudem bezdomovce činí tento život žitelnější, naproti tomu snižuje možnost návratu k jinému životu. V sociální práci je důležité usilovat o důstojnost, ať už v jednání s klientem, nebo při snaze zabezpečit lepší a důstojnější existenční podmínky. Pro sociální práci jako takovou je ale důležité, aby existovala také jiná alternativa než jen budování důstojnějších podmínek života bezdomovců, a to nejen teoreticky, ale také ve vztahu k praxi sociální politiky.

Sociální práce s lidmi bez domova v kontextu současných podmínek by měla být založena na vytvoření podpůrného socioterapeutického vztahu, vycházejícího z akceptace klienta v jeho stávající situaci. Vytváří příležitost k alespoň dílčímu zlepšení životních podmínek klientů z této cílové skupiny a odpovídá etickému principu sebedeterminace. Vedle toho je ale důležité více zdůrazňovat a reflektovat strukturální podmínky sociální práce s touto společenskou skupinou a snažit se o jejich změnu. Teprve změna těchto podmínek dle soudu autora může vytvořit větší prostor pro rozvíjení metodik pro úplnou reintegraci lidí z této cílové skupiny v rámci sociální práce v ČR. Pro tu část klientů sociálních služeb pro lidi bez domova, kteří se pro změnu rozhodnou.

Použité zdroje

- BARTÁK, M. 2011. *Zdravotní stav bezdomovců a jeho determinanty*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně.
- BECKER, H. S. 1973. *Outsiders, Studies in the Sociology of Deviance*. New York: The Free Press.
- BURIÁNEK, J. 2014. Metodologie jako disciplína. In: K. VEČERKA (Ed.). *Metodologické problémy identifikace a interpretace sociálních deviací*. Praha: MČSS.
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. 2014. *Naděje dožití v okresech v období 2009–2013*. Dostupné z: www.czso.cz
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. 2012. *Věková struktura obyvatel podle dat sčítání lidu – 2011* [online]. [14. 10. 2015]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/vekova-struktura-obyvatel-podle-dat-scitani-lidu-2011-57nxh52aw2>
- GÉBLOVÁ, A. 2012. Kolik u nás žije lidí bez domova? *Statistika & my*, 2(10), 6.
- GERBERY, D., DŽAMBAŽOVIČ, R. 2011. *Inovatívne orientácie v sociálnej politike: Perspektíva sociálnej inklúzie*. Bratislava: UK.

²³ Situace ve městě Brně se aktuálně změnila a samospráva uvažuje o projektu housing first (Šklubalová, 2015).

- GOFFMAN, I. 2003. *Stigma: Poznámky o zvládání narušené identity*. Praha: Slon.
- HEJNAL, O. 2013. Hilton jako „fekální dvůr“: Socioprostorové aspekty bezdomovectví. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 49(2), 241–268.
- HEŽOVÁ, M. et al. 2010. *Sčítání bezdomovců ve městě Brně. Tisková zpráva o výstupech projektu*. Brno: Magistrát města Brna. Odbor sociální péče.
- HOLPUCH, P. 2011. Bezdomovectví jako přístup k životu [online]. *Biograf*, (54). [4. 5. 2015]. Dostupné z: <http://www.biograf.org/clanek.php?clanek=v5401>
- MMB (MAGISTRÁT MĚSTA BRNA). 2014. *Zemřelí klienti 2013–2014*. Interní materiály OSPP OSP MMB.
- JANÁK, D. 2008. *Hodnoty a hodnocení v sociologii Inocence Arnošta Bláhy. Studie z dějin klasické české sociologie*. Dizertační práce. Brno: FSS MU.
- JANÁK, D., HUŠEK, P., STANOEV, M. 2014. *Opávané a dobrovolnictví 2014. Design výzkumu*. Interní výzkumná zpráva pro projekt TA ČR. Opava: FVP SU.
- MPSV. 2013. *Koncepce prevence a řešení problematiky bezdomovectví v ČR do roku 2020*. Praha: MPSV.
- MPSV. 2015. *Koncepce sociálního bydlení České republiky 2015–2025*. Navržené znění. Praha: MPSV.
- LINDOVSKÁ, E. 2013. Způsoby zvládání odlišných situací v kontextu bezdomovectví. *Sociální práce / Sociální práce*, 12(4), 110–124.
- LUX, M., MIKESZOVÁ, M. 2013. Faktory úspěšné reintegrace bezdomovců a nástroje bytové politiky pro řešení bezdomovství v ČR. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 49(1), 29–52.
- MANHEIM, K. 1991. *Ideologie a utopie*. Bratislava: Archa.
- MAGISTRÁT MĚSTA BRNA, ODBOR SOCIÁLNÍ. 2014. *Zjišťování počtu lidí bez domova. Zpráva o výsledcích projektu*. Brno.
- NOVÝ PROSTOR. 2015. *Násilí bez domova*, 459.
- PJENTAK, M. 2015. Za otřesné podmínky v přerovském „lazaretu“ platí 10 tisíc měsíčně [online]. *iDNES.cz*. [11. 9. 2015]. Dostupné z: http://olomouc.idnes.cz/prerov-lazaret-senatorka-0yj-/olomouc-zpravy.aspx?c=A150202_2136298_olomouc-zpravy_tas
- PRUDKÝ, L., ŠMÍDOVÁ, M. 2010. *Kudy ke dnu*. Praha: Socioklub.
- ROGERS, C. 1998. *Způsoby bytí*. Praha: Portál.
- STANOEV, M. 2012. Výzkum fenoménu bezdomovství. In: TRUHLÁŘOVÁ, Z., LEVICKÁ, K. (Eds.). *Od teorie k praxi, od praxe k teorii*. Hradec Králové: Gaudeamus, 334–339.
- STANOEV, M., JANÁK, D. 2013. Koncepce (sub)kulturního kapitálu a sebereflexivní metodologie při studiu subkultur. In: TÍŽIK, M. (Ed.). *Pierre Bourdieu ako inšpirácia pre sociologický výskum*. Bratislava: Sociologický ústav SAV, 75–96.
- STRAUSS, A. L., CORBINOVÁ, J. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu*. Boskovice: Albert.
- ŠAFAŘÍKOVÁ, M. 1994. Lidé bez domova. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 30(3), 373–380.
- ŠEĐOVÁ, S. 2015. Stát chce zaplatit bezdomovcům byty [online]. *Novinky.cz*. [4. 5. 2015]. Dostupné z: <http://www.novinky.cz/domaci/366536-stat-chce-zaplatit-bezdomovcum-byty.html>
- ŠTĚCHOVÁ, M., LUPTÁKOVÁ M., KOPOLDOVÁ, B. 2008. *Bezdomovectví a bezdomovci z pohledu kriminologie: závěrečná zpráva*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.
- ŠKLUBALOVÁ, L. 2015. Projekt Housing first: Vedení Brna uvažuje o bytech pro bezdomovce [online]. *Deník.cz*. [11. 9. 2015]. Dostupné z: <http://www.denik.cz/jak-se-bydli/projekt-housing-first-vedeni-brna-uvazuje-o-bytech-pro-bezdomovce-20150605-iflk.html>
- TKÁČIKOVÁ, L. 2012. Bezdomovcom v Bratislave postavia stany [online]. *SME Bratislava*. [4. 5. 2015]. Dostupné z: <http://bratislava.sme.sk/c/6240112/bezdomovcom-v-bratislave-postavia-stany.html>
- TOUŠEK, L. 2006. Kultura chudoby, underclass a sociální vyloučení. In: HIRT, T., JAKOUBEK, M. (Eds.). *Romové v osídlech sociálního vyloučení*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 288–321.
- TOŽIČKA, T. et al. 2015. *Krise ustupuje, ale společenská nesnášenlivost roste: Národní zpráva české koalice Social Watch*. Praha: Ekumenická akademie Praha.
- ÚLEHLA, I. 1999. *Umění pomáhat: Učebnice metod sociální práce*. Praha: Slon.

- VÁŠÁT, P. 2012. Mezi rezistencí a adaptací: Každodenní praxe třídy nejchudších. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 48(2), 247–282.
- VÁVRA, M. 2013. Jak vnímáme lidi bez domova? Postoje, názory a aktivity veřejnosti. *Fórum sociální politiky*, 7(5), 13–23.
- ZATLOUKAL, L. 2006. Bezdomovci a poskytovatelé sociálních služeb v moderní společnosti – trochu jiný pohled. *Sociální práce / Sociálna práca*, 5(4), 87–95.

(Bezmocná) sociální práce jako zdroj zplnomocnění?

(Powerless) Social work as a Source of Empowerment?

Alice Gojová, Kateřina Glumbíková

Doc. PhDr. Alice Gojová, Ph.D.,¹ je docentkou v oboru Sociální práce na Fakultě sociálních studií Ostravské univerzity v Ostravě. Ve výuce a výzkumu se věnuje komunitní sociální práci a sociální práci s rodinou. Pravidelně publikuje v české i zahraniční odborné literatuře.

Mgr. et Mgr. Kateřina Glumbíková² je interní doktorandkou na Fakultě sociálních studií Ostravské univerzity v Ostravě, ve své disertační práci se věnuje tématu Reintegrace matek samoživitelek žijících v azylových domech. Je také stipendistkou města Ostravy.

Abstrakt

Sociálního pracovníka lze vnímat jako nositele moci, jako někoho, kdo má kapacitu ovlivňovat síly v životním prostoru klientů. Zároveň je nositelem určité společenské autority či „vyšší moci“. V kontextu výše zmíněného se jeví jako nelogické, že se sociální pracovník cítí bezmocný. Přesto se z realizovaných výzkumů ukazuje, že sociální pracovníci jsou při výkonu své praxe vázáni legislativními předpisy, veřejnou zakázkou společnosti, pracují v různých organizacích a s klienty, jejichž problémy jsou často obtížně řešitelné. Z těchto a dalších důvodů se mohou cítit bezmocní, neschopni jednat. V tomto bodě je potřeba si položit otázku, zda se jedná o bezmoc získanou v procesu praktikování sociální práce. Jestliže se sociální pracovníci opakovaně setkávají s frustrací své potřeby pomoci klientům z důvodu vnímaných omezení sociální práce jako takové, může u nich tento proces iniciovat a udržovat pocit bezmocného aktéra. V rámci nevědomé obrany proti tomuto pocitu bezmoci potom mohou vlastní bezmoc projektovat do svých klientů, které díky tomuto mechanismu vnímají jako bezmocné změnit svou životní situaci. Cílem tohoto článku je s využitím teoretických konceptů a výsledků výzkumu identifikovat možné kořeny bezmoci sociálního pracovníka, upozornit odbornou veřejnost na aktuálnost tohoto tématu v naší profesi a navrhnout způsoby práce, které by mohly přispět k jeho mírnění.

Klíčová slova

sociální práce, bezmoc, sociální pracovníci, participativní přístupy

Abstract

A social worker can be seen as a bearer of power, as someone who has the capacity to influence forces in the life of clients. He is also the bearer of social authority. In this context it seems illogical that the social worker feels helpless. Still, the research shows that workers are, in their practice,

¹ Kontakt: Doc. PhDr. Alice Gojová, Ph.D., Katedra sociální práce, Fakulta sociálních studií Ostravské univerzity v Ostravě, Fr. Šrámka 3, 708 00 Ostrava – Mariánské Hory; Alice.Gojova@osu.cz

² Kontakt: Mgr. et Mgr. Kateřina Glumbíková, Fakulta sociálních studií Ostravské univerzity v Ostravě, Fr. Šrámka 3, 708 00 Ostrava – Mariánské Hory; Katerina.Glumbikova@osu.cz

bound by legislative regulations and by public perceptions. They work in different organizations, with clients whose problems are difficult to solve. For these reasons, they may feel powerless. It is necessary to ask whether the helplessness is obtained during the process of social work. If social workers repeatedly face frustration due to their need to help clients and the perceived limitations of social work itself. Social workers may sometimes feel powerless. Within the unconscious defense against this feeling, they might then project their powerlessness onto their clients. The text aims to understand the feelings of helplessness of social workers on the basis of an analysis of the theories and research results. It points out the importance of this topic and proposes approaches as possible solutions.

Keywords

social work, powerlessness, social workers, participatory approaches

Úvodem

V úvodu tohoto článku považujeme za důležité položit si otázku, co je sociální práce. Uvedme si nyní tři příklady definic. IFSW (2014) uvádí, že sociální práce je profesí zaměřenou na praxi a akademickou disciplínou, která podporuje sociální změnu a vývoj, sociální soudržnost, zplnomocnění a osvobození lidí. Matoušek (2008) definuje sociální práci jako společenskovední disciplínu i oblast praktické činnosti, která si dává za cíl odhalit, vysvětlit a řešit sociální problémy. Sociální práci lze v souladu s definicí NASW (2004) považovat také za profesionální aktivitu, která je zaměřena na pomoc jedinci, skupině či komunitě. Tato aktivita pomáhá výše zmíněným obnovit či zvýšit schopnost sociálního fungování a ve vytváření sociálních podmínek v souladu s tímto cílem.

Právě na základě těchto definic, které se učíme v rámci profesní přípravy, si konstruuje každý z nás své soukromé profesní očekávání od výkonu pozice sociálního pracovníka. A přiznejme si, že výše zmíněné definice (aniž bychom je chtěly postupovat kritice) dávají sociálním pracovníkům poměrně volný prostor pro konstrukci představy o své budoucí profesi. Představa, s níž vcházíme do praxe sociální práce, je přitom při jejím výkonu dále re/konstruována, a to v kontaktu s klientem v daném sociokulturním kontextu (Payne, 2014).

Se záměrem porozumět chápání sociální práce jejími aktéry, sociálními pracovníky, byl v roce 2011 realizován kvalitativní výzkum. Jedním z významných výsledků výzkumu bylo zjištění, že jedním z klíčových témat sociálních pracovníků bylo prožívání pocitů beznaděje a bezmoci. Po vypořádání tohoto tématu jsme zjistily, že téma bezmoci tematizovali i další autoři (např. Fook, 2002; Featherstone, Broadhurst, Holt, 2012; Okitikpi, Aymer, 2011).

Výsledky výzkumu nás vedly k zamyšlení, jak pocity bezmoci vznikají a jak jsou slučitelné s chápáním sociálního pracovníka jako aktéra změny. Cílem tohoto článku je s využitím teoretických konceptů a výsledků uvedeného výzkumu identifikovat možné kořeny bezmoci sociálního pracovníka, upozornit odbornou veřejnost na aktuálnost tohoto tématu v naší profesi a navrhnout způsoby práce, které by mohly přispět k jejich mírnění.

Bezmoc sociálních pracovníků

V rámci výše uvedených definic sociální práce není žádných pochyb o tom, že je sociální práce pomáhající profesí. Jako taková má v sobě řadu paradoxů, které si my sami sociální pracovníci uvědomíme patrně až ve chvíli, kdy ji skutečně praktikujeme. Jedním z těchto paradoxů je, že jsme ve službách určité vyšší moci, která vnímá pomoc druhým jako artikl, který má svá jasná pravidla využití i svou tržní hodnotu. V rámci tohoto lze vnímat sociálního pracovníka jako nositele této hodnoty, jako nositele moci (Chambon, Irving, Epstein, 1999). Adams (2008) chápe moc jako kapacitu, způsob, jakým využíváme naše schopnosti, náš potenciál. To odpovídá Wallersteinovu pojetí „power – to“. Podobně definuje moc i Smith (2008) jako schopnost a kapacitu konat

a dosahovat vlivu. Moc tedy netematizujeme ve smyslu donucování (Wallersteinovo „power – over“).

V kontextu výše zmíněného paradoxu se jeví nelogické, že se sociální pracovník cítí bezmocný. Sociální pracovník je totiž konstruován z pohledu této vyšší moci jako její oprávněný držitel/zprostředkovatel.

Výše uvedená konstrukce role sociálního pracovníka jako držitele moci by byla ideální, kdybychom nebyli lidé, ale zautomatizované entity schopné vždy bezchybně jednat ve své roli. Sociální pracovník je však jako lidská bytost intencionální a neustále konstruující svou vlastní představu o sobě samém, svou identitu. Konstruuje se tedy jako „ten, kdo by měl pomoci“, identifikuje se se svými klienty v jejich bezmoci a zároveň se cítí být tou mocí, která by pomoci měla. Jako sociální pracovníci cítíme zodpovědnost být těmi, kdo jsou schopni jednat v zájmu klientů (Fook, 2002). Ale zároveň vnímáme omezenost našich možností pomoci druhým ve smyslu omezených možností využití finanční pomoci a práci pod zastřešujícím tlakem byrokracie (Featherstone, Broadhurst, Holt, 2012). U sociálních pracovníků tak vzniká ambivalentní pocit k moci sociální práce plynoucí z jejich vlastní bezmoci v práci s klienty (Okitikpi, Aymer, 2011). Těmito úvahami o nás samých, my, sociální pracovníci, dekonstruuje obecný předpoklad o mocném sociálním pracovníkovi a bezmocném klientovi (Healy, 2000).

V tomto bodě je potřeba si položit otázku, zda jsme se jako sociální pracovníci cítili bezmocně vždy, nebo zda se jedná o bezmoc získanou v procesu praktikování sociální práce, tedy rekonstrukci pojetí sociální práce ve smyslu Paynova pojetí (viz výše). V psychologii se můžeme dočíst o Selingmanově konceptu naučené bezmocnosti, kterou můžeme chápat jako určitou získanou poruchu vůle, která vzniká za podmínek, kdy jakákoliv snaha jedince nevede k žádnému úspěchu (Cakirpaloglu, 2013). Je jistě nadnesené chtít tento koncept aplikovat na stávající praxi sociální práce, ale můžeme jistě predikovat, že pakliže se my sociální pracovníci opakovaně setkáváme s frustrací své potřeby pomoci klientům z důvodu vnímaných omezení sociální práce jako takové, může u nás tento proces iniciovat a udržovat pocit bezmocného aktéra. V rámci nevědomé obrany proti tomuto pocitu bezmoci potom můžeme vlastní bezmoc projíkat do svých klientů, které díky tomuto mechanismu vnímáme jako bezmocné změnit svou životní situaci bez pomoci (mocné) sociální práce.

Pojďme se tedy zamyslet nad tím, kde má kořeny bezmoc v profesi sociálního pracovníka. Výzkum Shier a Graham (2014) poukazuje na to, že míra osobního „well-being“ v profesi sociálního pracovníka je vysoce ovlivněna možností manifestace vlastního já, ve smyslu svého vlastního přesvědčení, ve výkonu své práce. Míra osobního „well-being“ byla mimo jiné spojována s percepcí sebe sama jako profesionála ve svém oboru, jako někoho, kdo je schopen klientovi pomoci za použití svých odborných znalostí. I Sewpaul a Jones (2004) poukazují na frustraci sociálních pracovníků plynoucí z toho, že jim nebylo umožněno pracovat s klienty způsobem, který oni sami považovali v jejich zájmu za nejlepší. V Jonesově a Sewpaulově výzkumu sociální pracovníci hodnotili negativně zejména rostoucí důraz na standardizaci a přibývající administrativu, která jim ubírá časový prostor pro přímou práci s klientem. Featherstone, Broadhurst a Holt (2012) uvádí, že efektivitu sociální práce s rodinami s dětmi narušují zejména tlak byrokratizace, nejisté podmínky a trvale omezené množství finančních zdrojů. Ferguson a Woodward (2009) dodávají, že je to právě byrokratizace, přetěžování sociálních pracovníků a nedostatek zdrojů, které vedou k subjektivnímu pocitu ztráty smyslu sociální práce. V souladu s tímto výzkumem i Grant a Kinman (2009) poukazují na to, že hlavním důvodem odchodu sociálního pracovníka ze své profese je pracovní stres, který zejména u sociálních pracovníků pracujících s rodinami pramení z norem stanovených pro práci s těmito klienty.

Téma moci a bezmoci sociálních pracovníků v českém prostředí

Téma moci a bezmoci nejsou v českém prostředí ničím novým. Vycházíme z předpokladu, že moc neexistuje sama o sobě, ale pouze v určitém vztahu, v určitém působení (Kopřiva, 1997). Sociální pracovník je i v českém prostředí vnímán jako zástupce státu, představitel většinové kultury,

určovatel kritérií normality. Tyto objektivní skutečnosti předurčují roli sociálního pracovníka jako mocnějšího, než je klient (Hejná, 2000). Moc je ve vztahu ke klientovi chápána jako působení, které vyvolává změnu. Tuto změnu ovšem definuje záměr sociálního pracovníka. I v českém prostředí se hovoří o autoritě sociálního pracovníka, kterou rozumíme přesvědčení, že je snaha sociálního pracovníka o změnu klienta oprávněná, a proto může být úspěšná (Musil, 2002). Z výše uvedeného vyplývá, že můžeme moc rozlišit jako moc institucionálně přidělenou a moc plynoucí z autority. Z toho lze dedukovat v souladu s Ludewigem (1994), že moc institucionálně přidělená určitým způsobem apriorně předpokládá hledání pomoci.

Až dosud jsme odkazovaly na výsledky výzkumů prováděných mimo český kontext sociální práce. Ale i náš výzkum prováděný s cílem porozumět chápání sociální práce samotnými pracovníky přináší podobná témata. Zmíněný výzkum byl zaměřen na pracovníky sociálních odborů obecních úřadů v Moravskoslezském kraji. Výzkumný soubor tvořilo 22 vedoucích sociálních odborů a jejich zástupců z obcí s rozšířenou působností. Z tohoto počtu zúčastněných sociálních pracovníků bylo pět vedoucích sociálních odborů z největších městských částí Ostravy. Průměrná délka praxe účastníků ohniskových skupin byla 16 let, přičemž nejdelší praxe účastníka focus group byla 36 let a nejkratší 2 roky. Dva účastníci ohniskových skupin měli středoškolské vzdělání, tři vyšší odborné vzdělání a zbylých sedmáct účastníků vysokoškolské vzdělání. Důvodem výběru této skupiny respondentů je jejich klíčové postavení jak v rozsahu pravomocí, tak v objemu poskytovaných služeb. Cílem našeho zkoumání bylo porozumění tomu, jak sociální pracovníci obecních úřadů chápou roli a cíle sociální práce, její klienty, problémy, kterými se sociální práce má podle jejich názoru zabývat, jejich příčiny a možná řešení.

Komunikační partneři byli rozděleni do tří ohniskových skupin, přičemž každá tato skupina měla dva moderátory, jejichž úkolem bylo vést skupiny podle předem připraveného scénáře. Pro vedení skupin byla použita kompromisní „trychtýřová“ strategie popsaná Morganem (2001). Miovský (2006) ji označuje jako polostrukturovanou (semistrukturovanou) ohniskovou skupinu. Při využití této strategie začne skupina každé z témat diskutovat méně strukturovaným přístupem a postupně přechází v diskusi strukturovanější. Kompromis mezi strukturovaným a nestrukturovaným přístupem k diskusi nám umožnil na počátku explarovat vlastní perspektivy účastníků (diskuse byla uvedena otázkou „Ve společnosti se děje mnoho věcí, které ovlivňují oblast, ve které pracujete. Co vy ve vaší práci teď aktuálně vnímáte? Co oproti dřívějšku, jaké jsou klíčové vlivy, co očekáváte od budoucího vývoje?“) a v pozdější fázi se zaměřit na konkrétní témata našeho výzkumu. Scénář rozhovoru by vystavěn tak, aby respektoval předmět výzkumu a zároveň splňoval kritéria pro vytvoření efektivní ohniskové skupiny, kterými jsou škála, specifčnost, hloubka a osobní kontext (Morgan, 2001).

Účastníci ohniskových skupin byli seznámeni s cílem výzkumu pouze velmi obecně a rámcově, abychom minimalizovali jejich počáteční ovlivnění. Kromě zaznamenávání průběhu skupinové diskuse na diktafon a videokameru byly hlavním moderátorem pořizovány terénní poznámky a účastníci diskuse vyplnili kartu účastníka a svým podpisem stvrdili souhlas s pořízením video- a audiozáznamu a s jeho archivací.

Při interpretaci rozhovorů je třeba reflektovat termín konání ohniskových skupin. Na začátku roku 2011, kdy se výzkum realizoval, se začala připravovat rozsáhlá Sociální reforma Ministerstva práce a sociálních věcí ČR, která pro odbory sociálních věcí znamenala potenciálně významné změny. Byla provázena kritikou a obecně rozšířenými obavami z konkrétního způsobu realizace. Další významným faktorem je, že výzkumný soubor se skládal z pracovníků obcí s rozšířenou působností, které vykonávají specifické úkoly v rámci systému výkonu sociální práce. V rámci využití metody ohniskových skupin musíme ovšem reflektovat i jistá specifika využití této metody. Prvním z nich je absence anonymity pro vyjádření svých stanovisek, která může vést k tendenci k sociální desiderabilitě jednotlivých prezentovaných tvrzení. Druhým specifikem, které považujeme za nutné zde reflektovat, je možný efekt sdíleného kolektivního názoru, který se může v ohniskových skupinách vyskytovat.

Při analýze dat jsme pracovaly s přepisem průběhu jednotlivých ohniskových skupin. Nejprve jsme provedly otevřené kódování (Strauss, Corbinová, 1999). Text jsme rozčlenily na jednotky a takto vzniklým jednotkám jsme přidělily kód. Vzniklé kódy jsme seskupily do deseti kategorií a začaly jsme vytvářet hierarchický systém textu. Pracovaly jsme s vlastnostmi a dimenzemi kategorií.

Po otevřeném kódování jsme realizovaly axiální kódování fenoménu sociální práce, při kterém jsme vyhledávaly mezi jednotlivými kategoriemi vazby a postupovaly v duchu paradigmatu, který zahrnuje příčinné podmínky, kontext, intervenující podmínky, strategie jednání a následky (Strauss, Corbinová, 1999).

Východiskem proběhlého výzkumného šetření je konstruktivistické paradigma, které sociální realitu chápe jako sociální konstrukt vytvářený v interakci jedinců a skupin (Berger, Luckmann, 1999). Hlavní metodou analýzy dat je interpretace významů, které jedinci a skupiny v interakci vytváří a které vedou jejich jednání. Metoda nám umožnila v omezeném čase pozorovat velké množství interakcí vyvolaných tématem, srovnávat názory a zkušenosti účastníků, porozumět způsobům přemýšlení a interpretacím jevů. Kladly jsme přitom zvláštní důraz na zkušenosti účastníků s daným tématem (Morgan, 2001).

Bezmoc z pohledu českých sociálních pracovníků – vybrané výsledky výzkumu

Vybrané výsledky výzkumu s ohledem na cíle naší stati budeme nyní systematizovat a zprostředkovávat dle jednotlivých témat, která do diskuse vnesli naši komunikační partneři. Prezentovaný text budeme pro jeho větší vypovídající hodnotu doplňovat jejich přímými citacemi. Každá z citací je označena kódem ohniskové skupiny (např. FG1 = focus group č. 1) a označením respondenta (Ž = žena, M = muž).

Prvním z témat, které se ve výzkumu objevilo, je **neustavení sociální práce jako profese**, které ve svém důsledku umožňuje silná politická zadání. Politické ideologie podle diskutujících sociálních pracovníků významně ovlivňují praxi sociální práce. Jako převažující vnímají komunikační partneři vliv liberálního přístupu, který lze vykreslit slovy jedné z komunikačních partnerek: *„Stanovisko našich politiků... každý je sám za sebe zodpovědný, do jaké situace se dostal, tak ať si s tím poradí sám.“* (FG2/ Ž6.) Právě vliv politiky považují námi dotazovaní sociální pracovníci za příčinu diskontinuity sociální práce: *„Rychlé politické změny, vlády a ti ministři se nám tam střídají, že to nemá žádnou návaznost.“* (FG1/ Ž2.) Dalším důsledkem politizace sociální práce je odtržení sociálních pracovníků od jejího konstruování. *„Není čas zeptat se těch lidí dole, protože reformy se musejí zpracovávat rychle.“* (FG1/ Ž2.) V tomto bodě považujeme ale za důležité uvést, že diskutující sociální pracovníci spíše očekávali, že je „ti nahoře“ s žádostí o jejich připomínky, názory a zkušenosti osloví. Nezmiňovali se o vlastních iniciativách a reakcích, individuálních ani kolektivních. Výrazné dopady střídání politických reprezentací na sociální systém spojují naši komunikační partneři s krátkou tradicí politického systému u nás. *„... jsme postkomunistická země a ty politické změny, které u nás nastávají s každým volebním obdobím, mají daleko větší dopad na společnost, než když je vyspělá.“* (FG1/ Ž1.) Zde můžeme vidět právě onen sentiment „bytí ve službách vyšší moci“, který pojmenovali Chambon, Irving, Epstein (1999). Z rozhovoru se sociálními pracovníky rovněž vyplývá, že politika ovlivňuje poskytování sociálních služeb a pomoci až na úroveň jednotlivých obcí. Podle názoru některých dotazovaných nemají lokální politici zájem o podporu sociální oblasti, což potvrzuje výrok jedné z komunikačních partnerek: *„A ve vedení jsou lidé, kteří nemají ani potuchy, a bojím se, že ani zájem, o sociální věci.“* (FG2/ Ž5.) A to vše i přes deklarovanou snahu sociálních pracovníků změnit vnímání sociální práce u vedení města: *„... je to stále náročnější a náročnější nějakým způsobem zdůrazňovat vedení radnice význam sociální práce a vůbec postavení sociálního odboru. Zatím se mi to daří, ale jak dlouho to ještě bude, protože říkám, volby od voleb jsou stále a stále složitější. Takže ten standard, ta podpora tady je, ale jestli se nám to bude dařit i do budoucna, to opravdu nevím.“* (FG2/ Ž8.) V tomto kontextu bychom mohli parafrázovat výrok Bourdieu (in Fraserová, Honneth, 2004) o tom, že většina případů bídy stále nedosahuje prahu vnímání politické veřejnosti.

Jak již bylo uvedeno, systém sociální politiky považují sociální pracovníci za silně determinovaný politickými zájmy, pro které je v současné době sociální oblast „někde na chvostu zájmu“ (FG1/Ž2). Politická zadání jsou podle sociálních pracovníků „natolik silná“, že vylučují možnost jejich vlivu. Lze tedy konstatovat, že se sociální pracovníci cítí vůči politickým zájmům bezmocní a zaujímají k nim spíše pasivní roli. Čekají tedy, až budou ke svým stanoviskům vyzváni. Aktivně zájmy sociální práce prosazují pouze na lokální úrovni, většinou v rámci svých obcí. Politizaci sociální práce vztahují (námi dotazovaní) sociální pracovníci k podmínkám České republiky jako postkomunistické země, ve které si sociální práce, v důsledku přerušení svého vývoje, nevybudovala dostatečně silnou pozici a tradici jako profese. Samotná politická rozhodnutí vnímají jako rozhodnutí prosazená silou. „... mají sílu na to, že se 117, nebo kolik jich je v té sněmovně, mají šanci prosadit. A to je dělá natolik silně, že diskuse tam neprobíhá, ani v rámci toho ministerstva.“ (FG3/M3.)

Další tematický okruh rozhovorů lze nazvat **neuznání a sociální práce „podle šablony“**. Tématem skupinové diskuse bylo v tomto bodě postavení sociálních pracovníků ve společnosti obecně, které podle názoru diskutujících „není jednoduché jak směrem ke společnosti, tak i na úřadech“ (FG2/ M2). Práci sociálních pracovníků považují naši komunikační partneři za nedoceněnou finančně i společensky. Obraz sociálních pracovníků ve společnosti považují za negativní. Sociální pracovníci se v kontrastu se svým vlastním sebepojetím bezmoci cítí být veřejností vnímáni jako „zlí“ držitelé moci. Tento pocit vystihuje výrok jednoho z našich komunikačních partnerů „Vždycky sociální pracovník, ať už je to v médiích nebo možná i v té široké veřejnosti, je vnímán jako někdo, kdo chce ubližovat, škodit, kdo je, když to přeženu, čarodějnice, která vždycky nějak zasáhne...“ (FG2/ Ž7). Sociální pracovníci se cítí být neuznaní, nedocení jak od veřejnosti, tak od svých nadřízených orgánů na pracovištích. Komunikační partneři popisovali prožívání nedůvěryhodnosti např. slovy: „... ten nadřazený orgán nás při tom odvolacím řízení nepodrží“ (FG2/ Ž8) a pocit neuznání potom jako „... docení, ta nikdy moc nebyla. To mě teda mrzí a myslím, že to mrzí všechny mé kolegyně.“ (FG2/ Ž7.)

Sociální pracovníci se podle účastníků ohniskových skupin potýkají s nejistotou, obavami do budoucna, očekávaným nárůstem klientů, znehodnocováním jejich kvalifikace a „tlaky ze všech stran“ (FG1/ Ž4), které silně ovlivňují pracovní atmosféru, „... ti lidi chodí už někdy znechuceně do té práce“ (FG1/ M1). Nehledě na to, že samotná práce s klienty přináší napětí. „Obrovská pracovní zátěž“ (FG1/ Ž2) sociálních pracovníků souvisí s množstvím řešených případů, administrativními nároky, nutností vzdělávat se a absencí psychohygieny.

Za hlavní překážku v práci sociálních pracovníků účastníci ohniskových skupin označili nedostatek nástrojů využitelných pro řešení situace klientů, a to jak v důsledku legislativy, tak společenské představy o její realizaci. Kladli si řečnickou otázku: „... co ten sociální pracovník může? Jaké on má nástroje?“ (FG1/ Ž2) a dále si na ni odpovídali: „Abyste mohli klienta motivovat, musíte mu něco nabídnout. A my se dostáváme do situace, že nemáme co nabídnout. ... sociální pracovník je legislativně úkolován s klientem pracovat určitým způsobem, ale nejsou mu pro to vytvářeny nástroje...“ (FG3/ Ž1.) Nástroje ve smyslu finanční a materiální pomoci považují účastníci ohniskových skupin za hlavní předpoklad výkonu sociální práce, za který cítí vlastní odpovědnost, „protože celá sociální oblast, a my jsme v podstatě poslední článek té pomoci tomu člověku, tady přijde a já už cítím odpovědnost za toho člověka, že mu musím pomoci. Jemu nikdo nepomůže, odstavili ho. Z nemocnice, vystěhovali ho, on už nemá kam jít, jde sem a my bychom mu měli pomoci. To je zase o té bezmoci.“ (R2/ Ž18). Bez možnosti poskytnout materiální pomoc se cítí účastníci ohniskových skupin bezmocní: „... od toho se odvíjí pro nás ta bezmoc v té práci.“ (R2/ Ž18.)

Sociální pracovníci vnímají omezování svých kompetencí ze strany oné „vyšší moci“ a interpretují ho jako projev nedůvěry ve svoji odbornost. „Takže já se domnívám, že buď bude důvěra v sociální pracovníky, v jejich schopnosti a odbornost, budou jim vytvořeny legislativní nástroje, kde bude na jejich uvážení, jak je použít při individuálním posouzení – ať už samostatně, nebo v týmu. A tady tohle může vést potom ke zkvalitnění sociální práce.“ (FG3/ Ž13.) Své pocity ve vztahu k vlastní pravomoci komentují slovy: „... je nějaká naše obava, co bude dál v naší práci, jako profesně, jestli budeme moci

realizovat to, co jsme už dělali nebo chceme dělat, jak se k tomu postaví vedení města, jak se k tomu postaví zákonodárci, jaké zákony budou schváleny, protože ze všech stran co slyšíme, tak to není pro nás pozitivní.“ (FG3/ Ž12.)

Třetí kategorií v rámci skupinových rozhovorů sociálních pracovníků byly **pocity bezmoci při řešení sociálních problémů**. V oblasti řešení sociálních problémů diskutující hovořili o pocitech narůstající bezmoci sociálních pracovníků. Pocity bezmoci přitom spojují se systémovými podmínkami výkonu své práce. Sociální pracovníci se cítí bez nástrojů, toto tvrzení podporují následujícími výroky: „Bezmoc. V některých případech velice těžko lidem pomáháme a nemáme nástroje... Nedaří se to, nebo je to velice složité.“ (R2/ Ž18.) „Já bych taky mohla říct, že bezmoc... Pociťuji třeba u mladých rodin nebo hlavně u samotných maminek s dětmi naprostou bezmoc pomoci jim... Máme, jak my tady říkáme, holé ruce...“ (R2/ Ž1.) Bezmoc u sociálních pracovníků souvisí také s nemožností ovlivňovat systémové souvislosti vzniku problémů jejich klientů. „Dostáváme se do situace, kdy přijde klient a říká: „Pomozte mi,“ vykreslí svoji situaci. Když já zvážím, v jakých intencích zákona teď pracujeme, vím, že mu nemůžu pomoci. Nemůžu.“ (FG3/ Ž12.) S bezmocí v řešení problémů se sociální pracovníci cítí být konfrontováni i výroky svých klientů: „... jenom ty děti nám berete...“ (R2/ Ž18.) Dle názorů našich komunikačních partnerů mají sociální pracovníci jen málo možností, jak řešení problémů ovlivnit, jejich intervence se omezují spíše jen na zmírňování důsledků problémů. Uvádí strukturální příčiny vzniku problémů a zároveň překážky strukturální povahy, které brání či znesnadňují jejich řešení. Ačkoliv tedy u příčin sociálních problémů zdůrazňovali diskutující sociální pracovníci spíše individuální aspekty, při jejich řešení kladli větší důraz na podmínky systémové či strukturální. „... ten sociální pracovník to nevytrhne. Že pokud nebude klima jiné a to nastavení... tak co sociální pracovník tak udělá, rozumíte? Nic, my jenom chodíme po těch starostech a po těch – prostě – ti, co mají na starosti byty a jak je to zařízeno, že jo, a prosíme a škemráme o byty.“ Svoje možnosti v ovlivnění systémových podmínek přitom vnímají sociální pracovníci jako velmi omezené. „Sociální pracovník všechno jakoby hasí, ale to je normální zaměstnanec, takže když on bude chtít, a potřebuje, aby klient pracoval, tak on mu nezřídí místo, že jo, on nevytvoří podmínky.“ Možné řešení přitom vnímají ve vytvoření podmínek pro účinnou pomoc klientům. „Pokud se něco nestane obecně, že vyřešíme bydlení a sociální bydlení, že vyřešíme zaměstnávání...“ (FG1/ Ž2.) Z rozhovorů vyplývá, že řešení problému často ovlivňují skutečnosti, které klienti ani sociální pracovníci nemohou ovlivnit. „... musí změnit něco jiného, aby nám tak rychle lidi nepadali úplně dolů.“ (FG1/ Ž2.) „Prostě kdysi azyláky byly průtokovým obříváčem, člověk tam prostě přišel a šel dál. Momentálně to tak není. On tam přijde a ztvdne, protože není kam. Nemáte žádný nástroj. Protože jestli má exekuci, tak ani na oddlužení osobní nemůže jít. Protože nedosáhne na příjem, který by mu pomohl sanovat jeho příjmy. Nehorázně poplatky z těch dluhů.“ (FG3/ M3.) Účinná pomoc je podle účastníků ohniskových skupin často finančně nedostupná. Řešení situace vyžaduje takové služby, které „... prostě nezaplatíte, ani kdyby jste měli já nevím, co... prostě to nezaplatíte“ (FG1/ Ž2).

Čtvrtým tematickým okruhem, který se objevil ve skupinové diskusi, je **komunitní plánování na úrovni obce**. Komunitní plánování považují sociální pracovníci za obecně vhodný nástroj pro prosazení a realizaci svých představ v oblasti sociální práce a popisují úspěchy při jeho naplňování. „U nás máme komunitní plán už třetí, daří se nám spousta opatření plnit ... že se nám téměř všechna opatření podařila naplnit. Takže u nás město fakt tu snahu má.“ (R1/ Ž17.) Za limitující faktor v rámci komunitního plánování považují účastníci ohniskových skupin závislost tvorby komunitního plánu na politické reprezentaci obce, která svými zásahy ohrožuje jeho kontinuitu a brání v prosazení tzv. „nepopulárních témat“ „nepopulárními sociálními odbory“ (FG1/ Ž3). „Na druhou stranu byly volby, měnilo se politické vedení, takže teď máme starosti s tím, obhájit, co se nám v komunitním plánu podařilo prosadit. A s tím souvisí třeba i to, že v loňském roce jsme otevřeli denní centrum pro bezdomovce, protože když jsme v rámci komunitního plánování mapovali tyto klienty, tak jsme zjistili, že jich máme opravdu hodně. Takže nějakým způsobem se podařilo prosadit ... a otevřelo se denní centrum pro bezdomovce a v současné době zase stojíme před tím, udržet ho, aby to bylo ještě letošní rok a vůbec, jestli budeme pokračovat ještě v tom dalším období.“ (FG1/ Ž4.)

Problémem je ale také, že sociální pracovníci považují přístup měst za nedostatečně odpovědný: „*Město, samospráva by si konečně měla definitivně uvědomit, že je taky zodpovědná... za své občany... že by měla do toho sociálu víc peněz věnovat. Bohužel my nestavíme mosty a pomníky, my se staráme o lidi, což není vidět.*“ (FG3/ Ž10.) V tomto kontextu upozorňují sociální pracovníci na nezáměr obcí řešit sociální problémy. Roli obce vidí zejména v oblasti sociálního bydlení. „... *ale spíše jde o to, že obec nemá zájem o to, aby ty lidi nějakým způsobem podržela, třeba aby zřizovala nějaké sociální byty, nebo aby ubytovnu vzala třeba do nájmu, třeba od toho RPG a podobně.*“ (FG2/ Ž8.)

Sociální pracovníci dále uvádí, že i když se podaří komunitní plán rozvoje sociálních služeb schválit podle jejich představ, tak mají obavy z jeho naplňování, a to především z finančních důvodů. „*Obávám se dalšího naplňování našeho komunitního plánu.*“ (FG2/ Ž5.) „*Zádrbel je v tom, že když se začne jednat o tom, kdo ty služby začne platit..., při plánu, našich komunitních plánů nebo krajských, jakýchkoliv, tak vždycky se začne horký brambor přehazovat někam jinam.*“ (FG2/ M2.) V závěru tohoto tematického celku lze shrnout výše prezentované tím, že je komunitní plánování na úrovni obcí zásadním nástrojem koncipování a rozvoje sociálních služeb. Podle názoru diskutujících sociálních pracovníků je však politicky a finančně závislé a navíc schválený komunitní plán je nevytahatelný.

Diskuse dílčích výsledků výzkumu

Témata plynoucí z analýzy dat získaných v rámci ohniskových skupin ústí do **začarovaného kruhu bezmoci a nedostatku nástrojů pro řešení situací klientů**. Představitelé sociálních odborů vnímají proměny společnosti, které interpretují jako nárůst polarizace a nejistoty, která ústí v rostoucí sociální napětí a projevy nesolidarity. Tyto procesy, zásadně ovlivněné politickou ideologií neoliberalismu a tržní ekonomikou, vedou podle jejich názoru k degradaci sociální práce. Sociální práce čelí fenoménu ekonomizace, která podle představitelů odborů sociálních věcí poškozují kvalitu práce s klienty. Upozorňují na možný propad klientů, kteří se pro sociální práci a sociální služby ukazují být jako „*neekonomičtí*“. Představitelé sociálních odborů zároveň reflektují neschopnost sociální práce reagovat na nově vznikající problémy v situaci, kdy jsou její nástroje zcela závislé na politice a ekonomice. Pokud představitelé sociálních odborů uvažují o možnostech, jak tuto situaci ovlivnit, pohybují se ve svých úvahách pouze na úrovni obce. Proměny společnosti jsou interpretovány jako rizikové pro „*tradiční*“ skupiny klientů, kterým hrozí větší propad a jejich situace začíná být vnímána jako neřešitelná, tak pro „*nové*“ skupiny klientů ze střední společenské vrstvy.

Sociální problémy jsou samy o sobě dotazovanými vnímány jako mnohočetné, vzájemně provázané a neřešitelné či obtížně řešitelné. Na jejich vzniku se podílí kombinace individuálních a strukturálních příčin. Ačkoliv při analýze příčin problémů sociální pracovníci zdůrazňovali osobní odpovědnost, návrhy řešení směřovaly spíše do oblasti strukturální. Při úvahách o možnostech řešení měli sociální pracovníci tendenci zvažovat míru zavinění problémů samotným klientem. U skupin klientů vnímaných jako oběť vnějších vlivů předpokládali větší angažovanost státu. Za nejvýznamnější problémy svých současných klientů považují předlužení, ztrátu bydlení, nezaměstnanost a chudobu. Sociální práce má podle názoru účastníků ohniskových skupin omezené možnosti reagovat na problémy svých klientů, v tomto kontextu hovořili sociální pracovníci o pocitech bezmoci a beznaděje. Své pocity vyjadřovali např. slovy: „*Oni nám zůstanou na ulici, a to je ta bezmoc, skutečně, já tady sedím a telefonuju a doprošuju se, aby mi toho člověka někdo někam vzal. A to je špatně, toto je špatně.*“ (R2/ Ž18.)

Současná sociální práce je účastníky ohniskových skupin chápána především jako poskytování materiální pomoci (ať již finanční, nebo např. poskytnutí bydlení, péče atd.). Bez možnosti materiálně klientovi pomoci se sociální pracovníci cítí „*bez nástrojů*“, nevědí, co jiného klientům nabídnout, či jak jinak je ke spolupráci motivovat (finanční pomocí, sankcí), cítí se bezmocní. „*Tato nejistota a neurčitost se rodí z pocitu nemohoucnosti: už zřejmě nejsme u kormidla, a to ani individuálně, ani kolektivně*“ (Bauman, 2008:32).

Výsledky sekundární analýzy dat z našeho výzkumu tak odpovídají výsledkům zahraničních šetření o pocitech bezmoci v sociální práci. Je zde patrná potřeba sebenáhledu sociálního pracovníka jako

profesionála, který je schopen pomoci. Tento sebenáhled byl akcentován také ve výzkumu Shiera a Grahama (2014). Můžeme rovněž pozorovat potřebu pracovat s klienty způsobem, jaký považuje sám sociální pracovník za nejlepší, tedy potřebu akcentace schopnosti vlastního rozhodování v kontrastu s rozhodováním vyšších mocí, na kterou upozorňují Sewpunt a Jones (2004). Je zde ovšem patrná i zodpovědnost být těmi, kdo jsou schopni jednat v zájmu klientů, vnímaná našimi komunikačními partnery v souladu s výzkumem Fooka (2002). Stejně jako percipovaná omezenost nástrojů a možností, jak příjemcům sociální práce pomoci, která je v souladu s výzkumem Featherstona, Broadhurst a Holt (2012).

Nalezení moci ve spolupráci s klienty aneb participativní metody

Současná sociální práce může být tedy skutečně bezmocná v oblasti nalezení moci v sociálních vztazích, která by mohla změnit sociální situaci jejích klientů (Tew, 2011). Ale mějme na mysli, že sociální práce může být jiným druhem moci, a sice moci potencující zplnomocnění klientů a z ní plynoucí síly dát klientům možnost participace na řešení své situace. Připomeňme nyní, že změna v sociální práci je možná právě skrze angažovanost sociálních pracovníků (Payne, 2014). Celou myšlenku, kterou se nyní chystáme prezentovat, vystihuje Fook (2002) tím, že poukazuje na to, že nemůžeme klienty zplnomocnit, ale můžeme nechat naše klienty, aby se zplnomocnili sami. Podle Fergusona (2009:93) je třeba „*překonat bédování nad krizí sociální práce a začít aktivně ovlivňovat současné trendy*“. Autor dále navrhuje na základě hodnot sociální práce a participace uživatelů vytvoření „*nového, nebo revitalizovaného modelu praxe*“. V souladu s právě uvedeným Adams (2008:60) konstatuje na základě svých výzkumů, že zplnomocňující praxe může probíhat mnoha způsoby a nemusí se jednat pouze o vzájemnou konfrontaci „*slabších*“ a „*mocnějších*“, ale „*spíše o uplatnění moci s ostatními lidmi než nad nimi*“. Jedná se o určitý posun mocenské pozice, který by měl ústít ve zplnomocňování klienta na rozdíl od „*zbezsmocňování*“. Croft a Beresford (2002) přitom poznamenávají, že myšlenka participativních přístupů není v sociální práci nijak nová. Například již Seebomh Report z roku 1968 doporučoval participaci občanů při plánování a poskytování služeb. Autoři (Croft, Beresford, 2002) zmiňují studii autora Sainsbury z roku 1982, podle které šedesát procent uživatelů vyjadřovalo názor, že sociální pracovníci jednají v rozporu s jimi vyjádřenými přáními. Proslulou se stala kniha Client Speaks autorů Mayera a Timmse, která popisuje vysokou míru neporozumění sociálních pracovníků svým klientům. Také v České republice jsou participativní přístupy rozvíjeny například v práci s dětmi (Nosál, Čechová, 2014) či oblasti komunitního plánování (Kubalčíková, Krchňavá, 2010; Bernard, 2010).

V rámci možné změny na mikroúrovni praxe sociální práce lze participativní přístup definovat jako způsob práce, který je založen na spolupráci odborníka (v našem případě sociálního pracovníka) a neodborníka (klienta). V rámci této spolupráce lze hovořit nejen o pouhé práci s klientem a pro klienta, ale o práci prováděné spolu s klientem. Tato spolupráce je zplnomocňující procedurální interakcí mezi sociálním pracovníkem a klientem, v níž je klient považován za toho, kdo je schopen nalézt ojedinělé řešení své situace, a za toho, kdo je sám odborníkem na řešení své životní situace (Tolman, Brydon-Miller, 2001). Dochází tak ke splývání odbornosti sociálního pracovníka a klienta. Podle pojetí Anderson (2009) klient přináší odbornost na obsah (je expertem na svoje životní zkušenosti) a sociální pracovník přispívá svojí odborností na proces. Anderson (2009:86) to popisuje jako převrácení rolí klienta a pracovníka, „*klient se stává učitelem*“. Sociální pracovník se tak nemusí stavět do pozice odborníka, která může být vzhledem k pocítované chybějící tradici, slabé pozici sociální práce v České republice a charakteru problémů v pozdně moderní společnosti pro praktika nekomfortní.

Spolupráce klienta a sociálního pracovníka vede k nastolení důvěry mezi oběma aktéry a umožňuje odpovídat na konkrétní potřeby participantů, jelikož vychází přímo z nich a z jejich životního prostředí (Schuman, Abramson, 2000). Řešení zdánlivě beznadějně situace tak může přijít přímo ze strany našich klientů, a to právě proto, že by nás, sociálního pracovníka, experta, podobné řešení nenapadlo. A může se jednat i o řešení, které vybočuje ze svazujících hranic dosavadních úvah. Vliv

na řešení situace klienta tedy nemají ona „*silná politická zadání vnímaných nositelů moci*“, ale náš klient, který je tradičně vnímán jako bezmocný. Dva bezmocní participanti se tak stávají nositeli moci. Společně tvořená řešení nesou posléze určitý emocionální náboj vedoucí ke ztotožnění se s nimi, k angažovanosti v jejich aplikaci a k přijetí odpovědnosti za jejich realizaci (Tolman, Brydon-Miller, 2001).

Seikulla a Arnkil (2013:23) v této souvislosti dospívají k závěrům, že „*společné plánování* (s klienty – pozn. autorek) *se ukázalo jako nejlepší léčba v oblasti rodinné terapie*“. Spolupráce s klienty podle výsledků jejich výzkumu také změnila pohled pracovníků na jejich profesní identitu.

Na makroúrovni lze participativní přístupy v sociální práci využít v rámci výzkumů zplnomocňujících sociální aktéry k vyjádření jejich názorů a potřeb, které mohou sloužit k podkladovým analýzám pro tvorbu koncepce sociálních politik, a to nejen na lokální úrovni. Možností je využití participativních typů výzkumu (Babbie, 2005; Winter, Munn-Giddings, 2001; Stringer, 2007, a další), které se rozvinuly jako kritika tradičních výzkumných přístupů, které byly vnímány jako elitářské a stavěly subjekt výzkumu do pozice objektu. Pokud se lidé chápou „jako výzkumníci, automaticky znovu získávají moc nad věděním“ (Babbie, 2005:310). V rámci paradigmatu participačního akčního výzkumu je výzkumník chápán jako prostředek pro znevýhodněné skupiny, aby „mohly efektivně jednat ve vlastním zájmu“ (Babbie, 2005:309). Jedná se také o metodu výzkumu, ve které je pozitivní sociální změna hlavním cílem a která umožňuje lidem zkoumat jejich problémy, analyzovat je a přicházet s řešením (Seymour-Rolls, Hughes, 2009).

Závěrem

Cílem tohoto článku je s využitím teoretických konceptů a výsledků uvedeného výzkumu identifikovat možné kořeny bezmoci sociálního pracovníka, upozornit odbornou veřejnost na aktuálnost tohoto tématu v naší profesi a navrhnout způsoby práce, které by mohly přispět k jejich mírnění.

Na základě argumentace se nám participativní přístupy jeví jako jedna možnost řešení začarovaného kruhu bezmoci, který může být sociálními pracovníky vnímán. Právě využití participativních přístupů v sociální práci by mohlo být možným východiskem pocitu závislosti na systému. Sociální práce by se díky participativním přístupům mohla vymanit ze závislosti na ekonomice a politice, kterou vnímají sociální pracovníci. V rámci participativních výzkumů jsou to právě příjemci sociální práce, komu je „*dán hlas*“, a můžeme díky spolupráci s nimi hovořit „*o žijících poznatcích*“, které lze uvést do kontrastu s poznatky neživých teorií založených na odbornosti.

Výše zmíněné by dle našeho názoru mohlo klienty sociální práce „*motivovat*“, „*něco jim nabídnout*“, což považují sami sociální pracovníci za kritérium úspěchu sociální práce. Právě motivace příjemců sociální práce by mohla být zdrojem rozptýlení obav z budoucnosti a strachu z nedostatku klientů. Obraz sociálního pracovníka jako „*držitele moci*“, či chcete-li, slovy našich komunikačních partnerů, jako „*zlé čarodějnice*“ může být díky využití participativních přístupů také dekonstruován na obraz sociálního pracovníka jako aktivního spolu/konstruktéra životních příběhů klienta, který tyto konstrukce činí ne ve směru shora-dolů, ale právě naopak zdola-nahoru. V rámci participativní práce s klienty může být rozptýlen také pocit nedůvěry v odbornost, jelikož je odbornost jako taková v participativních přístupech sdílena mezi sociálním pracovníkem a příjemcem sociální práce. Klient je v participativních přístupech zplnomocňován, sociální pracovník tak na něj může přenášet svůj pocit odpovědnosti.

Další cestou, jak rozvíjet participativní přístupy, je využívání v české sociální práci spíše opomíjených metod práce, jako je komunitní práce a práce se skupinami. Sociální práce má tedy nyní možnost (a možná více než kdy předtím) díky participativním přístupům a jejich metodám vytvořit svou novou pozici a tradici.

V souladu s Croft a Beresford (2002), kteří shromáždili argumenty podporující zavádění participativních metod v sociální práci, vnímáme mezi přínosy využití participativních metod především to, že participace klientů podle jejich zjištění přispívá k poskytování efektivnějších a účinnějších služeb a omezuje institucionální diskriminaci.

Z výše zmíněného textu jsou jasné výhody využití participativního přístupu v sociální práci. Nechceme je ovšem populisticky nabízet jako zázračný všelék, uvědomujeme si a kriticky reflektujeme fakt, že jsou zde stále oblasti, které sociální pracovníci v našem výzkumu tematizovali jako problematické a nelze je jednoduše plně vyřešit ani pomocí metod participace. Jedná se například o vliv liberálních přístupů na profesi sociálního pracovníka nebo celkové vnímání profese sociálního pracovníka ve společnosti a z něj pramenící pocit nedocenění či pracovní zátěž, která je v profesi sociálního pracovníka imanentně přítomná.

Použité zdroje

- ADAMS, R. 2008. *Empowerment, Participation and Social Work*. Basingstoke: Palgrave.
- ANDERSON, H. 2009. *Konverzace, jazyk a jejich možnosti. Postmoderní přístup k terapii*. Brno: NC Publishing.
- BABBIE, E. 2005. *The Basics of Social Research*. Thomson, Wadsworth.
- BAUMAN, Z. 2008. *Tekuté časy. Život ve věku nejistoty*. Praha: Academia.
- BECK, U. 2007a. *Vynalézání politiky. K teorii reflexivní modernizace*. Praha: SLON.
- BECK, U. 2007b. *Moc a protíváha moci v globálním věku*. Praha: SLON.
- BERGER, P., LUCKMANN, T. 1999. *Sociální konstrukce reality*. Brno: CDK.
- BERNARD, J. 2010. Komunitní plánování sociálních služeb a problémy participace. *Sociální práce / Sociálna práca*, 10(3), 100–109.
- CAKIRPALOGLU, P. 2013. *Úvod do psychologie osobnosti*. Praha: Grada.
- CRESWELL, J. W. 2007. *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches*. London: Sage Publications.
- CROFT, S., BERESFORD, P. 2002. A Participatory Approach to Social Work. In: HANVEY, Ch., PHILPOT, T. (Eds.). *Practising Social Work*. New York: Routledge.
- FEATHERSTONE, B., BROADHURST, K., HOLT, K. 2012. Thinking Systemically – Thinking Politically: Building Strong Partnerships with Children and Families in the Context of Risk Inequality. *British Journal of Social Work*, 4, 618–633.
- FERGUSON, J. 2009. „Another Social Work is Possible!“ Reclaiming the Radical Tradition. In: LESKOŠEK, V. (Ed.). *Theories and Methods of Social Work*. Ljubljana: Faculty of Social Work, University of Ljubljana.
- FERGUSON, I., WOODWARD R. 2009. *Radical Social Work in Practice: Making a Difference*. Portland, OR: Policy Press.
- FOOK, J. 2002. *Social Work: Critical Theory and Practice*. London: SAGE.
- FRASEROVÁ, N., HONNETH, A. 2004. *Prerozdělování nebo uznání?* Praha: Filosofia, nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR.
- GRANT, L., KINMAN, G. 2009. *Developing Resilience for Social Work Practice: Making a Difference*. Portland, OR: Policy Press.
- HEJNÁ, B. 2000. Sociální práce na konci tisíciletí. In: *Sborník přednášek z XI. konference Společnosti sociálních pracovníků*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí.
- HEALY, K. 2000. *Social Work Practices: Contemporary Perspectives on Change*. Thousand Oaks: SAGE Publications.
- CHAMBON, A., IRVING, A., EPSTEIN, L. 1999. *Reading Foucault for Social Work*. New York: Columbia University Press.
- IFSW. 2014. *Global Definition of Social Work* [online]. [8. 6. 2015]. Dostupné z: <http://ifsw.org/get-involved/global-definition-of-social-work/>
- JONES, C. 2004. The Neo-liberal Assault: Voices from the Front-line of British Social Work. In: FERGUSON, I., LAVALETTE, M., WHITMORE, E. (Eds.). *Globalisation, Global Justice and Social Work*. London: Routledge.
- KOPŘIVA, K. 1997. *Lidský vztah jako součást profese*. Praha: Portál.

- KUBALČÍKOVÁ, K., KRCHŇAVÁ, A. 2010. Komunitní plánování jako prostor pro účast uživatelů na rozhodování: realita, nebo iluze? *Sociální práce / Sociálna práca*, 10(3), 110–121.
- LUDEWIG, K. 1994. *Systemická terapie. Základy klinické teorie a praxe*. Praha: Palata.
- MATOUŠEK, O. 2008. *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál.
- MIOVSKÝ, M. 2009. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada.
- MORGAN, D. L. 2001. *Ohniskové skupiny jako metoda kvalitativního výzkumu*. Brno: Psychologický ústav Akademie věd.
- MUSIL, L. 2002. Jednostrannost a symetrie v kultuře služeb sociální práce. *Sociální studia*, 8, 129–161.
- NASW. 2004. *NASW Chapters* [online]. [8. 6. 2015]. Dostupné z: <http://www.socialworkers.org/nasw/default.asp>
- NOSÁL, I., ČECHOVÁ, I. (Eds.). 2014. *Participace a nové přístupy k práci s ohroženými rodinami. Studie inspirované zkušenostmi ze Švýcarska*. Brno: Česko-britská o. p. s.
- OKITIKPI, T., AYMER, C. 2010. *Key Concepts in Anti-discriminatory Social Work*. Thousand Oaks, Calif.: SAGE.
- PAYNE, M. 2014. *Modern Social Work Theory*. New York: Palgrave Macmillan.
- SEIKKULA, J., ARNKIL, T. E. 2013. *Otevřené dialogy. Setkávání sítě klienta v psychosociální práci*. Brno: Narativ.
- SEWPAUL, V., JONES D. 2004. Global Standards for Social Work Education and Training. *Social Work Education*, 23(5), 493–513.
- SHIER, M. L., GRAHAM, J. R. 2014. Social Policy in Canada. *Encyclopedia of Social Work*. Oxford University Press.
- SCHUMAN, C. H., ABRAMSON, J. A. 2000. Collaborating for Usable Knowledge: A Work in Progress by the Nonprofit Sector Research Fund. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 29(1), 11–23.
- SMITH, R. 2008. *Social Work and Power*. New York: Palgrave Macmillan.
- TEW, J. 2011. *Social Approaches to Mental Distress*. London: Palgrave Macmillan.
- STRINGER, E. T. 2007. *Action Research*. London: Sage Publications.
- TOLMAN, D. L., BRYDON-MILLER, M. 2001. From Subjects to Subjectivities: A Handbook of Interpretive and Participatory Methods. *Qualitative Studies in Psychology*. New York: New York University Press.
- WINTER, R., MUNN-GIDDINGS, C. 2001. *A Handbook for Action Research in Health and Social Care*. London: Routledge.

Sociální pracovníci a pracovnice na oddělení sociálně-právní ochrany dětí a lesbické biologické matky

Social Workers of Social and Legal Child Protection Department and Lesbian Biological Mother

Aneta Hašková, Kateřina Pomklová

Mgr. Aneta Hašková¹ vystudovala obor Sociální práce se zdravotnickým profilem na Fakultě sociálních studií Ostravské univerzity v Ostravě. V současné době je doktorskou studentkou sociální práce tamtéž. Zabývá se sociální prací s rodinou a projektovým řízením. Téma disertační práce je příbuzenská péče prarodičů z pozice sociálních pracovníků v České republice. Při studiu je aktivní ve vysokoškolské samosprávě. Od roku 2014 působí v Centru služeb pro neslyšící a nedoslýchavé, o. p. s., jako ředitelka a vedoucí tlumočnické služby.

Mgr. Kateřina Pomklová² vystudovala obor Sociálně zdravotní a geriatrická péče na Zdravotně sociální fakultě Ostravské univerzity a obor Sociální práce na Fakultě sociálních studií rovněž při Ostravské univerzitě. Tématem její diplomové práce bylo Dilema sociálních pracovníků při úpravě péče o děti lesbických biologických matek. Od roku 2006 pracuje na sociálním odboru jako sociální pracovník oddělení sociálně-právní ochrany dětí. V roce 2008 se stala členkou výboru spolku C-M-T při klinice dětské neurologie 2. LF UK a FN Motol v Praze.

Abstrakt

V obecném povědomí naší společnosti panují zakořeněné představy, že lidé s homosexuální orientací, ať se již jedná o muže, či ženu, nejsou vhodní pro výchovu dětí. Mezi nejčastější argumenty patří negativní dopady na děti, které pramení z homosexuální orientace rodičů. V předkládaném článku s využitím kvalitativní výzkumné strategie je zodpovězena výzkumná otázka: Jaké zkušenosti mají sociální pracovníci a pracovnice oddělení sociálně-právní ochrany dětí při svěřování dětí lesbickým biologickým matkám? Ze zkušeností těchto sociálních pracovníků vyplynulo, že jim chybí informace k této problematice, což je motivuje k jinému postupu, a navíc, v situaci, kdy mají moc nad těmito klienty, se cítí bezmocní.

Klíčová slova

oddělení sociálně-právní ochrany dětí, rozchod, homoparentalita, lesbické rodičovství, zakotvená teorie

Abstract

In the general awareness of our society there is a deep-rooted idea that people with a homosexual orientation, whether it be a man or a woman, are not the best people to raise children. The most

¹ Kontakt: Mgr. Aneta Hašková, Fakulta sociálních studií, Fr. Šrámka 3, 709 00 Ostrava; aneta.haskova@osu.cz

² Kontakt: Mgr. Kateřina Pomklová; kpomklova@volny.cz

common arguments include negative effects on children based on the homosexual orientation of parents. The present article, which used a qualitative research strategy, answered the following research question: What experiences have social workers of social and legal child protection department in child care with lesbian biological mothers? It was revealed that there is not enough concrete information available to social workers on this issue, which means they have use their own personal judgement, and in addition, in situations where they have control over these clients, they feel helpless.

Keywords

social legal and child protection department, breakup, homoparentality, lesbian parentage, grounded theory

1. Úvod

Předkládaný článek se zabývá sociálními pracovníky a pracovníci na oddělení sociálně-právní ochrany dětí při rozchodové situaci a při práci se stejnopohlavními³ rodinami.

Pojetí rodiny se vlivem soudobé společnosti mění. Tradiční a moderní rodiny nahrazuje rodina postmoderní, do které můžeme zařadit právě i stejnopohlavní rodiny⁴. Z právního hlediska v různých státech může mít svazek dvou osob různou podobu. Může se jednat o neformální soužití dvou osob, nebo o soužití formální (registrované partnerství nebo sňatek), které vzniká na základě zákonem stanovených podmínek a vyplývají z něj stanovená práva a povinnosti. V mnoha zemích se lze setkat se skutečností, že se děti svěřují do péče homosexuálním párům. Česká republika přijetím zákona č. 115/2006 Sb., o registrovaném partnerství, umožnila homosexuálním párům svůj vztah formalizovat, avšak společná péče o děti jim zatím z právního hlediska není umožněna. Objevuje se také potřeba těchto rodin vychovávat děti a pečovat o ně, tedy je mít svěřené do péče. Zde se nabízí otázka, zda a jakým způsobem tuto proměnu ve společnosti vnímají sociální pracovníci a pracovníci pracující na oddělení sociálně-právní ochrany dětí, kteří se během své praxe setkávají se stejnopohlavními rodinami. S využitím kvalitativní výzkumné strategie bude zodpovězena výzkumná otázka: Jaké zkušenosti mají sociální pracovníci a pracovníci oddělení sociálně-právní ochrany dětí při svěřování dětí lesbickým biologickým matkám?

Článek je strukturovaný do následujících kapitol – teoretická východiska, metodologie výzkumu, analýza dat, interpretace dat a diskuse se závěrem.

2. Teoretická východiska

V této části článku je popsán rozchod rodičů na základě coming out a případný vznik homoparentální rodiny. Popsaná je zde i role sociálních pracovníků a pracovníků oddělení sociálně-právní ochrany dětí (dále jen OSPOD), kteří přichází do kontaktu s rozchody rodičů při úpravě péče o děti.

2.1. Rozchod rodičů na základě procesu coming out

V práci je upřednostněn zevšeobecněný termín rozchod před termínem rozvod, a to především z důvodu, že k rozpadu společného soužití rodičů dochází také u nesezdaných párů (Dobrušová, 2012). U rozchodů nesezdaných párů a rozvodů manželství lze v určitých oblastech najít podobnost, ale současně i odlišnost. Nejvýznamnějším rozdílem je skutečnost, že nesezdaná soužití vykazují výrazně nižší míru stability než manželství. V našem kulturním prostředí představují nesezdaná soužití formu, ve které dochází k poměrně rychlému oddělení neperspektivních vztahů od kvalitních vztahů, které pak často přechází v manželství (Vohlídalová, Maříková, 2011).

³ Stejnopohlavní rodiny = homoparentální rodiny.

⁴ Při přiměřené aplikaci zahraničních odhadů na Českou republiku se odhaduje řádově tisíce existujících homoparentálních rodin (Polášková, 2009).

Z oficiálních statistik o rozvodech a sňatcích vyplývá, že se prudce zvýšil počet „manželství bez oddacího listu“, která jsou dnes všeobecně tolerována. Stejně tak počet narozených dětí mimo sezdané soužití stále stoupá, v roce 2007 bylo 34 % dětí narozených mimo manželství k celkovému počtu narozených dětí, avšak v roce 2013 to bylo již 45 % dětí (ČSÚ, 2015).

Český statistický úřad eviduje jen příčiny rozvodů, nikoliv rozhodů nesezdaných párů. Vzhledem k tomu, že podle výsledků studií Českého statistického úřadu je mezi sezdanými a nesezdanými svazky velká podobnost v socio-demografických charakteristikách, lze tyto příčiny rozvratu přiměřeně aplikovat i na nesezdaná soužití. Statistiky o příčinách rozvratu stále častěji vykazují obecné příčiny, jako jsou např. rozdílnost povah, názorů a zájmů. Pokud jsou příčiny formulovány konkrétně, jedná se např. o neuvážený sňatek, alkoholismus, nevěra, nezáměr o rodinu, zlé nakládání, odsouzení za trestný čin, zdravotní důvody nebo sexuální neshody (ČSÚ, 2013).

Jednou z příčin rozhodů rodičů může být právě i odlišná sexuální orientace. Lze předpokládat, že tato příčina může být zastoupena ve formulaci sexuální neshody. Tento jev se může vyskytovat v souvislosti s coming out jednoho z partnerů během heterosexuálního soužití.

Coming out je pojem, který v přeneseném překladu znamená sebeotevření, odhalení, přiznání se k nějaké důvěrné skutečnosti o sobě (Hartl, Hartlová, 2000). Procházka (2002) popisuje coming out jako proces, kdy si člověk uvědomí svou orientaci, připustí si ji, naučí se s ní žít, je schopen svou náklonnost k osobě stejného pohlaví přiznat důležitým osobám, dříve či později si najde partnera nebo partnerku, ale hlavně nalezne životní klid a spokojenost.

Coming out může mít náročný průběh a může vyžadovat i pomoc odborníka. Gay nebo lesbická žena si svou odlišnost uvědomí zpravidla v období začátku dospělosti, v dospělosti a někteří si to nepřiznají nikdy, případně hodnotí sami sebe jako bisexuály. Ve společnosti se nachází mnoho lidí se stejnopohlavní orientací, kteří se ožení nebo vdají a mají k tomu různé důvody: (1) o svém zaměření v období sňatku ještě nemají tušení nebo si ho nepřipouštějí, (2) neumí si představit, že by mohli navázat rovnocenný, stabilní a citově bohatý život s osobou stejného pohlaví, nebo (3) touha po zplození dítěte a jeho výchova, neboť rodičovský pud v důsledku homosexuální orientace nezaniká (Procházka, 2002).

Pokud již ke sňatku dojde, gay nebo lesbická žena může s heterosexuálním partnerem vytvořit nanejvýš silné přátelství, a to i včetně pohlavního života. Soužití homosexuálně orientovaných osob s heterosexuálním partnerem bývá mnohdy obtížné, nejedná se jen o neschopnost pohlavního styku, ale i o vzájemnou negativní přecitlivělost jeden na druhého. Takto popisovaný nesoulad může vyústit v rozpad manželství nebo v rozchod partnerů. V okamžiku, kdy se ze vztahu již narodily děti, dochází k rozchodu rodičů. V těchto situacích u homosexuálního rodiče vyvolává velkou úzkost strach z reakcí jejich dítěte (Procházka, 2002).

Navíc samotný rozchod rodičů má negativní dopady na děti. Vyskytují se problémy v oblasti fyzické (psychosomatické reakce dětí a dospělých na rozchod), emocionální (fáze prožívání rozchodu a reakcí na něj), ekonomické (uvědomění rodičů na vzájemné ekonomické závislosti a poklesu životní úrovně) a právní (změna právního statusu). Problémy se mohou v obou případech vyskytnout také v novém uspořádání, kdy zaniká partnerský vztah, ale rodičovské role zůstávají (Dobrušová, 2012).

2.2. Homoparentální rodina v naší společnosti

V právním řádu České republiky nenalezneme definici rodiny, a to i přesto, že ve stěžejních zákonech je pojem rodina zmiňován mnohokrát. Definice rodiny, stejně tak jako její funkce se odvíjí od oboru, kterým se na rodinu nahlíží (Stašová, 2001; Nakonečný, 2009; Hartl, Hartlová, 2000; Možný, 1990). Postmoderní rodiny jsou vytvářeny především z důvodu uspokojování citových potřeb partnerů a v prvotní socializaci dítěte. City zde představují velmi křehké pouto, a proto se také rodina stala křehkou institucí⁵. Křehkost rodiny tak musí např. společnost kompenzovat

⁵ Giddens používá termín „skořápková instituce“ (Giddens, 1999).

ochranou dítěte v případě vážných rozepří mezi partnery, jako jsou třeba právě rozchody rodičů (Matoušek, 2003; Stašová, 2001; Dunovský, 1999).

Vedle pojmu rodina existuje i pojem rodičovství, což je nesmírně závažný, citlivý, variabilní a složitý jev (Sobotková, 2012). „Rodičovství je široký koncept s podstatně odlišným obsahem podle fáze rodinného cyklu. Nejvýznamnějším přechodem v rodinném cyklu je přechod k rodičovství. Je to zároveň patrně nejvýznamnější přechod v našem životoběhu, a to, že máme nebo mohli bychom mít rozhodnutí o něm ve svých rukou, nečiní ho lehčím, spíše naopak“ (Možný, 2008: 148). V dnešní společnosti je úloha rodičů nesnadná, i když mají optimální podmínky, očekává se od nich, že budou experty na všechny záležitosti související s životem (Satirová, 1994). Rodičovství se může potlačit, zapřít, nehlásit se k němu, ale zrušit jej nelze. I když se rodiče rozešli jako partneři, stále zůstávají rodiči, což s sebou nese odpovědnost za další příznivý vývoj dítěte (Matějček, Dytrych, 1992). Podstatná je také skutečnost, že rodičovské chování je původnější než chování partnerské (Matoušek, 1997), proto i lesbické ženy, stejně tak jako gay muži, mají potřebu naplnit své rodičovské touhy spojené s potřebou společenského uznání (Procházka, 2005). Rodičovství navíc může být biologické, ale i psychologické (Matějček, 1999).

Podle Možného (2008) je nejčastější forma rodinného soužití párová monogamická rodina, ale není jediná. Objevují se stále častěji různé alternativní formy rodinného soužití, které nabývají jak na významu, tak na legitimitě. Řadí se sem domácnosti od nejrůznějších typů nesezdaného soužití a sezdaného nesoužití, přes programový život mimo rodinné svazky či manželství, až po soužití stejnopohlavních partnerů. Tyto rodiny již existují a nelze jejich přítomnost popírat (Možný, 2008).

Homoparentální rodiny by měly být společností vnímány jako fakt, a ne jako anomálie (Sedláčková, 2009). Přesto dle šetření Sociologického ústavu AV ČR roku 2013 se česká populace nejtolerantnější stavěla k uzavření registrovaného partnerství (75 % populace), poté k uzavření sňatku (51 % populace) a nejméně je nakloněna k možnosti adopce homosexuálním párem (34 % populace; Durovič, 2013).

Homoparentální rodiny v naší společnosti mohou vzniknout různým způsobem, neboť existence homosexuálního vztahu a registrovaného partnerství dle zákona o registrovaném partnerství není překážkou výkonu rodičovské odpovědnosti partnera vůči jeho dítěti ani překážkou k svěření jeho dítěte do jeho výchovy (zákon č. 115/2006 Sb., o registrovaném partnerství, § 13, odstavec 1).

Nejjednodušší vznik homoparentální rodiny nese situace, kdy jedna z partnerek či partnerů má (1) **dítě z předchozího vztahu**. Dále je tu možnost, že se dítě do homoparentální rodiny (2) **plánovaně narodí** s tím, že druhý biologický rodič bude žít mimo tuto rodinu. Další eventualitou je (3) **osvojení**, avšak registrované partnerství brání, aby se jeden z partnerů stal osvojitelem dítěte (zákon č. 115/2006 Sb., o registrovaném partnerství, § 13, odstavec 1). Osvojiteli se může stát pouze manželský pár (zákon č. 89/2012, občanský zákoník, § 800). Jednotlivci je umožněno osvojit dítě jen v případě, že se jedná o dítě manžela nebo jinou osobu (zákon č. 89/2012, občanský zákoník, § 799). Z toho vyplývá, že gay a lesbická žena si mohou v České republice osvojit dítě jako jednotlivci, pokud nežijí v registrovaném partnerství, avšak nedoporučuje se osvojit si dítě partnera, neboť tak by partner pozbyl příbuzenský vztah a veškeré práva a povinnosti vůči dítěti. (4) **Pěstounská péče** u gaye a lesbické ženy jako jednotlivce je možná i v případě, že jsou v manželství nebo v registrovaném partnerství. Pěstounská péče společně je umožněna pouze manželům (zákon č. 89/2012, občanský zákoník, § 964). (5) **Umělé oplodnění** není možné, neboť asistovanou reprodukci může podstoupit pouze žena, či pár z důvodu neplodnosti muže či ženy, absence schopnosti ženy donosit dítě či z důvodu geneticky přenosných chorob či vad (zákon č. 373/2011 Sb., o specifických zdravotních službách, § 3, odstavec 1). Matkou dítěte je žena, která dítě porodila, otec je manžel a u neprovdané ženy muž, který dal k umělému oplodnění souhlas (zákon č. 89/2012, občanský zákoník, § 775 a § 778). (6) **Náhradní mateřství** zatím není v právním řádě vymezené, v zákoně najdeme pouze jednu zmínku, že je možné u příbuzných (zákon č. 89/2012, občanský zákoník, § 804).

Během posledních 30 let se homoparentální rodiny staly předmětem zvláštního zájmu ve světě (Bos, 2004). Stejně jak ve světě, tak i v české společnosti často zaznívají argumenty, že děti lesbických a gay rodičů budou mít ztíženou situaci v oblasti sexuální identity, v oblasti osobního rozvoje a obtíže sociální než děti heterosexuálních rodičů⁶ (Patterson, 2004).

Doposud provedené zahraniční výzkumy tyto obavy o dětech vyrůstajících v homoparentálních rodinách nepotvrdily (např.: Bos, 2004; Patterson, 2004; Perrin, 2002; Tasker, 1999). Většina autorů a autorek se shoduje na tom, že děti z lesbických rodin jsou velmi podobné s dětmi heterosexuálních rodin, netrpí citovými ani výchovnými problémy, nemají problémy s emoční vyrovnaností, netrpí depresemi a úzkostmi a nemají problémy se sociálním zařazením. Dále bylo zjištěno, že tyto děti nemají větší sklony k poruchám osobnosti a poruchám sexuální identity (Sedláčková, 2009).

Zahraníční výzkumy se stále setkávají s kritikou, že se jednalo o malé výzkumné vzorky, či že chybí adekvátní statistické analýzy (Procházka, 2005). I přesto můžeme říct, že „kvalita rodinného soužití nezáleží ani tak na uspořádání a struktuře rodiny, jako na tom, co v rodině probíhá. Právě rodinné procesy a vztahy jsou pro funkčnost a odolnost rodiny rozhodující“ (Sobotková, 2012:74).

2.3. Sociální pracovník a pracovnice na OSPOD při práci s homosexuálními klienty

Sociálně-právní ochrana dětí je ve všech moderních systémech již od počátku 20. století garantována státem prostřednictvím výkonu státní správy, ale přímá realizace je prováděna konkrétními sociálními pracovníky na místní úrovni (přenesená působnost státní správy na samosprávu). Takto centrálně řízená ochrana dětí zabezpečuje rovný přístup všem dětem v nouzi. Zaručuje, že hodnocení situace dítěte, popř. rodiny, a následná intervence bude realizována standardně, objektivně a transparentně. Současně umožňuje externí analýzu a kontrolu zvolených postupů i přenos příkladů dobré praxe. V neposlední řadě může přispět ke změně legislativy. Zároveň je také velmi důležité, aby samotný výkon ochrany dětí probíhal na lokální úrovni, kde sociální pracovníci a pracovnice děti a rodiny znají a mohou pracovat se znalostmi širších sociálních souvislostí a s podporou návazných sociálních služeb (Pemová, 2012).

Sociálně-právní ochrana dětí je definovaná v zákoně č. 359/1999, o sociálně-právní ochraně dětí, v § 1, odst. 1. V tomto zákoně jsou dále upravená některá opatření směřující k ochraně dětí. Další a neméně významná opatření jsou obsažena v řadě právních předpisů⁷, které se vždy věnují specifické oblasti.

Předním hlediskem poskytování sociálně-právní ochrany dětí je nejlepší zájem, prospěch a blaho dětí, ochrana rodičovství a rodiny a vzájemné právo rodičů a dětí na rodičovskou výchovu a péči (zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí). V nejobecnější rovině lze pojem blaho dítěte vymezit jako vytváření prostředí, které je přátelské dětem, a je nadřazený pojmu zájem a prospěch dítěte. Zájem dítěte bývá spatřován v realizaci určitého práva v konkrétní záležitosti, která se týká dítěte. Zájem dítěte nelze podřadit jiným zájmům, a to ani zájmům rodiče, rodiny, jiných osob nebo státu aj. (Hrušáková, 2006). Nejčastějším ohrožením a porušením takto chápaného nejlepšího zájmu dítěte je právě rozhodnutí rodičů (Dobrušová, 2012).

⁶ Konkrétní obavy: dítě se může naučit homosexualitě; dva muži a dvě ženy neposkytnou dítěti ten druhý vzor; dítě potřebuje biologickou matku; neheterosexuální pár neposkytne vzor, jak funguje rodina heterosexuální; dítě bude vykazovat kázeňské, prospěchové a jiné problémy; dítě bude středem posměšků, vysmíváno a šikanováno; homosexuálové nemohou mít děti (Stejná rodina, 2014).

⁷ Úmluva o právech dítěte, zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, zákon č. 292/2013 Sb., o zvláštních řízeních soudních, zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, Ústavní zákon č. 1/1993 Sb., Ústava ČR, zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon, zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, zákon č. 141/1961 Sb., Všeobecná deklarace lidských práv, zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních, zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže, zákon č. 500/2004 Sb., správní řád, zákon č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi.

V agendě rozhodů rodičů není a ani nemůže být dosažení řešení, se kterým budou spokojeni všichni zainteresovaní, ale především, jak už bylo výše uvedeno, se hledí na zájem a blaho dítěte při současném respektování práv rodičů. Pracovníci a pracovnice při výkonu této agendy především vedou rodiče k tomu, aby byli schopni uzavřít dohodu v záležitostech týkajících se péče o děti, vzájemně se respektovali, podporovali u dítěte druhého rodiče a zmírňovali tak důsledky rozpadu jejich vztahu. S touto agendou také souvisí poskytování poradenství rozcházejícím se rodičům (Dobrušová, 2012).

V této agendě sociální pracovníci a pracovnice OSPOD zpravidla vystupují jako zástupci dětí. Soudem jsou ustanoveni kolizními opatrovníky⁸ dítěte pro účely soudního řízení pro úpravu práv a povinností k nezletilému dítěti⁹. Důvodem k zastupování dětí je skutečnost, že žádný z rodičů nemůže zastoupit své dítě, jde-li o právní úkony ve věcech, při nichž by mohlo dojít ke střetu zájmu mezi rodičem a dítětem. Ke střetu zájmu nemusí přímo dojít, postačuje, že by tento střet mohl nastat (Dobrušová, 2012).

V takovém soudním řízení se rozhoduje o tom, kterému z rodičů bude dítě svěřeno do péče. V úvahu také připadá stanovení společné péče oběma rodiči nebo péče střídavé. Dále se také stanovuje výše výživného a popřípadě i styk dítěte s druhým rodičem (Dobrušová, 2012).

Z výše uvedeného vyplývá, že sociální pracovník v rozhodové agendě hraje významnou roli, neboť využitím různých metod a technik sociální práce zjišťuje a vyhodnocuje obtížnou sociální situaci dítěte a rodiny, zpracovává podrobnou zprávu s návrhem, kterou následně podává k soudu a osobně a aktivně se soudního řízení také účastní.

Pro sociálního pracovníka OSPOD je klientem dítě a přichází do kontaktu s rodiči, včetně toho homosexuálního. Dle Musila (2004) všeobecně „homosexuálním klientům může ve zvládnání životních situací bránit jejich špatný psychický stav, neobvyklá životní orientace a styl života nebo také vyloučení z vlastní rodiny nebo pracovního kolektivu. Překážkou zvládnání životní situace celou homosexuální menšinou mohou být třeba její nestandardní zvyky, těžko dosažitelné zájmy a cíle, nedůvěra členů skupiny k některým institucím společnosti, chabá vnitřní organizace skupiny, omezená schopnost jejich členů vyjednávat a další. Sociální pracovník společně s psychologem jim pomáhá tyto důsledky pojmenovat a za přispění dalších pomáhajících pracovníků je překonávat“ (Musil, 2004:15–16).

Sociální pracovník dodržováním etického kodexu sociálních pracovníků respektuje jedinečnost každého člověka bez ohledu na sexuální orientaci (Společnost sociálních pracovníků ČR, 2006). Sociální pracovník dále by měl mít zreflektované časté a běžné mýty týkající se homosexuality (Goldenbergovi, in Sobotková, 2012) a měl by být osobně a odborně připraven či otevřen k práci s homosexuálními klienty, neboť i tito lidé vyhledávají poradenství či terapii stejně jak heterosexuálové (Smitková, Kuruc, 2012).

3. Metodologie výzkumu

V praxi se častěji můžeme setkat se situací, kdy o svěřením dítěte do péče, v rámci soudního řízení o stanovení péče, žádají matky, které během svého života s partnerem zjistily, že jsou homosexuálně orientované, přiznaly tuto skutečnost a rozhodly se žít a vychovávat dítě v partnerském vztahu s ženou.

Objektem výzkumu je problematika svěřování dětí matkám, které jsou lesbicky orientované a rozešly se s partnerem. Předmětem výzkumu jsou sociální pracovníci a pracovnice OSPOD, kteří

⁸ Podle § 892, odst. 3, zákona č. 99/1963 Sb., občanského soudního řádu, ve spojení s § 469, odst. 1, zákona č. 292/2013 Sb., o zvláštních řízeních soudních k zastupování dětí v řízení.

⁹ Sociální pracovník má při účasti u soudního řízení stejná práva a povinnosti jako jiný účastník řízení. Znamená to tedy, že má právo podávat procesní návrhy, právo navrhnout důkazy, právo klást otázky ostatním účastníkům jednání, právo podat odvolání a povinnost podrobit se na výzvu soudu výslechu (Dobrušová, 2012).

s touto problematikou mají zkušenost. Cílem předkládaného výzkumu je zodpovědět výzkumnou otázku, která zní: Jaké zkušenosti mají sociální pracovníci a pracovníce OSPOD při svěřování dětí lesbickým biologickým matkám? Výzkumná otázka umožnila vymezit výzkumný problém na reálně zkoumatelnou velikost (Strauss, Corbinová, 1999).

Pro tento výzkum se jeví vhodné využití konstruktivistického **paradigmatu**, a to z toho důvodu, že porozumíme tím, že interpretujeme vnímání subjektu (Lincoln et al., 2014).

Na základě výzkumného cíle a zvoleného paradigmatu je zvolena kvalitativní **strategie výzkumu** (Miovský, 2006). Jedná se o nenumerické šetření a interpretace sociální reality, které si kladou za cíl zachycení významu sdělovaných informací (Disman, 2011). V rámci této strategie je vybrána **výzkumná metoda**, a to zakotvená teorie, která dle zakladatelů zakotvené teorie je charakterizována: „Zakotvená teorie je teorie induktivně odvozená ze zkoumání jevu, který reprezentuje“ (Strauss, Corbinová, 1999:14). Navíc dle článku M. Levers (2013) zakotvená teorie vychází z konstruktivistického paradigmatu.

Metoda výběru výzkumného vzorku v kvalitativním výzkumu bývá nejčastěji nepravděpodobnostní a měla by být vybrána tak, aby ve vztahu ke zkoumanému problému bylo dosaženo saturace (Miovský, 2006). Na základě provedení předvýzkumu, který byl realizován prostřednictvím techniky krátkých rozhovorů se sociálními pracovníci OSPOD z různých obcí, vyplynul jako nejvhodnější způsob realizovat výběr výzkumného vzorku pomocí metody sněhové koule, neboť dotazované sociální pracovníce poukázaly na další, která má zkušenosti s danou problematikou. Metoda sněhové koule je v tomto výzkumu vhodný nástroj také z důvodu, že neexistuje seznam nebo statistika, podle kterého by se dali sociální pracovníci a pracovníce zainteresovaní do výzkumného problému vyhledat.

Technikou sběru dat je polostrukturovaný rozhovor, který je charakteristický definovaným záměrem, osnovou a velkou pružností celého procesu získávání informací (Miovský, 2006). Hlavní otázka rozhovoru zní: Jakým způsobem jste postupoval/a ve své praxi v situaci, kdy jste měl/a vyjádřit své stanovisko ke svěření dítěte lesbickým biologickým matkám? Následně doplňující návodné otázky: Co vás ovlivnilo takto rozhodnout? Co jste pociťoval/a? Čeho jste si všiml/a? Co jste využíval/a? Co jste postrádal/a? Co vás překvapilo? Vedle polostrukturovaného rozhovoru, který trval cca 45–65 minut, je dále zpracován záznamový list pro demografické a osobní údaje a záznamový arch, kde jsou zachyceny údaje z pozorování během samotného rozhovoru. Polostrukturovaný rozhovor realizovala jedna z autorek, stejně tak zpracování dat a analýzu dat. Rozhovor byl realizovaný s pěti komunikačními partnerkami ze dvou krajů, a to z důvodu použité techniky sběru dat a místní dostupnosti. Podrobnosti o komunikačních partnerech jsou uvedeny níže v tabulce.

Tabulka 1: Přehled komunikačních partnerek

	Název kraje	Délka praxe na OSPOD	Stupeň dosaženého vzdělání	Zaměření, absolvované školy	Pohlaví a věk
KP1	Zlínský	12 let	bakalářský	psychologie, sociální práce	žena, 51
KP2	Moravskoslezský	8 let	bakalářský	geriatrická péče	žena, 37
KP3	Zlínský	8 let	magisterský	sociální politika, žurnalistika	žena, 40
KP4	Zlínský	10 let	bakalářský	speciální pedagogika	žena, 42
KP5	Zlínský	15 let	magisterský	sociální práce	žena, 36

Zdroj: Pomklová, 2015

V rámci **zpracování dat** byly rozhovory zaznamenány na diktafon a následně pomocí programu VLC media player a Wordu přepsány. Jedná se o tzv. transkripci (Miovský, 2006). Doslovná transkripce byla doplněna zvláštními znaky, které označily nápadné příznaky promluvy (Handl, 2012).

Metoda analýzy dat vychází ze zakotvené teorie a skládá se ze tří fází kódování, které na sebe navzájem navazují. Jedná se o otevřené kódování, axiální kódování a selektivní kódování (Strauss, Corbinová, 1999).

Validita výzkumu je zajištěna předem stanoveným metodologickým postupem, který je v průběhu výzkumu dodržován, veškeré odchylky byly zaznamenány a vysvětleny. Dále díky dobré znalosti výzkumného prostředí výzkumníci (jedna z autorek) probíhalo dlouhodobé sledování výzkumného problému, ve kterém byla data získávána, a zároveň se dbalo na teoretickou citlivost (schopnost přiřadit daným údajům význam; Miovský, 2006).

Při realizaci předvýzkumu bylo zjištěno, že oblast zkoumaného problému je pro sociální pracovníce OSPOD velmi citlivé téma. Proto v rámci přípravy rozhovorů i pro zajištění kvality a **etiky výzkumu** je vypracován a podepsán informovaný souhlas s účastí na výzkumu pro komunikační partnerky, který navíc zavazuje výzkumníka k anonymitě všech zúčastněných komunikačních partnerek. Pro účely zvýšení věrohodnosti bylo komunikačním partnerkám předloženo pověření výzkumnice k realizaci rozhovorů.

4. Analýza dat

4.1. Otevřené kódování

Na začátku otevřeného kódování byly vytištěny jednotlivé přepsané rozhovory a záznamové archy. Tyto materiály se opakovaně četly a barevně se označovaly významné pojmy, které zahrnovaly informace ve vztahu k výzkumné otázce. Následně se barevně vyznačené pojmy stručně pojmenovávaly – zakódovaly, text se pročetl řádek po řádku a mezi ně se připisovaly názvy.

K pojmenování pojmů byly použity jak samotné výroky komunikačních partnerů, označované podle Strausse a Corbinové (1999) jako „in vivo“ kódy, tak zobecnělé a parafrázované pojmy. V několika případech bylo kódování prováděno také po odstavcích a pojmenovávaly se podle hlavní myšlenky komunikační partnerky. Z každého rozhovoru vzniklo až 60 pojmů – kódů. Podle opakujících se významových jednotek byly následně seřazeny do šesti kategorií a devatenácti subkategorií.

4.2. Axiální kódování

Při axiálním kódování jsou získané údaje uspořádány prostřednictvím vztahů a vazeb mezi jednotlivými subkategoriemi. Texty jsou opakovaně pročitány, srovnávány významy subkategorií a kategorií, přičemž se došlo k závěru, že spojnicí mezi všemi ostatními kategoriemi je kategorie „nedostatečná informovanost“. Komunikační partneři na tuto kategorii kladli důraz ve všech rozhovorech a opakovaně se k ní sami vraceli. Tato kategorie u komunikačních partnerů zabírala značnou část rozhovorů a byla také spojena s hojným počtem kódů. Kategorie „**nedostatečná informovanost**“ byla označena jako **centrální jev** a ostatní kategorie byly podle vzájemných vztahů uspořádány do axiálního kódovacího paradigmatu. Cílem tohoto postupu bylo propojení jednotlivých kategorií a subkategorií do schématu, který by ukazoval vztahy v souvislosti se zkušenostmi sociálních pracovníků při svěřování dětí lesbickým biologickým matkám.

Charakteristické pro kategorii „nedostatečná informovanost“ je, že sociální pracovníce vědí, že informace pro práci jim předkládají příslušné zákony, avšak pro samotný výkon sociální práce jsou tyto informace pro sociální pracovníky nedostačující, až zcela chybějící. Komunikační partneři mají pocit zodpovědnosti, který souvisí s výkonem činnosti sociálního pracovníka, ale pociťují nedostatek informací, aby tuto zodpovědnost mohli vykonávat. Ke kategorii „informovanost“ se vážou například následující pojmy: ... *tam nikdy nic takového nebylo... KP1/98, ... v zákonech chybí informace... KP2/105, ... pohledat nějakou knihu o soužití homosexuálních nebo LBG párů z pohledu*

děti... KP5/30, ... jaké jsou projevy vztahu dvou žen... KP3/32–33, KP3/47, KP5/42, ... v Čechách nejsou skoro výzkumy... KP4/66, apod.

Jako **příčinná podmínka** vyplynula kategorie „**kontakt**“, neboť se jedná o události, které zapříčinily vznik ústředního jevu. Na příčinné podmínky ukazují pojmy, jako: *... otec přišel, že se stala brozná věc... že matka má přítelkyni... KP5/16, ... matka hledala pomoc... KP3/127, ... otec hledal pomoc a radu... KP2/24–26, ... matka podala návrh... KP3/128, KP5/19, apod.*

Z **kontextu** vyplynula kategorie „**obtížná životní situace**“, která souvisí s centrálním jevem a zároveň odráží strategii jednání. V tomto případě se jedná o důsledky coming out jak pro matku, tak pro otce: *... otec řešil alkoholem... KP2/56–57, KP2/98, ... otec se cítil uraženě... KP2/21, ... otec dělal matce naschvály... KP2/19, ... matku odsoudilo její blízké okolí... a tím přišly děti o babičku a o dědu... vůbec se nestýkají, ani se spolu nebavily... KP5/104–105, apod.*

Do **intervenující podmínky** byla zahrnuta kategorie „**taktiky**“, pod kterou patří subkategorie „doporučení“ a „postupy“. Jedná se o kategorii, která ovlivňuje strategii jednání, a to tak, že ji mohou znesnadnit, nebo naopak usnadnit. Pro tuto kategorii jsou charakteristické následující pojmy: *... vyhledat nějakou dobrou psycholožku, aby jí pomáhala v její situaci... hlavně konzultaci s dítětem... KP2/80–82, ... zachovat široký styk otce s dětmi... KP5/67, KP2/100, ... zachovat sourozenecké vztahy... KP2/99–100, ... opakované šetření v rodině... KP1/38, KP2/68–69, KP3/54, KP3/64–66, KP3/74–75, KP5/38–39, KP5/56–57, KP5/88–89, ... důsledná práce s rodinou... KP3/45, apod.*

Jako **strategie jednání** vyplynula kategorie „**způsoby vyhodnocování**“, která byla reakcí na centrální jev a intervenující podmínky. Některé pojmy této kategorie souvisejí s touto charakteristikou: *... prošetření poměrů v rodině... KP3/54, ... důležitost šetření v rodině... KP3/86–88, ... výchovné předpoklady... KP3/131–132, ... citlivost dítěte na projevy vztahu matky a přítelkyně... KP3/39, KP5/43, KP3/31–32, ... jak situaci dítě vnímá... KP4/52–54, ... hodnotit vztah dětí k přítelkyni... KP3/98, KP5/40, apod.*

4.3. Selektivní kódování

Prvním krokem posledního procesu analýzy je vyložení kostry příběhu, tedy konceptualizace příběhu, který pomohl k druhému kroku, a to k určení centrální kategorie. V příběhu byly kladeny otázky inspirované Straussem a Corbinovou (1999): „Co je na zkoumané oblasti nejvíce zajímavé a překvapující? Co si myslím, že je hlavním problémem?“ „Jaké jevy se v příběhu opakují?“ Vytvořený popis příběhu: *„Vypadá to, že hlavní příběh pojednává o tom, jak sociální pracovníci, kteří se při své činnosti setkali se svěřováním dětí lesbickým biologickým matkám, zvládají tuto situaci a jak ji vnímají ve spojitosti s běžnou činností na OSPOD. O každém sociálním pracovníkovi (komunikačním partnerovi) se dá říct, že již od prvního kontaktu s rodinou naráží na problém nedostatku informací o tom, jak dále postupovat a co vše při práci s takovouto rodinou zohlednit. V celém příběhu se odráží skutečnost nedostatečného vědění, znalostí, poznatků, váhání, nejistoty a málo informací o výchově dětí lesbickými biologickými matkami. Sociální pracovníci se snaží zvládnout tuto situaci podle svého nejlepšího vědomí s tím, že cítí zodpovědnost za stanovisko, které k soudu podají. Cílem sociálních pracovníků je tedy zvládnout svou roli dobře, a tím jsou motivováni k tomu, že běžně využívané metody provádějí daleko důkladněji, opakovaně, věnují případu větší pozornost. Aktivně se zajímají o to, jaké dopady by měla výchova lesbických matek na děti, a i zde naráží na nedostatek informací o tom, čeho si mají více všimnout, jak o tom hovořit s dětmi, jak postupovat v takovýchto případech nebo kde hledat pomoc, popř. dostupnou odbornou pomoc doporučit. Sociální pracovníci tak při práci daleko pečlivěji zvažují všechny možné činnosti, aby se správně rozhodli při návrhu předkládaném soudu.“ (Pomklová, 2015.)*

Výrazným a opakujícím se tématem v příběhu jsou informace, jejichž nedostatek motivuje sociální pracovníky k jinému způsobu jejich běžné činnosti. **Centrální kategorií** se tedy stal pojem „**informovanost**“, který je dostatečně široký, aby pojal a vztáhl k sobě ostatní kategorie, které se vztahují k hlavní výzkumné otázce, a to: „hledání“, „setkání“, „činnosti“, „zvládání“, „projevy a vnímání“. Nově uspořádané kategorie a subkategorie jsou vodítkem pro interpretaci (Strauss, Corbinová, 1999).

5. Interpretace dat

Ve všech rozhovorech se objevovala kategorie „hledání“. Již od počátku kontaktu s klientem či klientkou sociální pracovnice hledaly informace, které se vztahují k homoparentalitě, obecným informacím o homosexualitě, vztahu dvou žen, na co se mají při práci s touto skupinou zaměřit a jaké dopady do budoucna může na dítě mít lesbicky orientovaná matka. Nejčastěji vyhledávaly informace na internetu, následně v česky psané literatuře, zkoušely také hledat odborníky na lesbické vztahy, především psychology. Mnohokrát se komunikační partnerky odvolávaly na chybějící relevantní metodiky, zákony, doporučení, které by pomohly při řešení těchto situací. „*Studovala jsem, jaký může mít vliv na dítě, když vyrůstá s lesbickými rodiči, teda biologickým rodičem a jeho partnerem, no ale nic moc jsem nenašla, třeba výzkumy jsou k tomu takové chladné, u nás v Čechách výzkumy skoro nejsou, většinou tam popisovali výzkumy z Ameriky, kde jsou tady v tomto dál než u nás*“ (KP4/63–67). „*V tomto případě jsem postrádala hlavně informace o tom, jestli je to pro děti vhodné nebo to není vhodné a třeba někoho, s kým bych se mohla poradit, na co si dát pozor*“ (KP5/94–97).

Tato kategorie hledání úzce souvisí s kategorií „setkání“, kdy rodiče kontaktovali sociální pracovnice OSPOD právě z důvodu, že u nich hledali pomoc, radu nebo i odborné názory a informace v jejich obtížné životní situaci. K setkání došlo z důvodu předvolání k soudnímu jednání s žádostí o realizaci sociálního šetření. Již při prvním kontaktu byly sociální pracovnice seznámeny s důvodem rozvratu rodiny, což byla odhalená nebo přiznaná lesbická orientace matky. Sociální pracovnice si tak uvědomily další možné příčiny rozvratu rodiny, se kterými se doposud v jejich praxi nesetkaly. Taktéž informace o homosexualitě a výchově dětí těmito rodiči do této doby účelově nevyhledávaly.

Následkem skutečnosti, že se matka přiznala ke své lesbické orientaci, se otcové cítili uražení a naštvání, mnohdy právě proto, že si matka našla partnerku ženu. Často docházelo k odstěhování jednoho z rodičů, zkomplikovala se komunikace mezi rodiči, otec začal dělat naschvály a v jednom případě situaci řešil alkoholem. Vždy měli zájem o svěření dětí do své péče oba rodiče. Navíc otcové zdůrazňovali coming out matky jako důvod, proč by jim dítě právě nemělo být svěřeno: „*Otec si nedovedl představit, že vlastně jeho dítě bude vychovávat nějaká lesbiha*“ (KP4/40–41). „*Otec si neuměl představit, že bude matka vychovávat jeho děti s jinou ženou*“ (KP5/21). „*Otec chce děti do péče, žádné lesbě je nedá... byly by z nich homouši*“ (KP2/53–54).

Sociální pracovnice dále popisovaly, jak při prvním setkání věnovaly pozornost přesnému popisu věku a pohlaví dítěte, což jsou pro sociální pracovnice důležitá vstupní data při zahájení práce s rodinou. Z výpovědí komunikačních partnerek lze z těchto dat obecně vyvodit, že se k věku dítěte vztahovaly zejména při hledání způsobu, jak zjistit jejich názor, jak s nimi hovořit o situaci v rodině a co by výchova lesbickou matkou pro ně znamenala do budoucna. Což se odráželo i v kategoriích „činnosti“, „hledání“ i „zvládání“.

V kategorii „činnosti“ komunikační partnerky popisovaly metody a techniky, které využívají běžně při své práci s klienty na OSPOD. Rozhovor a pozorování realizovaly jak v kanceláři, tak v rodině, při vyhodnocení situace dítěte a jeho rodiny se zaměřily na výchovné kompetence rodičů a prostředí, kde dítě žije. Také se zaměřovaly na vztahy mezi jednotlivými členy rodiny a také na vztahy matčiny přítelkyně k dětem a k matce samotné. Tyto postupy hodnotily jako součást běžné práce sociálních pracovníků na OSPOD, avšak v souvislosti s kategorií „zvládání“ tyto techniky a metody prováděly neobvykle opakovaně, aby se ubezpečovaly o správnosti svého jednání. Nabízí se otázka, proč tomu tak je.

Významnou pozornost také sociální pracovnice soustředily na vyjádření názoru dítěte, i přesto, že si nebyly jisté, jak s dětmi o homosexualitě hovořit. „*Ona o ní mluvila jako o hodně tetě*“ (KP3/108; KP5/90). „*Z rozhovoru mi vyplynulo, že chce být s otcem [...] už byl na to dost velký*“ (KP2/95–97). „*Sám za sebe se vyjádřil, že chce zůstat s mámou a žít v bytě tety*“ (KP4/61–62). „*Protože už byl ve věku 10 let, tak jsem se ptala, jak tu situaci vnímá*“ (KP4/52–53). „*Máme s dětmi o tom mluvit, ale co a jak se jich na to ptát, jak jim to vysvětlit, to nikde není*“ (KP2/119–121). Pouze jedna sociální pracovnice, která absolvovala školení programu PRIDE, kde se podle jejích slov problematikou výchovy dětí lesbickými matkami zabývali, v dané situaci nepovažovala za důležité názor dítěte zjišťovat.

Kategorie „**zvládání**“ popisuje, jak sociální pracovnice situaci zvládly. Z rozhovorů vyplynulo, že si sociální pracovnice musely samy najít postupy, jimiž by dospěly k potřebným informacím a následnému vyjádření stanoviska do zprávy, kterou podávaly k soudu. Vzhledem k nedostatku informací, doporučení a metodik o postupech v těchto případech sociální pracovnice nejčastěji volily běžně užívané metody a techniky sociální práce na OSPOD, jak bylo popsáno v kategorii „činnosti“, tyto však vykonávaly důsledněji, podrobněji, s větším soustředěním a především opakovaně a tak se ubezpečovaly, že jejich stanoviska jsou správná. Sociální pracovnice cítily odpovědnost za důkladné prošetření situace a poměrů dětí v rodině, proto se do rodin vracely opětovně a neohlášeně. *„Důkladnější práce s rodinou“ (KP2/94). „Opakované šetření v rodině“ (KP1/38, KP2/68–69, KP3/54, KP3/64–66, KP5/38–39, KP5/56–57, KP5/88–89).*

Kategorie „zvládání“ se úzce váže i s doporučeními, která sociální pracovnice předávaly rodičům. Rodiče tato doporučení a rady požadovali k tomu, aby složitou životní situaci zvládli. Nejčastěji se jedná o doporučení obrátit se na psychologa, mediaci či sociálně aktivizační služby. Vedle doporučení je zde důležitá i preventivní činnost, která vede k předcházení vzniku jiných problémů, jako jsou úteky dětí z rodin, výčitky nebo nepřiměřené reakce spolužáků ve škole. Mezi další doporučení, která sociální pracovnice rodičům dávaly při rozpadu rodiny, patří udržení sourozeneckých vztahů, zachování co nejširšího styku dětí s druhým rodičem a obnovení nebo upevnění rodičovské komunikace. Sociální pracovnice opět vycházely ze svých zkušeností z běžné praxe. Nutno zde podotknout, že sociální pracovnice opět narážely na nedostatek informací a také specialistů orientovaných na homosexuální vztahy v souvislosti s výchovou dětí. *„Vyhledat nějakou dobrou psychologku, aby jí pomáhala v její situaci“ (KP2/80–82). „Otec vyhledal psychologickou pomoc a přijal to takové, jaké to je“ (KP1/78–79). „Doporučila jsem otci vyhledat psychologa, aby mu pomohl se s tím vyrovnat“ (KP5/23). „Aby vyhledali psychologickou pomoc, jak pracovat s dětmi, aby se s tím srovnaly a naučily reagovat na okolí“ (KP5/79–81).* Jen v jednom případě komunikační partner uváděl, že nebyla potřeba vyhledat pomoc odborníka, konkrétně psychologa, neboť nepovažuje soužití dvou žen za patologické.

Kategorie „**projevy a vnímání**“ popisuje zkušenosti sociálních pracovnic, ve kterých se odráží především jejich osobní pocity, názory, hodnocení, očekávání, zjištění, překvapení, ale také i osobní rozpory, které při práci s lesbickými matkami a jejich rodinami zažívaly. Mnohé z těchto výroků souvisí právě s nedostatkem informací, u některých komunikačních partnerů také s uvědoměním si vlastních předsudků. Sociální pracovnice měly potřebu se více ptát, chodit do rodin častěji, porovnávaly výchovu dětí v dysfunkčních rodinách s výchovou dětí lesbickou matkou. Nevěděly si rady, jak takovéto soužití dvou žen vůbec pojmenovat, a váhaly nad tím, zda tuto formu soužití nadále považovat za rodinu.

V rozhovorech komunikační partneři často hodnotili své postoje a pocity na začátku jednání, které srovnávali s pocity a dojmy na konci jednání. Z počátku: *„Snažila jsem se nebyť překvapená a chovat se přirozeně, ale dalo mi to hodně práce, chtěla jsem se chovat profesionálně, ale vnitřně jsem věděla, že prostě nebylo to úplně v pohodě jak u jiných šetření“ (KP2/42–45). „Původně jsem z toho měla takový nepříjemný pocit“ (KP3/55–56). „Nebylo mi v tom dobře, ale snažila jsem se to brát jako každý jiný případ“ (KP5/47–48). „Ze začátku jsem z toho měla velký strach“ (KP5/70–72).* Na konci spolupráce: *„Uvědomila jsem si důležitost mámy“ (KP2/24–25). „Není důležitá orientace, ale jakým způsobem tu péči vykonává“ (KP3/14). „Děti se s tím srovnávají, že to tak je a není potřeba v tom hledat nějakou patologii“ (KP3/132–133). „V dnešní společnosti jsou různé formy rodiny [...] doplněná rodina“ (KP4/75, KP3/120).* Jedna sociální pracovnice popisovala názor kolegyně, která z důvodu náboženského založení vnímá homosexualitu jako nemoc. Komunikační partnerky naopak právě oceňovaly matky, že svou orientaci přiznaly a otevřeně o ní hovořily.

6. Diskuse

Cílem předkládaného výzkumu je zodpovědět výzkumnou otázku, která zní: Jaké zkušenosti mají sociální pracovníci a pracovnice OSPOD při svěřování dětí lesbickým biologickým matkám?

Výsledky výzkumu ukazují, že sociální pracovníce zapojené do výzkumu, které se v praxi setkaly se svěřováním dětí lesbickým matkám, mají s touto problematikou různé zkušenosti, v nichž se odrážejí jejich informovanost, postoje, názory, úvahy, rozpory nebo i obavy.

Společným jmenovatelem jejich zkušeností je nedostatek informací o homosexualitě a homoparentalitě. Stejně tak sociální pracovníce pociťovaly od prvního kontaktu s rodinou nedostatečnou odbornou připravenost k práci s lesbickými matkami a jejich rodinami. U všech komunikačních partnerek se také ukázalo, že se jednalo o jejich první případ. Pouze jedna sociální pracovníce měla možnost slyšet informace o homoparentalitě na semináři PRIDE pořádaném MPSV, kde se okrajově touto problematikou zabývali.

Podle vyjádření samotných sociálních pracovníků by pomohlo situaci lépe zvládnout tím, že budou znát odpovědi na otázky, které se týkají všeobecných informací o homosexualitě, dále pak podob a rozdílů v heterosexuálním a homosexuálním vztahu. Aby věděli, na co se mají při práci s těmito rodinami zaměřit. Sociální pracovníce poukazovaly na neexistenci oficiální metodiky, doporučení nebo právní normy, které se vážou k této problematice. Sociální pracovníce také uváděly, že v některých případech by uvítaly konzultaci s odborníkem (např. psychologem), ale nevěděly, na koho se mají obrátit. Odborníky by rády využily pro svou osobní konzultaci, pro děti, dále by je doporučily matkám, aby se mohly vyrovnat s coming out, případně otcům, aby situaci lépe zvládli ve stavu, kdy se cítili nešťastní a naštvaní. Práce na OSPOD je považována za multidisciplinární, tudíž spolupráce s odborníky je žádoucí a požadavky sociálních pracovníků zcela oprávněné.

Na potřebnost informací upozorňuje i Sedláčková (2009), dle které je důležité, aby byla informována odborná, ale i laická veřejnost, čímž lze usnadnit život dětí z homoparentálních rodin. Dle výzkumu lesbické rodiny na rozdíl od heterosexuálních rodin pociťují nedostatečné uznání ve společnosti (Bos, 004). Proto je důležité, aby sociální pracovníci a pracovníce byli uvědoměli (Golombok, 2000).

Na základě těchto výsledků můžeme doporučit v rámci dalšího vzdělávání sociálních pracovníků a pracovníc vzdělávat se v aktuálních tématech a sledovat tak vývoj společnosti. Stejně tak při vysokoškolském studiu by se tato problematika měla diskutovat a absolventi by měli znát sociální práci s touto cílovou skupinou a měli by vědět, kde případně hledat informace a na které odborníky se obrátit.

Je nezbytné dodat, že sociální pracovníci a pracovníce v České republice mohou informace o homoparentálním rodičovství najít například u autorky Kateřiny Nedbálkové (2012) v publikaci „Matky kuráže – Lesbické rodiny v pozdně moderní společnosti“, u Evy Poláškové (2009), autorky publikace „Plánovaná lesbická rodina: klíčové aspekty přechodu k rodičovství“, nebo u autora Iva Procházky (2002) v publikaci „Coming out: průvodce obdobím nejistoty, kdy kluci a holky hledají sami sebe“. Další odborné stati lze nalézt u autorů Sedláčkové, Sokolové nebo Šedivého. V zahraničí, zejména v USA, jsou studie i výzkumy daleko rozsáhlejší. První významnou studii o rodičovství lesbických žen provedl ve spolupráci s kolegy Richard Green v roce 1986. Dalšími významnými autory odborných statí a výzkumů jsou např. Charlotte J. Patterson z USA nebo Susan Golombok z Velké Británie. Mnoho článků na toto téma také publikuje Americká asociace psychologů (APA, 2004).

Z rozhovorů vyplynul jeden paradox, který se váže na nedostatek informací o homosexualitě a homoparentalitě ve vztahu k výchově dětí. Tímto paradoxem je skutečnost, že právě ty rodiny, které se ocitly v tíživé životní situaci z důvodu coming out matky, hledaly a očekávaly pomoc a podporu u sociálních pracovníků na OSPOD. Sociální pracovníci a pracovníce mají ze zákona o sociálně-právní ochraně dětí (zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí) povinnost rozcházejícím se rodičům poskytnout poradenství. Kromě poskytování poradenství patří k jejich povinným aktivitám také preventivní činnost, což mnohdy může znamenat doporučení nebo zprostředkování odborných nebo sociálních služeb. V krajním případě musí přistoupit i k uložení povinnosti využít odbornou poradenskou činnost. Paradoxem je, jak naplňovat tento právní rámec u rodin s lesbickou matkou, když sociální pracovníce poukazují na nedostatek informací a taktéž odborníků z této oblasti.

Z výzkumu vyplývá, že postupy práce sociálních pracovníků, vedoucí k vyjádření jejich závěrečného stanoviska, si musely najít samy. Standardně používaly běžné metody a techniky využívané v sociální práci na OSPOD, ale s tím rozdílem, že je prováděly opakovaně, důsledněji, podrobněji a daleko více se na ně soustředily. Pro sociální pracovníce to byla jedna z cest k ujišťování a odůvodňování správnosti svého navrhovaného stanoviska, kterému z rodičů dítě svěřit. Otázkou je, proč tomu tak opravdu bylo. Lze se domnívat, že komunikační partnerky mylně srovnávaly výchovu dětí v homoparentální rodině s dysfunkční rodinou. Je důležité, aby homoparentální rodina byla sociálními pracovníky/pracovnicemi a stejně tak společností vnímána jako fakt, a ne jako anomálie (Sedláčková, 2009).

I přesto, že by sociální pracovníci a pracovníce měly mít zreflektované časté a běžné mýty týkající se homosexuality (Goldenbergovi in Sobotková, 2012), někteří komunikační partneři otevřeně přiznali přítomnost předsudků vůči lesbickým matkám, které následně ovlivňovaly jejich další práci. Uváděly, že z tohoto důvodu do rodin chodily opakovaně, neohlášeně a počet jednání byl daleko vyšší. Tyto výroky zcela korespondují s dilematem podrývání praktik předsudkům o klientech, které popisuje Lipsky (in Musil, 2004). Toto dilemma vychází z uplatňování vlastních představ sociálních pracovníků, kteří klientům následně věnují rozdílnou pozornost v případech, kdy sociálním pracovníkům chybí teoretické znalosti a legislativní opora, a tyto podmínky nelze považovat za stejné. Navíc jsou tyto předsudky ve společnosti rozšířené a obvyklé, jak bylo popsáno v teoretických východiscích.

Sociální pracovníce si při jednání s lesbickými matkami musely vědomě hlídat své profesionální chování. Bylo pro ně důležité porozumět, jak se jednotliví členové rodiny vymezují a jaké jsou právní a citové vztahy mezi těmito členy rodiny a hlavně vůči dítěti. Tyto skutečnosti musí sociální pracovník znát, a to bez ohledu na to, s jakou cílovou skupinou osob pracuje¹⁰. Tato vyjádření pracovníků se shodují s vyjádřením Motejla (2007), dle kterého je hlavním posláním sociální práce na OSPOD řešení problémů rodin na profesionální úrovni.

7. Závěr

Článek s využitím kvalitativní výzkumné strategie popsal, jaké zkušenosti mají sociální pracovníci a pracovníce oddělení sociálně-právní ochrany dětí při svěřování dětí lesbickým biologickým matkám. Sociální pracovníce zapojené do výzkumu, které se v praxi setkaly se svěřováním dětí lesbickým matkám, pocitovaly nedostatek informací o homosexualitě a homoparentalitě jak všeobecně, tak v odborných metodikách. Komunikační partnerky by uvítaly větší osvětu v této problematice, aby věděly, jak se v dané situaci zachovat a případně na jakého odborníka se obrátit. Vedle nedostatku informací komunikační partnerky přiznávaly přítomnost předsudků, což je motivovalo k důkladnějšímu postupu realizace jejich běžných činností, konkrétně tím, že ji realizovaly opakovaně, důsledněji, podrobněji a daleko více se na ni soustředily. Díky čemuž můžeme konstatovat, že komunikační partnerky stále nahlíží na homoparentální rodiny jako na rodiny dysfunkční. Paradoxně právě rodiny, které se ocitly v tíživé životní situaci z důvodu coming out matky, hledaly a očekávaly pomoc a podporu u sociálních pracovníků na OSPOD.

Výzkumu se zúčastnily pouze sociální pracovníce a výhradně ty, které s touto problematikou měly pouze první zkušenost. Zde se naskytuje otázka, jaké zkušenosti by měl sociální pracovník a jak by sociální pracovníce či pracovníce reagovali, kdyby tuto problematiku řešili podruhé. Případně jaký by byl jejich postoj u gay otců.

Závěrem děkujeme za podnětné recenze k předkládanému článku, které napomohly k finální podobě předloženého článku.

¹⁰ Toto tvrzení může být podloženo faktem, že v jednom případě bylo dítě svěřeno do péče matce, neboť otec se odstěhoval mimo město. V druhém případě starší syn byl svěřen otci a mladší syn s dcerou matce. U zbylých případů soudní jednání stále probíhá.

Použité zdroje

- APA. 2004. *Policy Statement: Sexual Orientation, Parents and Children* [online]. Washington: APA. [17. 9. 2014]. Dostupné z: www.apa.org/about/policy/parenting.aspx
- BECK, U. 2011. *Riziková společnost: na cestě k jiné moderně*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- BOS, H. M. W. 2004. *Parenting in Planned Lesbian Families* [online]. Amsterdam: University of Amsterdam. [10. 9. 2014]. Dostupné z: www.questia.com/read/110633464
- ČSÚ. 2013. *Rozvodovost* [online]. Praha: ČSÚ. [30. 12. 2014]. Dostupné z: www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/rozvodovost
- ČSÚ. 2015. *Pohyb obyvatelstva – rok 2014* [online]. Praha: ČSÚ. [30. 3. 2015]. Dostupné z: www.czso.cz/csu/csu.nsf/kalendar/2015-oby
- DISMAN, M. 2011. *Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele*. Praha: Karolinum.
- DOBRUŠOVÁ, P. et al. 2012. *Sociálně-právní ochrana dětí v případech rozvodových a rozchodových konfliktů*. Praha: MPSV.
- DUNOVSKÝ, J. 1999. *Sociální pediatrie: vybrané kapitoly*. Praha: Grada.
- ĎUROVIČ, M. 2013. Postoje veřejnosti k právům homosexuálů. *Centrum pro výzkum veřejného mínění* [online]. Praha: Sociologický ústav AV ČR. [31. 12. 2014]. Dostupné z: http://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c1/a7023/f3/ov130604.pdf
- GIDDENS, A. 1999. Family – Washington DC. *Runaway World No. 4*. BBC Reith Lectures [online]. [26. 08. 2014]. Dostupné z: http://news.bbc.co.uk/hi/english/static/events/reith_99/week4/week4.htm
- GOLOMBOK, S. 2000. *Parenting: What Really Counts?* Philadelphia: Routledge.
- HARTL, P., HARTLOVÁ, H. 2000. *Psychologický slovník*. Praha: Portál.
- HRUŠÁKOVÁ, M., KRÁLÍČKOVÁ, Z. 2006. *České rodinné právo*. Brno: Masarykova univerzita.
- LEVERS, M. D. 2013. *Philosophical Paradigms, Grounded Theory, and Perspectives on Emergence* [online]. Sage Publications. [20. 5. 2015]. Dostupné z: <http://sgo.sagepub.com/content/3/4/2158244013517243>
- LINCOLN, Y., LYNHAM, S., GUBA, E. 2014. *The Oxford Handbook of Qualitative Research*. New York: Oxford University Press.
- MATĚJČEK, Z., DYTRYCH, Z. 1992. *Přestali jste být manželi, ale zůstáváte rodiči*. Praha: MPSV.
- MATĚJČEK, Z. 1999. *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*. Praha: Portál.
- MATOUŠEK, O. 1997. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- MATOUŠEK, O. 2003. *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál.
- MIOVSKÝ, M. 2006. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada.
- MOTEJL, O. et al. 2007. *Rodina a dítě: Sborník stanovisek veřejného ochránce práv. Stanoviska 2*. Praha: ASPI.
- MOŽNÝ, I. 1990. *Moderní rodina: (mýty a skutečnosti)*. Brno: Blok.
- MOŽNÝ, I. 2008. *Rodina a společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- MUSIL, L. 2004. „Ráda bych Vám pomohla, ale...“: dilemata práce s klienty v organizacích. Brno: Marek Zeman.
- NAKONEČNÝ, M. 2009. *Sociální psychologie*. Praha: Academia.
- NEDBÁLKOVÁ, K. 2012. *Matky kuráže – Lesbické rodiny v pozdně moderní společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- PATTERSON, C. J. 2004. *Lesbian and Gay Parents and Their Children: Summary of Research Findings. Lesbian and Gay Parenting: A Resource for Psychologists*. Washington, DC: American Psychological Association.
- PEMOVÁ, T., PTÁČEK, R. 2012. *Sociálně-právní ochrana dětí pro praxi*. Praha: Grada.
- POLÁŠKOVÁ, E. 2009. *Plánovaná lesbická rodina: klíčové aspekty přechodu k rodičovství*. Brno: Masarykova univerzita.

- PERRIN, E. C., COMMITTEE ON PSYCHOSOCIAL ASPECTS OF CHILD AND FAMILY HEALTH. 2002. Technical Report: Coparent or Second-parent Adoption by Same-sex Parents. *Pediatrics*, 109, 341–344.
- POMKLOVÁ, K. 2015. *Dilema sociálních pracovníků při úpravě péče o děti lesbických biologických matek*. Diplomová práce. Ostrava: OU.
- PROCHÁZKA, I. 2002. *Coming out: průvodce obdobím nejistoty, kdy kluci a holky hledají sami sebe*. Praha: Gay iniciativa v ČR.
- PROCHÁZKA, I. 2005. *Lesbické ženy a mateřství. Moderní babičství*, (6).
- SATIROVÁ, V. 1994. *Knihy o rodině*. Praha: Práh.
- SEDLÁČKOVÁ, A. 2009. Specifika dětí z homoparentálních rodin. 17. celostátní konference k sexuální výchově v České republice. Pardubice: SPRSV.
- SOBOTKOVÁ, I. 2012. *Psychologie rodiny*. Praha: Portál.
- SPOLEČNOST SOCIÁLNÍCH PRACOVNÍKŮ ČR. 2006. *Etický kodex Společnosti sociálních pracovníků ČR* [online]. [27. 8. 2014]. Dostupné z: http://socialnipracovnici.cz/public/upload/image/eticky_kodex_sspr.pdf
- STAŠOVÁ, L. 2001. Rodina jako výchovný a socializační činitel. In: KRAUS, B., STRAUSS, A., CORBINOVÁ, J. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu: Postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Boskovice: Albert.
- STEJNÁ RODINA. 2014. *Argumenty pro a proti* [online]. [20. 10. 2015]. Dostupné z: www.stejnarodina.cz/argumenty-pro-a-proti.html
- TASKER, F. 1999. Children in Lesbian-led Families – A Review. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 4, 153–166.
- VOHLÍDALOVÁ, M., MAŘÍKOVÁ, H. 2011. Rozpady kohabitací, rozvody manželství: jiné a/nebo stejné sociální fenomény? *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 12(2), 3–15.
- Všeobecná deklarace lidských práv přijatá v New Yorku [online]. 1948. [27. 8. 2014]. Dostupné z: www.nssoud.cz/zakony/deklarace_prava.pdf
- Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí.
- Zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád.
- Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník.
- Zákon č. 292/2013 Sb., o zvláštních řízeních soudních k zastupování dětí v řízení.
- Zákon č. 115/2006 Sb., o registrovaném partnerství.

Sociální práce na úřadech práce – od stresu k bezmoci?¹

Social Work at Labor Office – From Stress to Powerlessness?

Michaela Hiekischová

PhDr. Michaela Hiekischová² je v současné době doktorskou studentkou oboru Veřejná a sociální politika na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze. Magisterské studium studovala na téže fakultě, bakalářské vzdělání absolvovala v oboru Sociální práce na Fakultě sociálně ekonomické Univerzity J. E. Purkyně.

Abstrakt

Tento článek se zabývá náplní a způsobem uskutečňování sociální práce v oblasti hmotné nouze na kontaktních pracovištích Úřadu práce České republiky. V roce 2012 došlo v důsledku tzv. sociální reformy k rozdělení agendy hmotné nouze, což způsobilo změny ve vykonávání sociální práce. Ta se omezila především na vyplácení dávek pomoci v hmotné nouzi a základem sociální práce se tak stala byrokratická činnost. Na základě konceptu bezmoci analyzuji příčiny této redukce sociální práce a důsledky, které měla na psychologické nastavení samotných sociálních pracovníků. Za pomoci veřejně-politických dokumentů, polostrukturovaných rozhovorů a již uskutečněných výzkumů a analýz v článku ukazují, že hlavními viníky jsou politizace a ekonomizace sociální práce.

Klíčová slova

sociální reforma, hmotná nouze, bezmoc, street-level byrokracie, politizace, ekonomizace, sociální práce

Abstract

The article deals with the nature of social work in the sphere of material needs at labor offices of the Czech Republic. The so called “social reform” came about in 2012, leading to a split in the material needs agenda which in turn led to a change in social work practices. Social work was reduced to the payment of benefits of assistance for material needs, and it has become highly bureaucratized. Using the concept of powerlessness, the causes of this reduction as well as consequences on the psychological well-being are described. Based on policy documents and semi-structured interviews, it is shown that causes are to be found mainly in the political and economic structures forced on social work.

Keywords

social reform, material need, powerlessness, street-level bureaucracy, politicization, economization, social work

¹ Tento text vznikl v rámci projektu Specifického vysokoškolského výzkumu Univerzity Karlovy č. 260 232. Poděkování za spolupráci a vstřícný přístup patří všem respondentům.

² Kontakt: PhDr. Michaela Hiekischová, Katedra veřejné a sociální politiky, Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy, U Kříže 8, 158 00 Praha 5; Hiekischova@seznam.cz

1. Úvod

Poměrně často lze slyšet názory typu: „Jak mohou být na úřadu práce sociální pracovníci? Tam jsou přece pouze úředníci.“ To mě přimělo k rozhodnutí přiblížit veřejnosti, ale také odborníkům, situaci na úřadech práce a náplň a způsob práce sociálních pracovníků v oblasti hmotné nouze s klientem. V této souvislosti vycházím především z konceptu bezmoci. Pocit bezmoci je subjektivní, a tudíž relativní pojem, v článku však vidím jako jeho hlavní příčiny politizaci a ekonomizaci sociální práce (Gojová, 2012; Jones, 2004). Druhým teoretickým východiskem je street-level byrokracie (Lipsky, 1980) a role sociálních pracovníků, kterou rozlišují na byrokratickou, profesionální a byroprofesionální (Horák, Horáková, 2009; Horák, 2008). Ukazují, v jaké pozici jsou sociální pracovníci, s jakými dilematy se potýkají a jakým způsobem dochází k realizaci sociální práce v oblasti hmotné nouze pod Úřadem práce ČR.

V souvislosti s tzv. novými sociálními riziky (Sirovátka, Winkler, 2010) či problémy nabývá sociální práce na významu. Tyto problémy jsou však komplexní, vzájemně propojené a nelze je řešit pouze z jedné perspektivy. Mezi takové problémy patří dle Gojové (2012:109) především předluženost, ztráta bydlení, nezaměstnanost a chudoba. Sociální pracovníci v oblasti hmotné nouze se u svých klientů potýkají se všemi těmito aspekty. Význam těchto problémů narůstá v době krizí, což vede tvůrce politiky k nutnosti reformovat sociální politiku státu. V České republice propukla v roce 2009 celosvětová hospodářská krize a právě pod tímto vlivem přijala vláda Petra Nečase (13. 7. 2010 – 10. 7. 2013) celou řadu opatření. Reforma úřadů práce započala v roce 2011 a pokračovala tzv. sociální reformou v roce 2012. Hlavním záměrem reformy bylo snížení finančních nákladů (Kotrusová, Výborná, 2014) a cíle reformy se pojily s pojmy jako efektivita, účinnost, účelnost a adresnost veřejných výdajů.

Před centralizací služeb zaměstnanosti a vznikem Úřadu práce ČR byla agenda hmotné nouze realizována obcemi a tyto samosprávy uskutečňovaly také sociální práci. Od 1. ledna 2012 došlo k rozdělení výkonu sociální práce – část sociálních pracovníků se stala zaměstnanci státu a přešla pod Úřad práce ČR a další část zůstala zaměstnána na pověřených obecních úřadech či obecních úřadech obcí s rozšířenou působností. Změny související s přechodem sociálních pracovníků doprovázela řada obtíží, způsobených nedostatečně a narychlo připravenou reformou (Havlíková et al., 2013; Musil et al., 2013). V první řadě se jedná o změny personální. Pod Úřad práce ČR přešla pouze část sociálních pracovníků. O tom, kterých se tato změna bude týkat, se dozvěděli až v průběhu prosince 2011 (tedy necelý měsíc před výkonem jejich práce na novém působišti). Další problém, se kterým se potýkali, byl nový, do té doby neotestovaný a nefungující informační systém, v jehož důsledku měli sociální pracovníci v prvním kvartálu roku 2012 desítky přesčasových hodin, práci vykonávali i o víkendech. Díky technickým a prostorovým problémům neměli sociální pracovníci soukromí a možnost vykonávat svoji práci v důstojných podmínkách. Úřady práce nebyly připravené na novou agendu, a ač došlo k hromadnému propouštění z řad zaměstnanců v oblasti zaměstnanosti, neměly ani dostatek vhodných prostor a technického vybavení.

Lze tedy říci, že poměrně rychlý způsob implementace reformy a změny v náplni práce sociálních pracovníků způsobily problémy v uskutečňování sociální práce. Přesto, že závěry výzkumu v tomto článku nelze generalizovat, uvádím, jak výše uvedené skutečnosti způsobily napětí, stres a pocity bezmoci, často následně i rezignaci sociálních pracovníků vykonávat svoji práci a zároveň stupňující se agresivitu a nespokojenost klientů. Jak uvádí Havlíková (2013) i Musil (2013), sociální práce u agendy hmotné nouze, ve srovnání s předreformním obdobím, výrazně omezila možnosti sociální práce s klienty.

2. Cíl

Cílem tohoto článku je odhalit, jaké důsledky měla tato organizační reforma na podobu sociální práce u agendy hmotné nouze na Úřadu práce ČR a zda ovlivnila prožívání bezmoci sociálními pracovníky této agendy. Uvědomění si těchto skutečností může pozitivně ovlivnit způsob práce s klienty, zároveň přiměje odbornou i laickou veřejnost nahlížet na sociální práci z mnoha perspektiv a širších souvislostí.

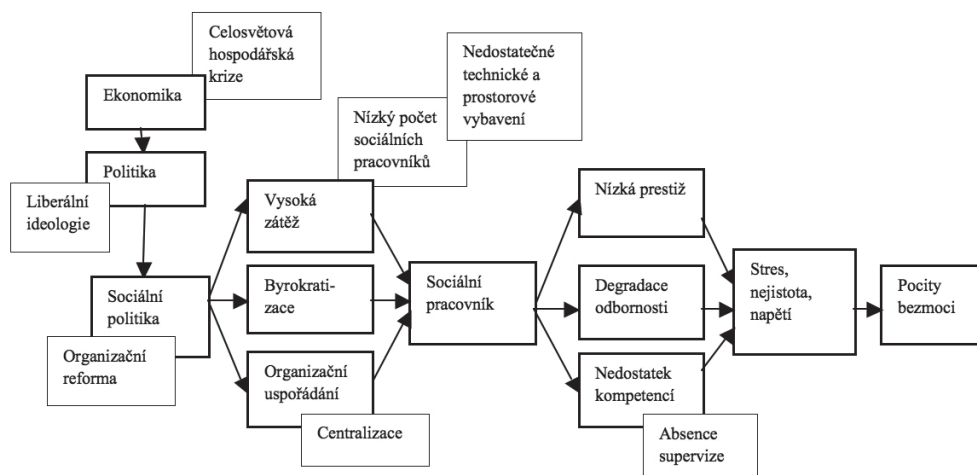
3. Teoretická východiska

Protože se v článku zaměřuji na práci sociálních pracovníků na Úřadu práce ČR po tzv. sociální čili organizační reformě, zvolila jsem teoretické východisko související s jejich rolí jako liniových pracovníků (street-level byrokratů). Nosným konceptem je však uchopení pojmu bezmoci pro potřeby toho článku, na jehož základě je následně strukturován.

3.1 Bezmoc sociálních pracovníků

Na bezmoc nahlížím jako na důsledek politizace a ekonomizace sociální práce v oblasti hmotné nouze. Přičemž politizaci chápu jako odtržení profesionálů (sociálních pracovníků) od konstruování sociální práce (Gojová, 2012:46) neboli dle Ashfortha (1989) jako nedostatek participace, a tedy vlivu na strategické, administrativní a provozní rozhodování. Ekonomizaci rozumím snižování veřejných výdajů na sociální pomoc a snižování počtu sociálních pracovníků. Jak je patrné z níže uvedeného grafického znázornění, tyto aspekty ve výsledku způsobují zvyšování zátěže sociálních pracovníků, neustále rostoucí byrokratizaci sociální práce, což následně vede k její nízké prestiži a k degradaci odbornosti a nedostatku kompetencí sociálních pracovníků. Sociální pracovníci jsou tak pod velkým stresem, zažívají nejistotu, napětí a pocity bezmoci (Gojová, 2012). Schéma je doplněno o konkrétní aspekty, které měly přímý a nepřímý vliv na práci sociálních pracovníků v oblasti hmotné nouze na kontaktních pracovištích Úřadu práce ČR.

Schéma 1: Ekonomizace a politizace jako důsledky stresu a pocitu bezmoci u sociálních pracovníků v rámci organizační reformy

Zdroj: autorka, inspirováno dle Gojová (2012:90)

Ashforth (1989) popisuje, že zkušenosti s bezmocí zahrnují třístupňový proces psychologického nastavení pracovníků. V první fázi prožívají sociální pracovníci odpor, jehož úspěch je však v institucích s vysokým stupněm kontroly nízký. Z tohoto důvodu nastává v druhé fázi pocit bezradnosti (helplessness), protože jedinec si uvědomí, že daný výsledek (podoba sociální práce) je nezávislý na jeho chování. Ve třetí fázi pak prožívá pracovník pocity odcizení od své profese a přestane se identifikovat se svou prací i samotnou organizací. V článku ukazují, že ač nelze tento třístupňový proces prožívání bezmoci brát dogmaticky a lineárně, fáze jakéhosi odporu se po organizační změně u pracovníků úřadů práce projevila. Proběhlo medializování problémů, které se v důsledku nedostatečně připravené organizační reformy objevily. Bezradnost, která je s bezmocí spojená, se u některých pracovníků projevuje i v současné době, nicméně nejvíce patrná byla v prvních měsících po nabytí účinnosti zákona č. 366/2011 Sb.,

zkráceně nazývaného jako novela zákona o pomoci v hmotné nouzi (tedy po 1. 1. 2012). Odcizení od své profese je možné ztotožnit s redukováním pojetím sociální pomoci dle Havlíkové (2013), kdy se pracovníci referátu hmotné nouze zaměřovali „výhradně na správné posouzení a administraci dávek v hmotné nouzi s příležitostným využitím základního sociálního poradenství“ (Havlíková, 2013:4). Konceptem bezmoci z hlediska konfliktu mezi byrokratičností a profesionalismem u sociálních pracovníků se zabýval Trummers (2012). Dle něho pocit bezmoci zažívají profesionállové, kteří bojují s příliš byrokraticky nastaveným systémem, omezujícím autonomii, jež je právě pro profesionální sociální pracovníky důležitá.

3.2 Street-level byrokracie

Sociální pracovníci na Úřadu práce ČR patří mezi řadové pracovníky této organizace a jako takoví zastávají roli street-level byrokratů (Lipsky, 1980), čili liniových pracovníků (Horák, Horáková, 2009; Horák, 2008). Ta je při realizaci jakékoliv veřejné politiky velice významná, protože má konečný vliv na její podobu. Street-level byrokraté (linioví byrokraté) mají moc, protože jednají přímo s klienty, řeší jejich konkrétní problémy a mají k tomu poměrně rozsáhlou svobodu v rozhodování.

Rozhodování street-level byrokratů, jež jim brání vykonávat profesi dle svých představ a přání, je dle Lipskyho (1980:27–28 dle Horák, Horáková, 2009) ovlivněna několika faktory. Mezi ně řadí náročné a nejednoznačné pracovní podmínky, konkrétně se jedná o rostoucí poptávku po službách, nejednoznačné či konfliktní cíle organizace, nedobrovolnost a nízkou motivaci (či demotivaci) klientů a odlišné zájmy a preference nadřízených pracovníků. Liniovní pracovníci se tím dostávají do rozporu se svou rolí, můžeme říci, že se cítí bezmocní a musí řešit dilematické situace.

S tím souvisí i pojetí role a chování liniových pracovníků, které může mít povahu byrokratickou, profesionální a smíšenou (tzv. byroprofesionální; Horák, Horáková, 2009; Horák, 2008). Byrokratické jednání je definováno jako rutinní, při němž jsou dodržována stanovená zákonná a organizační pravidla a nařízení, chování vůči klientům je neosobní, formální a asymetrické. Profesionální jednání je naopak osobní, ne-rutinní, symetrické a neformální, zaměřující se na klienty jako na jednotlivce. Spočívá v dodržování norem především své profese, nikoliv organizace. V praxi však dochází ke kombinaci těchto přístupů. Tlaky z vedení organizace na dodržování organizačních, legislativních, ekonomických či politických priorit a zároveň snaha o osobní přístup respektující individualitu klienta způsobují tlaky a dilemata pracovníka. Kombinací tohoto byrokratického a profesionálního stylu dochází k byroprofesionálnímu (či hybridnímu) jednání (Horák, Horáková, 2009).

Sociální pracovník tak řeší dilema, jakým způsobem s klientem pracovat. Zda zaujmout jednostranný (asymetrický, autoritativní, kontrolní), či symetrický (podporující, chápatelý) přístup ke klientovi. Zda pracovat s klienty dle jasně daných a stanovených postupů, nebo řešit jeho problémy individuálně a specificky. Sociální pracovník musí řešit dilema kvalitního výkonu své profese versus zvyšující se množství klientů a zároveň snižování počtu pracovníků. S tím souvisí dilema poskytování pouze materiální pomoci klientům, nebo zaměření na uspokojování i jejich nemateriálních potřeb. Stále více se musí sociální pracovníci vyrovnávat s dilematem symetrického přístupu a zároveň bezpečností pracovníků, zda u agresivních klientů osobně zasáhnout, nebo delegovat, či spolupracovat s vnějším subjektem, tedy Policií ČR (Musil, 2009; Musil, 2013; Horák, 2008).

4. Metody a zdroje dat

Pro pochopení kontextu reformy čerpám z veřejně-politických dokumentů (Veselý, Nekola, 2007). Základními legislativními dokumenty jsou zákon č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi, a zákon č. 366/2011 Sb., kterým se mění zákon o pomoci v hmotné nouzi, zákon o sociálních službách a zákon o státní sociální podpoře, zkráceně nazývaný jako novela zákona o hmotné nouzi. V práci jsou dále využity tiskové zprávy MPSV, které se týkají sociální reformy, informací ohledně nového informačního systému a sociálních šetření.

Pro vykreslení situace na úřadech práce v době organizační reformy a identifikaci jejích hlavních důsledků na práci sociálních pracovníků, a zda ovlivnila prožívání bezmoci těmito pracovníky, je doplněna deseti hloubkovými polostrukturovanými rozhovory s pracovníky z oblasti hmotné nouze, dále také z oblasti zaměstnanosti, z Úřadu vlády ČR (Agentury pro sociální začleňování) a se samotnými předkladateli návrhu zákona o Úřadu práce ČR. Výběr respondentů z oblasti hmotné nouze a zaměstnanosti na Úřadu práce ČR byl dvoustupňový, nejprve byly vybrány krajské pobočky na základě dvou kritérií – za 1. podíl nezaměstnaných uchazečů v kraji, přičemž byly vybrány tři kraje – s nízkým, průměrným a vysokým podílem nezaměstnaných osob na obyvatelstvu ve věku 15 až 64 let, za 2. přítomnost pracovníka v organizační struktuře Úřadu práce ČR pod jednotlivými krajskými pobočkami či kontaktními pracovišti uvedenými na portálu MPSV. Poté byli na základě mé profesní a osobní zkušenosti jako zaměstnanec Úřadu práce ČR záměrně osloveni odborníci vybraných krajských poboček, v jejichž rámci jsem dále postupovala metodou „snowball sampling“ dle Dismana (2008). Podmínkou pro výběr zaměstnanců z oblasti hmotné nouze byla jejich předešlá zkušenost se sociální prací pod obcemi a zároveň zkušenost s vykonáváním sociální práce pod kontaktními pracovišti Úřadu práce ČR v průběhu prvních měsíců po zahájení reformy. Vycházím z předpokladu, že jako současní pracovníci na vedoucích pozicích znají širší kontext a pozadí celé reformy. Ostatní respondenti byli osloveni z důvodu hlubšího vhledu do procesu změn, které proběhly na úřadech práce v souvislosti se schválením zákona č. 73/2011 Sb., o Úřadu práce České republiky, a následně zákona č. 366/2011 Sb., zkráceně nazývaného jako novela zákona o pomoci v hmotné nouzi. Rozhovory byly uskutečňovány v období od listopadu 2014 do dubna 2015, se souhlasem respondentů byly nahrávány a anonymizovány. Přepsání rozhovorů bylo selektivní. První rozhovory byly přepsány doslovně a následně analyzovány, u dalších rozhovorů byly přepsány důležité pasáže. „Toto počáteční kódování poskytuje ... jakousi podporu pro všechny následující pozorování nebo rozhovory“ (Strauss, Corbinová, 1999:19). Jak však Strauss a Corbinová (1999) uvádějí, není přepis pouze vybraných pasáží rozhovorů jednorázovou činností, v průběhu prohlubování mé analýzy o stresu a bezmoci sociálních pracovníků bylo nutné dodatečně přehrávání a přepisování dalších částí rozhovorů. Rozhovory byly koncipovány jako explorační a nenárokují si reprezentativitu, přesto pomáhají zodpovědět položenou výzkumnou otázku. Jejich výsledky se však nedají generalizovat.

Tabulka 1: Seznam respondentů

Respondent	Pracovní zařazení	Období realizace rozhovoru
Respondent č. 1	ÚP ČR, krajská pobočka, vedoucí oddělení zaměstnanosti	Září 2014
Respondent č. 2	ÚP ČR, kontaktní pracoviště, ředitel(ka)	Říjen 2014
Respondent č. 3	ÚP ČR, kontaktní pracoviště, vedoucí odd. nepojistných sociálních dávek, bývalý řadový sociální pracovník	Listopad 2014
Respondent č. 4	ÚP ČR, kontaktní pracoviště, vedoucí referátu hmotné nouze, bývalý řadový sociální pracovník	Listopad 2014
Respondent č. 5	Úřad vlády, Agentura pro sociální začleňování, vedoucí odd.	Listopad 2014
Respondent č. 6	Předkladatel(ka) návrhu zákona o Úřadu práce ČR	Prosinec 2014
Respondent č. 7	Předkladatel(ka) návrhu zákona o Úřadu práce ČR	Leden 2015
Respondent č. 8	ÚP ČR, krajská pobočka, metodik dávek pomoci v hmotné nouzi, bývalý řadový sociální pracovník	Březen 2015
Respondent č. 9	ÚP ČR, krajská pobočka, metodik dávek pomoci v hmotné nouzi, bývalý řadový sociální pracovník	Duben 2015
Respondent č. 10	ÚP ČR, krajská pobočka, metodik dávek pomoci v hmotné nouzi, bývalý řadový sociální pracovník	Duben 2015

Z tohoto důvodu jsem konfrontovala výsledky z uskutečněných rozhovorů s již realizovanými výzkumy a analýzami, které se zabývaly porozuměním sociální práci jako profesi a rolí samotných sociálních pracovníků (např. Gojová, 2012; Jones, 2004; Ashforth, 1989; Trummers, 2012). Pro potvrzení a doložení průběhu samotné reformy a prací sociálních pracovníků na kontaktních pracovištích Úřadu práce ČR vycházím z odborných analýz Havlíkové (2013) a Musila (2013). V práci se opírám také o statistická data, jejichž cílem je získání přehledu o vyplacených dávkách pomoci v hmotné nouzi, které jsem čerpala z veřejně přístupných dokumentů Českého statistického úřadu. Jedná se o údaje ze Statistické ročenky České republiky pro rok 2014 (ČSÚ, 2014).

5. Příčiny bezmoci sociálních pracovníků na úřadech práce

Jak je již v článku uvedeno, sociální práce jako profese je závislá na okolních faktorech, především na politice a ekonomice společnosti (Gojová, 2012). Z tohoto důvodu strukturuji příčiny bezmoci jako důsledek politizace a ekonomizace sociální práce. Jsem si vědoma možného zúžení výstupů, vycházím však ze dvou zásadních příčin, které ovlivnily podobu sociální práce u agendy hmotné nouze. Sociální práci přitom chápu stejně jako Havlíková (2013), tedy jako specializovanou praktickou činnost, která se zaměřuje na podporu a pomoc při zvládnutí problémových situací klienta. Pojem sociální pomoc představuje nejen činnosti sociální práce, ale také administraci dávek pomoci v hmotné nouzi.

5.1 Politizace sociální práce jako příčina bezmoci?

Již samotný proces přípravy reformy a schvalování zákona č. 73/2011 Sb., o Úřadu práce České republiky, a následně také zákona č. 366/2011 Sb., zkráceně nazývaného jako novela zákona o pomoci v hmotné nouzi, je považován za nestandardní a nedostatečně prodiskutovaný se všemi zainteresovanými subjekty (Kotrusová, Výborná, 2014; Havlíková, 2013). „*Nestandardní byl způsob informování. Vůbec neproběhla žádná diskuse s těmi subjekty, kterých se to mělo týkat*“ (respondent č. 5). Nemožná a neuskutečněná participace sociálních pracovníků na připravovaných změnách, postup schvalování a následný způsob implementace vyvolal stres, napětí mezi sociálními pracovníky na úřadech práce a na obcích a následně také pocity beznaděje a bezmoci.

Fáze implementace byla provázána velkým množstvím dalších problémů. V důsledku nevhodných pracovních podmínek, především nedostatečného personálního zajištění agendy hmotné nouze, nevhodných prostor, nevyhovujícího technického vybavení, nefungujícího informačního systému a celkové nepřipravenosti sociální reformy došlo ke změnám ve způsobu práce s klientem (Musil et al., 2013, Havlíková et al., 2013, oslovení respondenti). Jak uvádí Havlíková (2013:7), žádný ze zkoumaných referátů hmotné nouze na kontaktních pracovištích Úřadu práce ČR neuplatňoval „předreformní model“ zajištění sociální práce.

Bezmoc sociálních pracovníků také tkví v tom, že se stali otroky systému, se kterým se neztotožňovali. „*Řídí to lidé, kteří absolutně nevědí, co sociální práce je, nevědí, co to obnáší, jak je to podstatné a jak je důležitá práce s klientem*“ (respondent č. 10). „*Pracovníci jsou vystresovaní, jsou tlačeni ze shora i ze strany klientů*“ (respondent č. 9). Obtíže vzniklé díky nepřipravené reformě, např. problémy s nevyplácením dávek pomoci v hmotné nouzi (DPvHN) či absence osobního přístupu ze strany sociálních pracovníků, kteří neměli čas na klienty, způsobily také zvyšující se nervozitu a agresivitu klientů. „*Uchazeči na nás řvali a vyhrožovali nám, často tam byla městská policie*“ (respondent č. 10).

Důkazem neztotožnění s novým nastaveným systémem je např. vznik profilu na facebooku „Občané proti nesmyslným reformám“ či webová stránka „Úředníci proti reformám“. Uvědomuji si, že uvedení informací z těchto nepodložených dat není považováno za vědecké, nicméně je pokládám za podstatné. Jedná se totiž o ojedinělou veřejnou reakci na probíhající reformu. Vycházím z Ashfortha (1989), který popisuje odpor jako první fázi třístupňového procesu psychologického nastavení pracovníků při prožívání bezmoci. Do té doby měli zaměstnanci ÚP ČR zákaz a také obavu vyjadřovat se veřejně.³

³ Všichni zaměstnanci museli podepsat prohlášení o zákazu komunikace se sdělovacími prostředky pod hrozbou rozvázání pracovního poměru dle § 55 zákona č. 262/2006 Sb., Zákoníku práce.

Jen pro zajímavost uvádím názory, se kterými se na nich můžeme setkat: „Jsem podrážděná, labilní a arogantní úřednice. Ještě před pár měsíci se mnou potíže nebyly. K lidem jsem se chovala vstřícně a mile.“, nebo „Nestíhám. Lidé čekají na odbavení čím dál déle, nadávají mi, že dříve fronty nebyly, tak proč teď. Přitom se snažíme, aby klient nic nepocítil, což je alibistický příkaz shora.“, či „Nejsme si jisti, jak dlouho tento tlak ještě vydržíme.“, „Snažíme se nadále odpovědně pracovat, ale v současných podmínkách je to opravdu nadlidský výkon.“, a „Ať je termín 26. 3. nebo 5. 4., pořád bude tvrdit, že je systém funkční. Je to pořád dokola – uživatelé aplikací vědí, že fungují velmi problematicky, s chybami, atd., a MPSV neustále tvrdí opak!“

V reakci na provedenou reformu a nefungující systém vyjádřil ředitel Úřadu práce ČR, Kontaktního pracoviště v Litoměřicích, tehdejšímu ministru Jaromíru Drábkovi kritiku, která proběhla při jeho návštěvě na tomto úřadu. Ta byla medializována Českou televizí v pořadu 168 hodin (ČT, 2012). Jedná se o „souhrn nálad a nářků“ zaměstnanců Úřadu práce v Litoměřicích nakumulovaných od 1. ledna 2012, jak sám uvedl ředitel tohoto úřadu Ivan Vilím. Pro zajímavost uvádím část jeho projevu: „*Považuji za téměř neomluvitelné, že ignorujete zkušenost a praxi ... tím jste totiž vzal lidem motivaci k práci, a to k práci, kterou měli rádi a kterou považovali za své bohubilé poslání ... Organizační rekonstrukce z nich nadělala pouhé součástky kybernetického kombajnu, které mají jako v kasárnách vykonávat příkazy centrální jednotky. Jako byste nevěděl, že nepracují v pásové výrobě na lisu karosérií, ale že jednají s lidmi a pečují o občany.*“ Po jeho zveřejnění a rozeslání všem pracovníkům Úřadu práce ČR následovala hromadná e-mailová korespondence mezi všemi pracovníky, ať už z oblasti hmotné nouze, státní sociální podpory či zaměstnanosti. Zhruba 1600 e-mailů (s příloženými podpisy se jednalo o cca 5000 zaměstnanců) mu vyjádřilo ve třech dnech souhlas, podporu a podělili se s ostatními o své zkušenosti a problémy. Poté byla možnost této hromadné korespondence zablokována vedením MPSV, které znemožnilo rozesílat e-maily na adresu Všichni zaměstnanci ÚP ČR. Právě takový stupeň kontrolního mechanismu a pozastavení možnosti jakéhokoliv dalšího „odporu“ způsobuje dle Ashfortha (1989) v dalších fázích pocity bezradnosti až rezignace.

5.2 Ekonomizace sociální práce jako příčina bezmoci?

Jak jsem již v úvodu uvedla, v době schvalování rozsáhlých organizačních změn v oblasti zaměstnanosti i agendy hmotné nouze probíhala celosvětová hospodářská krize. Ta v ČR započala na konci roku 2009. Vláda Petra Nečase a tehdejší ministr MPSV Jaromír Drábek zdůvodňovali potřebu provádění reformy právě touto krizí, a tudíž omezováním výdajů na sociální politiku. Tento trend je dle Gojové (2012:48) považován sociálními pracovníky za „populistický a nevycházející z reálné situace v oblasti financování sociálních služeb“. O zavedených úsporách mají oslovení respondenti i sociální pracovníci dle Gojové (2012) své pochybnosti. Jak uvádí také Jones (2004), úsporná opatření pod vlivem neoliberální ideologie způsobila na konci devadesátých let 20. století u sociálních pracovníků v Anglii frustraci, pocity neodbornosti a neschopnosti.

Snížování počtu zaměstnanců z oblasti zaměstnanosti a následně také z oblasti hmotné nouze způsobilo akutní problémy s personálním zajištěním pro výkon sociální práce. Dle tiskové zprávy MPSV (ze dne 15. 4. 2014) pracovalo na obcích v oblasti dávkové agendy 3642 lidí, pod ÚP ČR jich přešlo pouze 1953 (rozdíl tedy činí 1689 pracovníků). V souvislosti s již zmíněnou finanční krizí došlo také k nárůstu nezaměstnanosti. V prosinci 2008 činila míra nezaměstnanosti za celou Českou republiku 6,0 % a celkový počet nezaměstnaných byl zhruba 352 000, o rok později v prosinci 2009 dosahovala míra nezaměstnanosti již 9,2 % a počet nezaměstnaných 539 100. Nárůst počtu nezaměstnaných způsobil také zvyšování počtu podaných žádostí o dávky pomoci v hmotné nouzi (DPvHN). Vysoká nezaměstnanost přetrvávala také v roce 2012 a v prosinci téhož roku činila 9,4 %, což je asi 545 300 nezaměstnaných občanů České republiky.

Tento nárůst počtu žádostí o DPvHN a především snížení počtu sociálních pracovníků, kteří vykonávali dávkovou agendu, ovlivnil uskutečňování sociální práce. „*Když měly holky 70 klientů, tak z toho byly úplně vyčerpané. Dneska mají 200 lidí a musí to zvládat*“ (respondent č. 10). Konkrétní data znázorňuje níže uvedená tabulka. I přesto, že hlavním záměrem reformy bylo

snížení finančních nákladů, se od roku 2011 navyšují výdaje na DPvHN. Rozdíl mezi roky 2011 a 2013 byl o více než 50 % (5,528 miliard korun). A to i přesto, že počet nezaměstnaných se v roce 2013 mírně snížil.

Tabulka 2: Počet nezaměstnaných (v abs. č.) a výdaje na dávky pomoci v hmotné nouzi (v mil. korun)

Ukazatel	2010	2011	2012	2013
Počet nezaměstnaných osob	363 000	337 900	379 500	355 400
Dávky pomoci v hmotné nouzi	3 882	4 982	7 751	10 510

Zdroj: ČSÚ, upraveno autorkou

K tomu všemu můžeme připočítat rychlost přestupu části sociálních pracovníků pod Úřad práce ČR a psychicky náročnou agendu, která se navíc redukovala především na vyplácení DPvHN. Role sociálního pracovníka se tím omezila na roli byrokratickou, tedy především na neosobní a rutinní chování, které má podobu přiznání či nepřiznání, ponechání či odejmutí sociální dávky. „*Práce s klientem je v podstatě jako na běžícím páse – přineste, doložte, ofóte, sepíšeme, na shledanou*“ (respondent č. 4). „*Prostě šel člověk za člověkem, vůbec žádný osobní přístup, lidský přístup, sociální šetření, to všechno bylo pryč*“ (respondent č. 10). Základem sociální práce na úřadech práce se tak stala administrativní (byrokratická) činnost, kdy je od stolu rozhodováno o přiznání či nepřiznání konkrétní sociální dávky (Havlíková et al., 2013:5, oslovení respondenti). To, že ekonomizace způsobuje nárůst byrokracie a naopak omezování individuální práce s klientem, potvrzuje také Jones (2004).

Realizace sociálních šetření se na počátku roku 2012 smrškla na minimum, navíc s cílem ověřit údaje v žádosti o dávku. Na navazování pozitivního vztahu s klientem, hledání příčin a způsobů řešení jeho nepříznivé situace nebyl v té době čas. „*Osobnější přístup ke klientovi, abychom si s ním mohli povídat, to vůbec nebylo možné*“ (respondent č. 10). V červenci 2014 schválilo MPSV personální navýšení Úřadu práce ČR o 600 sociálních pracovníků. Díky tomu dochází k rozvoji sociální práce a růstu počtu sociálních šetření. Dle tiskové zprávy MPSV (ze dne 15. 4. 2015) došlo od srpna 2014 do března 2015 k nárůstu sociálních šetření o 46 %. Přesto se oslovení respondenti i Havlíková (2013) shodují, že sociální práce u agendy hmotné nouze neprobíhá stejným způsobem jako před reformou. „*Já to vidím tak, že to pořád není na takové úrovni, určitě ne. Není to možné v těchto podmínkách. Ten nedostatek lidí je pořád patrný*“ (respondent č. 9).

Nedostatek sociálních pracovníků a nefungující informační systému způsobil na začátku reformy spoustu přesčasových hodin. Sociální pracovníci pracovali o víkendech, zadávali všechny žádosti do nového systému ručně a již nezbyval čas na provádění sociálních šetření. „*Do poloviny měsíce jsme neměli fungující systém, neměli jsme žádné informace, chodili jsme do práce o víkendech a nevěděli jsme ani, kdy nám spustí systémy*“ (respondent č. 3). V tiskové zprávě MPSV (3. 2. 2012), po jednání s odbory, je uvedeno, že zaměstnancům, kteří pracovali přes čas, bude plat vykompenzován odměnami z minulého roku. „*Měli jsme neuvěřitelné přesčasy od ledna až do března. Leden a únor nám proplátili, březen už ne. Některé kolegyně měly za rok 2012 až 380 hodin přesčasu a zaplatilo se nám asi 150*“ (respondent č. 4). Proplacení přesčasů pouze za období leden a únor potvrzuje i respondent č. 10: „*Ty nám byly propláceny, myslím, že snad jenom první dva měsíce*.“ Nicméně dodává, že na jejich pobočce došlo díky odměnám ke kompenzaci i za březen. Od začátku roku 2014 je opět funkční původní informační systém nazývaný OKnouze. Nutno dodat, že zavedení této nové technologie bylo vyčísleno na 1 622 270 136 Kč (MPSV, 2012).

Ačkoliv přesčasy sociálních pracovníků již nejsou v současné době aktuální, měly spolu s ostatními výše uvedenými skutečnostmi vliv na sociální pracovníky a způsob jejich práce. Ti jsou ve stresu, unavení a bezmocní. Nestíhají vykonávat svoji práci. Problémem je také absence supervize. „*Dnes*

se vůbec nemyslí na sociálního pracovníka a jeho duševní hygienu, na jeho vzdělávání, na to, aby si také nějak odpočinul, aby měl volno, kdykoliv potřebuje, aby když měl to volno, aby nemyslel na tu práci, která se mu tam hromadí“ (respondent č. 10). V důsledku toho dochází u některých sociálních pracovníků k syndromu vyhoření, což způsobuje třetí fázi pocitu bezmoci dle Ashfortha (1989) – odcizení od profese a rezignaci při práci s klientem. *„Ten pracovník je ve stresu, vyčpatý, nervózní, vystresovaný, a pak ani nechce s tím klientem navazovat nějaký bližší kontakt nebo se nechce hrabat v jeho životě, když on má svých problémů dost. Nemá zájem, je demotivovaný a vyhořelý a s tímto se vůbec nepracuje“* (respondent č. 10).

6. Závěr

Tento článek není obhajobou sociálních pracovníků na Úřadu práce ČR, ale ukázkou, v jakém prostředí pracovali, pracují a musí stále pracovat. Jak uvádí Havlíková (2013:7), velká část sociálních pracovníků je kompetentní a „velmi vnitřně motivovaná k individuální sociální práci s lidmi v hmotné nouzi“, nicméně žádný z nich neuskutečňuje sociální práci způsobem jako před reformou. *„Mně jako pracovníkovi na městské části s tím zázemím, které tam bylo, s tou prací, jakým způsobem jsme ji tam vedli, tak si myslím, že pořád tam to bylo prostě lepší. Bylo to jiné a bylo to snazší“* (respondent č. 9).

V důsledku nestandardního procesu schvalování organizační reformy, jejích záměrů v podobě snižování veřejných výdajů na sociální politiku a následné nedostatečně připravené implementaci převodu výkonu sociální práce pod Úřad práce ČR došlo k výrazným změnám a problémům v uskutečňování sociální práce. Ekonomizace a politizace sociální práce zapříčinily bezmoc sociálních pracovníků v souvislosti s vykonáváním jejich profese. Lze říci, že oba tyto faktory degradovaly sociální práci a poškodily kvalitu práce s klienty.

Bezmoc sociálních pracovníků je tak utvářena především vědomím, že v důsledku oné politizace a ekonomizace sociální práce nemají čas vykonávat svoji profesi v takovém rozsahu a takovým způsobem, na jaké byli zvyklí či jak si ji představují, jak se jí učili. Žádný z oslovených respondentů nevnímá sociální práci jako „pouhé“ vyplácení sociálních dávek, spíše naopak. Projevují touhu být v roli profesionálního pracovníka, nikoliv byrokrata. To potvrzuje svým výzkumem také Gojová (2012) a Jones (2004). Přesto, že nelze výsledky tohoto výzkumu generalizovat, také dle Trummerse (2012) jsou to právě profesionálové, kteří zažívají bezmoc, protože bojují s příliš byrokraticky nastaveným systémem. Ten omezuje jejich autonomii a oni se tak stávají především byrokraty.

Nicméně vzhledem k faktu, že v poslední době dochází k určitým snahám o změny v agendě hmotné nouze a dochází k náboru nových sociálních pracovníků, je vhodné zakončit tento článek pozitivněji. Na základě provedených rozhovorů byla u oslovených respondentů zaznamenána naděje na zlepšení výkonu sociální práce u agendy hmotné nouze. *„Pokud někde chybí sociální práce, tak je to špatné. A já doufám v to, že se k tomu vrátíme, že budeme lidem ku prospěchu, že jim budeme moc pomáhat. Což vlastně donedávna nešlo“* (respondent č. 3).

Použité zdroje

ASHFORTH, B. 1989. The Experience of Powerlessness in Organization. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 43, 207–242.

ČSÚ. 2014. Statistická ročenka ČR – 2014 [online]. [12. 5. 2014]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/320198-14-r_2014-2500

ČT (ČESKÁ TELEVIZE). 2012. *Drábkova politika je hanebná, tvrdí ředitel ÚP Vilím*. Článek k pořadu 168 hodin [online]. [30. 4. 2014]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/174175-drabkova-politika-je-hanebna-tvrdi-reditel-up-vilim/>

DISMAN, M. 2009. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum.

GOJOVÁ, A. 2012. *(Bez)mocná sociální práce*. Ostrava: Ostravská univerzita, Fakulta sociálních studií.

- HAVLÍKOVÁ, J., HUBÍKOVÁ, O., KUBALČÍKOVÁ, K., MUSIL, L. 2013. Typy pojetí sociální pomoci poskytované příjemcům dávek pomoci v hmotné nouzi pracovníky ÚP ČR po sociální reformě: tři případové studie. *Fórum sociální politiky*, 7(6), 2–9.
- HORÁK, P., 2008. Role sociálních pracovníků v prostředí státních organizací. *Sociální práce / Sociálna práca*, 8(4), 106–123.
- HORÁK, P., HORÁKOVÁ, M., 2009. Role liniových pracovníků ve veřejné politice. *Sociologický časopis*, 45(2), 369–396.
- JONES, C. 2004. The Neo-liberal Assault: Voices from the Front Line of British State Social Work. In: FERGUSON, I., LAVALETTE, M., WHITMORE, E. *Globalization, Global Justice and Social Work*. London: Routledge.
- LIPSKY, M. 1980. *Street-level Bureaucracy. Dilemmas of the Individual in Public Services*. New York: Russel Sage Foundation.
- MATOUŠEK, O., KOLÁČKOVÁ, J., KODYMOVÁ, P. 2005. *Sociální práce v praxi*. Praha: Portál.
- MUSIL, L., KUBALČÍKOVÁ, K., HAVLÍKOVÁ, J. 2009. *Přístup pracovníků vybraného zařízení sociálních služeb ke klientům v kontextu implementace Standardů kvality*. Praha: VUPSV, v. v. i.
- MUSIL, L., HUBÍKOVÁ, O., HAVLÍKOVÁ, J., KUBALČÍKOVÁ, K. 2013. *Raná fáze implementace reformy v rámci agendy dávek pomoci v hmotné nouzi*. Praha: VUPSV, v. v. i.
- MPSV. 2011. *Vláda přijala základní body sociální reformy I* (tisková zpráva) [online]. 18. 5. 2011. [5. 12. 2014]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/32>
- MPSV. 2012. *Vyjádření MPSV k dnešnímu jednání s odbory* (tisková zpráva) [online]. 3. 2. 2012. [8. 1. 2015]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/32>
- MPSV. 2012. *Reakce MPSV na postoj ÚP ČR vůči novému systému výplaty sociálních dávek od 1. ledna 2012* (tisková zpráva). [online]. 30. 1. 2012. [5. 12. 2014]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/32>
- MPSV. 2012. *Zajištění ICT potřeb MPSV vyjde v součtu v následujících třech letech na tři miliardy korun, bez úsporných opatření by tato částka byla o víc než 1,5 miliardy vyšší* (tisková zpráva) [online]. 18. 3. 2012. [30. 4. 2014]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/32>
- MPSV. 2015. *Personální posílení ÚP ČR vstupuje do druhé fáze* (tisková zpráva) [online]. 15. 4. 2015. [30. 4. 2014]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/32>
- SIROVÁTKA, T., WINKLER, J. 2010. Význam „nových sociálních rizik“ v současné společenské vědě. *Sociální studia*, 7(2), 7–21.
- TRUMMERS, L. 2012. Policy Alienation of Public Professionals: The Construct and Its Measurement. *Public Administration Review*, 72(4), 516–525.
- VESELÝ, A., NEKOLA, M. 2007. *Analýza a tvorba veřejných politik*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Moc ve vztahu sociálního pracovníka a klienta uplatněná z pohledu PCA

Use of Power by Social Worker in Relationship with Client from the PCA View

Pavel Bajer

Mgr. Pavel Bajer¹ působil v časopise Sociální práce / Sociálna práca. V letech 2006–2010 zastával pozici šéfredaktora a ředitele časopisu. V současnosti působí jako doktorský student a asistent ve výuce na Katedře sociální politiky a sociální práce FSS MU v Brně. Vedle toho spolupracuje se společností Marlin jako akreditovaný lektor v sociálních službách. Rovněž se odborně i prakticky zabývá aplikací přístupu zaměřeného na člověka Carla Rogerse. V tomto přístupu absolvoval v letech 2004–2008 výcvik pro pomáhající profese.

Abstrakt

V textu je popisováno možné uplatnění moci sociálním pracovníkem ve vztahu ke klientům v přístupu zaměřeném na člověka (PCA). Nejprve jsou představeny způsoby uplatnění moci ve vztahu ke klientovi, které jsou mnohdy v protikladu s PCA. Uplatnění moci sociálním pracovníkem souvisí s pomáhajícím nebo kontrolním zaměřením sociální práce. Rogers uplatňuje jiné vnímání pojmu moc a kontrola ve vztahu ke klientovi na rozdíl od jiných autorů v sociální práci. Jeho pojetí moci dává moc do rukou klientů, a tím je činí kompetentními k řešení jejich problémů. S využitím dat z výzkumu mezi sociálními pracovníky, frekventanty nebo absolventy výcviku v Přístupu zaměřeném na člověka, pořádaného Diakonií, diskutuji možnost uplatnění Rogersova pojetí moci ve vztahu ke klientům sociálních pracovníků. Moc má v kontaktu s klienty spíše zápornou konotaci, jako posílení hendikepů, kterými klient strádá.

Klíčová slova

přístup zaměřený na člověka, moc, vztah ke klientovi, Rogers, sociální pracovník, výcvik

Abstract

The text describes the potential use of power by a social worker in their relationships with clients in a person centred approach (PCA). First are presented methods for the use of power in relationships with a client, which are often contrary to the PCA view. The use of power by a social worker is related to helping or a controled focus of their work. Unlike other authors in social work Rogers uses a different perception of the concept of power and control in relationships with a client. His concept of power gives power to the clients, thereby making them more able to solve their problems. Using data from research among social workers, trainees and graduate training in the person centered approach, organized by diakonia, I discuss the possibility of applying Rogers's concept of power in relationship to clients of social workers. The power has rather negative connotations within direct contact situations with clients. The negative connotation strenghtens clients handicaps.

¹ Mgr. Pavel Bajer, Katedra sociální politiky a sociální práce, Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, Joštova 10, 602 00; pbajer@fss.muni.cz

Keywords

person centred approach, power, relationship with client, Rogers, social worker, training

Cílem tohoto textu je zodpovědět otázku: *Jak uplatňují sociální pracovníci, absolventi výcviku v přístupu zaměřeném na člověka, moc ve vztahu ke klientovi?* K zodpovězení otázky budou využity výstupy z výzkumu mezi frekventanty nebo absolventy výcviku v Přístupu zaměřeném na člověka pořádaného Diakonií Českobratrské církve evangelické. Základní technikou sběru dat byly polostrukturované rozhovory. Mezi informanty bylo pět žen a jeden muž. Nejmladšímu informantovi bylo 32 let a nejstaršímu 60 let. Z hlediska povolání všichni informanti vykonávají sociální práci.

1.1 Moc v sociální práci

V této části nejprve představím různé koncepty a názory na moc v české a slovenské sociální práci, abych vymezil rozdíly v uplatnění moci využívané v sociální práci (první a druhá část) a v PCA (třetí část).

Sociální práce patří mezi profese, kde se objevuje prostředí moci. „*Sociální pracovník si musí být vědom své moci a měl by se naučit ji uvážlivě používat*“, dává doporučení Hauke (2012:18). Johner (2006) se domnívá, že sociální práce je založena na nerovném vnímání moci mezi sociálním pracovníkem a klientem. Sociální pracovník má podle něj povinnost odolat zneužití moci a chovat se eticky. Známy autor v oblasti sociální práce, Neil Thompson (2000) považuje za centrální téma pro sociální práci nerovnost moci, protože definuje povahu a účel sociální práce jako povolání.

Když přejdeme ke konkrétním pojetím moci na poli sociální práce, vidí Klapal (2008) ve vztahu pracovník („pomáhající“) a klient („pomáhaný“) dva druhy pojetí moci:

- formální kompetence, kdy pracovníkova moc je legální nadvládou, danou zákonem,
- osobnostní kompetence, které se vztahují ke konkrétnímu jedinci a jeho získaným schopnostem, dovednostem a znalostem.

V prvním případě pojetí moci vnímáme zákon jako určitý konsenzus, výhodný pro většinu participujících, ale určitě ne pro všechny. Pokud shrneme, co znamenají formální kompetence, jedná se o to, co sociální pracovník musí, může a nesmí, tedy o vymezení hranic jeho pravomocí. V případě pojetí moci jako osobnostních kompetencí tato uznávaná a přijímaná moc znamená užití autority. Pokud disponuje sociální pracovník přirozenou autoritou, bude se projevovat sebevědomě a v klientech bude vzbuzovat důvěru.

Moc není termín, který by nacházel uplatnění pouze v sociální práci. Pro porozumění termínu moc využiji různé příklady uplatnění moci jednotlivci i skupinami. Mezi nejobvyklejší řadí autorky z oboru sociální práce Látalova a Levická (2008):

- delegovanou autoritu (např. v demokratickém procesu),
- sociální třídu,
- osobní nebo skupinové charisma (osobní kouzlo),
- připsanou moc (jednání podle vnímaných nebo očekávaných schopností),
- kvalifikaci (schopnosti a zručnosti),
- persvazi (přímá, nepřímá, nebo povědomá),
- vědomosti (poskytované nebo odepřené, sdílené nebo zatajované),
- peníze (finanční vliv, kontrola práce nebo vlastnictví),
- sílu (násilí, vojenská síla, nátlak či donucení),
- morální persvazi (může zahrnovat např. náboženskou víru),
- aplikaci nenásilí,
- řízení skupinové dynamiky,
- sociální vliv nebo tradice,
- dominance versus submisivita ve vztazích.

Z předchozího výčtu způsobů uplatnění moci je zřejmé, že přinejmenším některé z nich jsou v rozporu s pojetím moci v PCA. Sociální pracovník, který aplikuje v přístupu ke klientům optiku PCA, nebude například využívat sílu, dominanci ve vztazích, jakoukoliv formu přesvědčování či finanční vliv.

1.2 Uplatnění moci ve vztahu ke klientovi

Sociální pracovník tedy uplatňuje formální (danou zákonem, pravidly) a neformální (danou osobnostními proměnnými, autoritou) moc ve vztahu ke klientovi. Považuji tedy za stěžejní blíže vysvětlit termín moc, především v kontextu jeho uplatnění v sociální práci, včetně rozlišení různých pojetí a druhů moci, jak popisuje Bajer².

Přidání předpony po- a bez- ke slovu moc ukazuje i etymologickou souvislost mezi termíny po-moc – moc – bezmoc. Sociální pracovník tedy může klientovi po-moci. Je však také možné klientovi přivodit bez-moc. K tomuto stavu může vést nesprávné nebo nadměrné použití kontroly.

Téma moci považuje Bajer (2011) za klíčové v kontextu provádění posouzení životní situace klienta. Především je důležité, jak sociální pracovník zachází se svou mocí ve vztahu ke klientovi. Moc samotnou můžeme chápat různě. Dvě základní pochopení moci představuje Webb (2000):

- moc jako kapacita, tedy potenciální moc – schopnost či kapacita vykonat změnu,
- moc vykonaná (aktuální moc) – někdo něco dělá nebo říká, čímž mění, nebo se snaží změnit situaci.

Rozpoznání potenciální moci sociálního pracovníka umožňuje klientům, aby konali nebo také někdy nekonali určitým způsobem. Látalová, Levická (2008) dávají za příklad státní úředníky, kteří poslouchají ministra ne proto, co by jim mohl udělat, ale z důvodu moci mu svěřené, tedy legitimní „*potenciální*“ moci. Kapacita, kterou disponuje jednotlivec a která mu umožňuje něco vykonat, je stejně významná jako to, co jednotlivec může opravdu uskutečnit, především v sociálních vztazích.

V českém prostředí se k použití moci v pomáhající sféře vyjadřuje například Klopal (2008). Termín moc a pojmy s ním spojené vyvolávají podle jeho mínění u pomáhajících pracovníků různorodé reakce. V řadě případů bývá dáván do negativního kontextu ve smyslu prosazení sebe samého, či svých zájmů. „*Pokud odhlédneme od negativní konotace pojmu moc, můžeme mluvit o všeobecné schopnosti nebo reálné možnosti působit rozhodujícím způsobem na okolí*“ (Klopal, 2008:160).

Moc pokládá za podstatný rozměr vztahu mezi pomáhajícím profesionálem a klientem Kopřiva (1997), který diferencuje moc institucionálně přidělenou a moc vzniklou v pomáhajícím vztahu. Institucionálně přidělená moc znamená právo pracovníka rozhodovat o věcech, které pro klienta znamenají praktickou výhodu či újmu. Čím větší pravomocí disponuje pracovník, tím je pro něj obtížnější stát se klientovým důvěrníkem. Druhý způsob moci vzniká jednoduše tím, že klient přijímá pracovníkovo vedení, i když nedisponuje, nebo nezdůrazňuje své formální pravomoci.

Jako uplatnění přímého vlivu na chování lidí, případně na jejich přesvědčení, chápou moc Látalová a Levická (2008), které nabízejí ještě jiný jednoduchý popis moci: představuje schopnost dosáhnout jakéhokoliv požadovaného výsledku za všech okolností, i třeba navzdory opozici. Pro sociální práci považují tyto autorky za užitečné chápání moci, jak jí rozumí Weber (1998), tedy jako šanci jednoho člověka nebo skupiny realizovat svou vlastní vůli ve veřejné akci proti odporu jiných osob.

Chápání moci podle Webera je v protikladu k tomu, jak rozumí pojetí moci Rogers v PCA.

1.3 Využití moci při intervenci

Intervence v sociální práci zahrnuje dvojí možnost využití moci (Bajer, 2011): pozitivní při zmocňování klienta a negativní v podobě zesílení nevýhod, kterými klient trpí.

Koncept zmocnění či zmocňování (empowerment) v sociální práci představuje Navrátil (2003).

² Tato pasáž je upravenou verzí příspěvku Dilema pomoci a kontroly v Přístupu zaměřeném na člověka (2011).

Cílem zmocnění je posilování schopnosti jednotlivce, skupiny či komunity kontrolovat, mít moc nad co nejvíce rozličnými aspekty své životní situace.

Kopřiva (1997) tvrdí, že moc je velmi důležitá i při pomáhání. U klienta se projevuje bezmoc už tím, že něco potřebuje, a obráceně sociální pracovník je už mocný tím, že pomáhá, případně aspoň slibuje pomoc, aby se málo mocný klient mohl stát mocnějším. Upozorňuje tedy i na negativní aspekty moci, která může vést k manipulaci, jak ze strany sociálního pracovníka, tak ze strany klienta.

Kopřiva (1997) rozlišuje moc pomáhajícího pracovníka do čtyř kategorií:

- nevlídná (vyrušený pomáhající pracovník se nevrle ohlašuje do telefonu),
- neomalená (lékař vstoupí do místnosti a pacienta nepozdraví),
- krutá (učitel ponižuje žáka),
- laskavá (sociální pracovník vyslechně problémy klienta a ještě ho povzbudí).

V prvních třech kategoriích se jedná o negativní využití moci, sociální pracovník tak klienta spíše zneschopňuje. U poslední kategorie naopak přístup sociálního pracovníka ke klientovi přispívá ke zmocnění.

Každý projev moci má svůj protiklad v prožívání klientů, kteří mohou reagovat mimo jiné (Kopřiva: 1997):

- stáhnutím se z kontaktu,
- zaujetím postoje uctivé pasivity,
- sevřením se zlostí a křivdou,
- žadoněním o lidský kontakt.

Tyto projevy moci podle Bajera (2011) vzdalují pomáhání svému účelu – dosahování sebezrovnosti klienta, což je, jak uvádím v části 3.1 Charakteristika přístupu zaměřeného na člověka, právě cílem Rogersova PCA. Zároveň je nutné přiznat, že pomáhající vykonávají určité pravomoci, podobně jako rodiče vůči dětem. Takto ovšem podporují hierarchický model vztahů (Satirová, Banmen, Greberová, Gomoriová, 2005), jehož znakem je i uplatnění kontroly. Podobně píše Musil (2004) o jednostranném přístupu ke klientovi v praktické sociální práci. Jednostranný přístup považují za paralelu k hierarchickému modelu vztahů, k němuž se kriticky vyjadřují Satirová, Banmen, Greberová, Gomoriová. V souladu s Musilem chápe jednostranné ovlivňování jako „kontrolu“ i Laan (1998).

2. Pomoc versus kontrola v sociální práci

Jak už jsem uvedl, moc souvisí s pomocí a kontrolou klienta, proto považují za vhodné představit koncept pomoci a kontroly. O uplatnění kontroly a pomoci v sociální práci píše Navrátil (2001). Odkazuje se na práci Jordana (1990), který upozorňuje na existenci dvou protichůdných pojetí v oboru sociální práce. Samotní sociální pracovníci jsou bytostně přesvědčení, že jejich hlavním cílem je pomáhat klientům, zároveň, zejména političtí představitelé, považují za stěžejní úkol sociální práce sociální kontrolu. Přílišná kontrola tak může negativně ovlivňovat sociální pomoc³. Vztah sociální práce k pojmům pomoc versus kontrola předkládá rovněž Voňková (2009). Sociální pracovníci podle jejího názoru poskytují klientovi pomoc na principu jeho svobodného rozhodnutí, tuto pomoc – za dohodnutých individuálních podmínek – může přijmout. Tento postup není v rozporu s obecně stanovenými politickými cíli sociální kontroly – společensky nežádoucího

³ Zda klientovi pomáhat, nebo jej kontrolovat, je dilema, které Musil (2004) řadí do všedního dilematu, jež nazývá jednostrannost, nebo symetrie ve vztahu s klientem. Za tímto dilematem se skrývá pro sociální pracovníky obtížně zodpověditelná otázka, zda je vhodné klienty usměrňovat podle svých představ, nebo je respektovat jako svébytné partnery.

jednání. Voňková tvrdí, že potlačení principu kontrolní funkce sociální práce vede k oslabení její účinnosti. „*Dosažení rovnováhy mezi pomocí a kontrolou v jednotlivých případech je svědectvím o znalostech, schopnostech a dovednostech sociálního pracovníka*“, dodává Voňková (2009:2).

Z pohledu práce s klientem, domnívá se Pavelová (2008), kontrola a pomoc⁴ zasahuje do života klientů. Jedním ze způsobů intervence je uzurpování si práva kontrolovat jejich život a zároveň klienty udržovat v odkázanosti na sebe. Tento kontrolní přístup opět nenachází uplatnění v Rogersově pojetí moci. V běžném pojetí kontroly a pomoci je tomu však jinak, a kontrola je neméně důležitá. Květenská (2008:113) odlišení pomoci a kontroly v praxi považuje taktéž za užitečné, pomáhá totiž samotnému pracovníkovi hledat odpověď na základní filozofickou otázku, „*kdo je, odkud přichází a kam směřuje*“. Odlišení přispívá k tomu, že pomáhající pracovník neustále reflektuje, jaké zastává profesionální role, koho zájmy hájí, tedy společnosti nebo klienta, a čeho chce svým působením či kooperací s klientem dosáhnout. Z tohoto odlišení pomoci a kontroly vyvozuje Květenská (2008), že pracovníci státní správy více využívají přebírání kontroly. Pomoc a kontrola se v sociální práci nevyklučuje, konstatuje Vavrinčíková (2008:153), „*každý profesionál/profesionálka v praxi zvažuje míru, optimální poměr pomoci a kontroly, aby klientům/klientkám neuškodil*“. Rozlišení pomoci a kontroly pak považuje, stejně jako Úlehla (1999), za základní koncept sociální práce. S tímto názorem by se podle mého názoru ztotožnila asi většina sociálních pracovníků.

2.1 Možnost pomoci a nadměrná kontrola

Podívejme se konkrétněji, co může slovo pomoc znamenat. Pomoc si klade za cíl zlepšit schopnosti klienta zvládat či zlepšovat životní situace vlastními silami v rámci nemateriální pomoci, která má dlouhodobější procesuální charakter. Uspokojení klientových aktuálních potřeb může zajistit materiální pomoc, která má krátkodobější charakter a poskytuje momentální podporu. Pomoc může takto prezentovat snahu o řešení situace někdy i bez participace klienta (Musil, 2004).

Stejně tak považují za vhodné konceptualizovat pojem kontrola. Místem kontroly v sociální práci se zabývá Levická (2008), která s diskusí okolo kontroly dlouhodobě spojuje vyjasnění samotné podstaty sociální práce. Zúžené chápání sociální práce jako zcela poradensky nebo terapeuticky orientovaného profesionálního konání, ještě navíc podpořeného systemickým přístupem, přineslo podle Levické zjednodušené porozumění oboru sociální práce a také okleštění jejího profesionálního rejstříku. Levická se odkazuje na Hollstein-Brinkmanna (2001), který odlišuje sociální práci od dalších pomáhajících profesí právě svým kontrolním aspektem, který je pro ni vlastní. „*Společenské, často právně podložené pověření institucí sociální práce vyžaduje právě v tradičních úlohách sociální práce uplatnění kontrolní funkce, např. při poskytnutí materiální pomoci anebo vzhledem na prospěch dětí a mládeže*.“ (Hollstein-Brinkmann, 2001:109.)

Kontrolou Levická (2008) rozumí souhrn profesionálních aktivit sociálního pracovníka nasměrovaných ke zjišťování dodržování nebo porušování požadavků, principů, pravidel a legislativy v praxi sociální práce. Kontrola se používá v sociální práci buď ve významu následné prohlídky, když zjišťujeme, zda a jak byla věc realizovaná, nebo ve smyslu dlouhodobějšího dohledu, konkrétně třeba oprávnění vykonávat kontrolní činnost nad někým či něčím.

K udržení chování členů společnosti v určitém stanoveném řádu je v hierarchickém modelu uplatňovaném ve společnosti nutná určitá kontrola. Pokud je však kontrola u pracovníků pomáhajících profesí nadměrná, brání rozvoji autonomie klienta. Nadměrnou kontrolu podporuje hierarchická struktura pomáhající organizace a pracovník tak pokračuje vůči klientovi ve stupni

⁴ Dilema pomoc versus kontrola se objevuje i v supervizi. Pojem supervize pojímá Jeklová (2007) jako kontrolní činnost – odborný dohled, dozor, zásah, hodnocení a zároveň i jako pomáhání v profesionálním rozvoji – vzdělávání, rozvoj, podpora, poradenství. Tuto definici Jeklové jsem využil k popisu kontroly, považuji ji však za zjednodušující a nedostačující. Komplexnější definici supervize nabízí např. Hess (1980:25) jako „čistou mezilidskou interakci, jejímž obecným cílem je, aby se jedna osoba, supervizor, setkávala s druhou osobou, supervidovaným, ve snaze zlepšit schopnost supervidovaného účinně pomáhat lidem“.

kontroly nastavené od svých nadřízených. Jinými slovy, pomáhající organizace často aplikuje princip moci a dominance nadřízených nad podřízenými. Typickým příkladem může být školství v podobě nadřazenosti ředitele nad učiteli. Snad nejvíce se hierarchická struktura projevuje ve zdravotnictví v odstupu mezi lékaři a zdravotními sestrami. Přirozené jsou lidé, kteří mají do jisté míry k nadměrné kontrole blízko. Takové lidi například znejišťuje nesouhlas blízkých osob. Vyhledávají proto situace, kde lze projev nesouhlasu s jejich názory a skutky minimalizovat. Nutno podotknout, že v současné době vznikají nové formy sociální kontroly v podobě inovovaných regulativních mechanismů. Navrátil (2009) v návaznosti na Fergusona (2001) konstatuje, že některé formy kontroly se stávají rafinovanějšími a zároveň méně nápadnými. V této části jsem se snažil popsat dichotomii pomoci a kontroly. Zároveň však jsou pomoc a kontrola dvě možnosti přístupu ke klientovi a bez pomoci ani kontroly se nelze úplně obejít.

2.2 Shrnutí pojmů moc, pomoc a kontrola

Pokud shrnu stěžejní body dosavadních kapitol, chápu moc jako schopnost působit na druhé lidi. Využít moc ve prospěch klienta znamená jeho zmocnění. Koncept zmocnění má blíže k Rogersovu pojetí moci. Zároveň je však nutné zdůraznit, že PCA se vyhýbá slovu kontrola a v tomto přístupu lidé nekontrolují svou životní situaci jako v definici konceptu zmocnění. Pokud využijeme moc v neprospěch klienta, může to vést k zesílení problémů, které klienta trápí.

Klientům lze pomáhat, a také je můžeme kontrolovat. Nejčastěji v sociální práci klientům pomáháme a zároveň je kontrolujeme. Slovo pomoc už v sobě obsahuje možnost něco moci, respektive někomu po/moci. Klient však také může zažívat, že nic nemůže, nedokáže, tedy bezmoc. Bezmoc může například prožívat, když je nadměrně kontrolován.

Pomoc si klade za cíl zlepšit schopnosti klienta zvládat či zlepšovat životní situace vlastními silami v rámci nemateriální pomoci, která má dlouhodobější procesuální charakter. Jde především o porozumění potřebám druhých osob a schopnost pomáhat lidem tak, aby se na naši pomoci nestali závislí a neztratili schopnost pomáhat si vlastními silami. Kontrola se používá v sociální práci buď ve významu následné prohlídky, když zjišťujeme, zda a jak byla věc realizována, nebo ve smyslu dlouhodobějšího dohledu, konkrétně třeba oprávnění vykonávat kontrolní činnost nad někým či něčím (například čerpání příspěvku na péči).

Pomoc a kontrola mohou být v konfliktu. Samotní sociální pracovníci (Navrátil, 2001) jsou přesvědčení, že jejich hlavním cílem je pomáhat klientům, zároveň zejména političtí představitelé (Jordan, 1990) považují za stěžejní úkol sociální práce sociální kontrolu. Přílišná kontrola tak může negativně ovlivňovat sociální pomoc.

Doposud jsem uvedl možné chápání moci, s níž souvisí pomoc a kontrola, v české a slovenské sociální práci. Toto chápání moci koresponduje nejen s nastavením sociálního systému, ale také například se vzděláním, osobnostními předpoklady a možnými stereotypy, které uplatňují ve vztahu ke klientům.

3. Moc a kontrola v přístupu zaměřeném na člověka

V předchozí kapitole jsem se zabýval dilematem pomoci a kontroly v sociální práci. Pomoc a kontrola je propojena s tématem moci sociálního pracovníka ve vztahu ke klientovi. V této kapitole chci vysvětlit odlišný pohled na po/moc a kontrolu. Představím zde nejprve základní charakteristiky přístupu zaměřeného na člověka (PCA) předního humanistického psychoterapeuta Carla Rogerse, dále jeho pohled na moc a kontrolu v oblasti pomáhajících profesí a uplatnění Rogersova pojetí moci a kontroly v sociální práci.

3.1 Charakteristika přístupu zaměřeného na člověka

Přístup zaměřený na člověka (Person Centred Approach – PCA) vychází z humanistické psychologie, která zdůrazňuje jedinečnost každého člověka, úctu a zájem o jeho prožívání. PCA patří k hlavním směrům humanistické psychologie (Vymětal, Rezková, 2001). Klade důraz

na vztah mezi pomáhajícím a klientem, založený na nedirektivním přístupu ke klientovi. Rogers svůj přístup založil na základní důvěře v člověka. V každém člověku jsou podle něj sebeaktualizační tendence, které umožňují osobnostní rozvoj.

V PCA (Rogers, 2014) považujeme člověka za bytost pozitivní, svobodnou, a tedy i za své činy a život odpovědnou. Zdůrazňuje meziosobní vztahy, které se vytvářejí tím, že druhého bezvýhradně a vstřícně přijmeme a usilujeme o co nej přesnější empatické porozumění jeho osobního světa. Hlavním principem tedy je, že druhý pro nás není nějakou věcí, ale samostatnou individualitou, a proto zde není prostor pro jakoukoli manipulaci.

V psychoterapii a sociálních službách (Vymětal, Rezková, 2001) napomáhá tento přístup zlepšovat komunikaci mezi psychology, sociálními pracovníky a jejich klienty, v pedagogické praxi vede k rozvoji osobnosti žáka či vychovávaného a k utváření emočně stabilních jedinců.

Rogers (2014), Bozarth (1997:7) a dále Bajer (2007:7) uvádějí následující charakteristiku: „*PCA je především způsob bytí, který se projevuje postoji, vytvářejícími atmosféru podporující růst. Je to spíše filozofický základ než jednoduchá technika nebo metoda. Když člověk touto filozofií žije, pomáhá mu rozvíjet své vlastní kapacity. Pokud tuto filozofií žije, tak podněcuje konstruktivní změnu u druhých lidí. Jednotlivci dávají sílu. Když tuto sílu cítí, zkušenosti ukazují, že ji obvykle využívá v osobní a společenskou transformaci.*“

Podle Gabury, Pružinské (1995:141) se na člověka zaměřený přístup vyhýbá poskytování rad, nemanipuluje s člověkem, nediagnostikuje, neanalyzuje, a především respektuje neopakovatelnost každého člověka. „*Způsob, jakým budeme projevovat naši empatii, kongruenci a pozitivní přijímání člověka, závisí na tom, kdo jsme.*“ Kongruence (Bajer, 2007) znamená být sám sebou, akceptace představuje pozitivní postoj bez podmínek vůči druhému člověku a empatie znamená porozumění prožívání druhého člověka.

V tomto přístupu (Bozarth, 1995; Bajer, 2007) je člověk (klient) považován za nejlepšího experta na svůj život. Rogers (1995) tvrdí, že nejvíce ze všeho si člověk přeje stát se sám sebou a tento cíl vědomě i nevědomě sleduje.

„*Když za mnou přijde člověk, kterého trápí určitá kombinace těžkostí, je nejlepší pokusit se vytvořit si s ním vztah, v kterém se bude cítit bezpečně a svobodně. Mým cílem je porozumět mu, jak přemýšlí a co cítí ve svém nitru, akceptovat ho takového, jaký je, vytvořit atmosféru svobody, v které může myslet, cítit a být takový, jak chce on.*“ (Rogers, 1995:94.)

Během svého života byl Rogers opakovaně kritizován za domnělou primitivnost svého terapeutického přístupu. „*Řada praktiků karikovala jeho na klienta zaměřenou terapii jako metodu, ve které terapeut většinou jen opakuje poslední slova klientových výpovědí. Avšak ti, kdo Rogerse znali, viděli ho vést rozhovor, nebo ti, kteří pozorně četli jeho díla, věděli, že jeho přístup není ani zjednodušující, ani omezující.*“ (Yalom in Rogers, 2014:12.)

3.2 Moc v PCA

Svůj názor na po/moc a kontrolu v mezilidských vztazích a proměnu jeho nazírání na tyto pojmy představuje Rogers v knize O osobní moci. V knize hovoří o zásadních změnách v rodinách, školách, průmyslových odvětvích, v soužití mezi rasami a kulturami. Rovněž píše o změnách, které vyvolali lidé věřící ve vlastní vnitřní sílu, o lidech, kteří necítí potřebu mít „nad někým moc“ a kteří jsou ochotni podporovat a facilitovat tuto držící sílu v jiných lidech. K těmto změnám mohlo dojít v důsledku uplatnění tří „pilířů“ rogeriánského přístupu – kongruenci, akceptaci a empatii. Tyto tři podmínky vztahu s druhým člověkem jsou patrně důležité v procesu posouzení. Rogers (1996:14) definoval svůj přístup ve vztahu k osobní moci následně: „*Tento přístup nedává člověku moc, nikdy mu ji nebere.*“ Člověk tedy uděluje moc sám sobě.

Rogerse znepokojovalo současné vnímání moci a kontroly, proto se jimi začal zabývat, zvláště po zážitku, kdy mu kolega psycholog řekl, že úplně převrátil vztah moci a kontroly, který v něm byl budovaný několik let. Kolegu zaskočilo přednesení Rogersovy (1996:15) teze: „*Moc nespočívá v mém poznání, ale v klientově organismu.*“ Rogers tvrdil, že většina poradců a sociálních pracovníků

se považovala za kompetentní kontrolovat životy svých klientů. Sám místo toho naopak podporoval klienty k tomu, aby se stali nezávislými a sebe usměrňujícími lidmi, kteří udělují moc sami sobě. Pokud by sociální pracovníci vůči klientům uplatňovali Rogersem (1996:17) navržený přístup, „*znamenaloby to, že osobní kontrola v rámci jejich poradenských vztahů by se celkem narušila a změnila*“.

Politika má podle Rogerse (1996) v současném psychologickém a sociologickém úzu co do činění s mocí a kontrolou: s mírou, kterou si lidé přejí moc, snaží se jí dosáhnout, vlastní ji, podílejí se na ní nebo se zříkají moci a kontroly nad jinými nebo nad sebou samotnými. Politika má také co do činění se způsoby, úmyslnými i neúmyslnými strategiemi a postupy potřebnými pro vytvoření, dosažení, zřeknutí se moci a podílení se na ní. Stejně tak politika má co do činění s kontrolou nad vlastním životem a životy jiných lidí. Má také něco společného s umístěním moci rozhodovat: s tím, kdo činí rozhodnutí, která vědomě či nevědomě regulují nebo kontrolují myšlenky, pocity a také chování jiných lidí, či jeho vlastní.

Shrme-li předchozí Rogersovu úvahu o souvislosti moci a kontroly s politikou – jedná se o proces nabytí, uplatňování, zřeknutí se moci a podílení se na ní, a dále o kontrolu a rozhodování. V tomto procesu se spleťte vztahy a účinky jeho jednotlivých elementů zrcadlí v mezilidských vztazích, ve vztazích mezi jednotlivci a skupinou i mezi skupinami. Tento způsob uvažování Rogerse velmi ovlivnil a zapříčinil přehodnocení jeho celoživotní profesionální práce. Jeho přístup se zpočátku týkal pouze poradenství a psychoterapie, jejichž smyslem bylo, aby se s člověkem hledajícím pomoc nezacházelo jako s nesamostatným pacientem, ale jako se zodpovědným klientem. Postupně se jeho přístup rozšířil do oblasti výchovy a vzdělávání a v pozdějších letech i do oblastí a oborů vzdálených od původního zaměření – intenzivních zážitkových skupin, do manželství, rodinných vztahů, řízení lidských zdrojů, do vztahů mezi rasami, kulturami a národy.

Předchozím odstavcem jsem se pokusil nastínit Rogersův vývoj v pojetí moci ve spojitosti s jeho přístupem a politikou. V této souvislosti se Rogers táže: Jaký účinek má na člověka zaměřený postoj na otázky moci a kontroly v individuální práci s klientem? Proto zkoumal politiku různých přístupů v pomáhání, individuální psychoterapii, encounterových či jiných zážitkových skupinách. Tento postup jej vedl k rozvažování nad často diskutovaným problémem – tématem po/moci a kontroly v pomáhajících profesích, které jsem popsal v první a druhé kapitole.

Rogers v závěru knihy *O osobní moci* (1996) poukazuje na rozpornost rozličných aspektů zdravého rozumu ohledně ne/účinnosti přístupu zaměřeného na člověka a nabízí důkazy, které mu protirečí. Ke kontrole a moci říká následující: „*Nekontrolovat lidi je rozmarnost a slabost*.”

-Ale-

Zjistilo se, že když je moc ponechána v rukou lidí a pokud jsme k nim upřímní, chápeme je a zajímáme se o ně, objevují se u nich konstruktivní změny chování a ti lidé prokazují více síly, moci a zodpovědnosti.“ (Rogers, 1996:209.)

Je tedy zřejmé, že Rogersovo pojetí moci se zásadně liší od porozumění moci a důležitosti kontroly v sociální práci, jak jsem uvedl v prvních dvou kapitolách. Rogers věří tomu, že se mohou lidé změnit, disponují po/mocí, jen je třeba k tomu vytvořit vhodné podmínky a není potřeba je jakkoliv kontrolovat.

3.3 Kontrola a PCA

V roce 1940, když teprve začal koncipovat svůj přístup, Rogers (1996:17) uvedl:

„Nový přístup se o hodně více spoléhá na vrozené individuální směřování k růstu, zdraví a adaptaci. Smysl terapie nespočívá v odpovědi, co dělat. Nebo v nucení klienta k nějaké činnosti. Jejím smyslem je umožnit klientovi přirozený růst a rozvoj a odstraňovat překážky, aby mohl znovu postoupit vpřed.“

Jeho vyhlášení z roku 1940 vzbudilo velký ohlas, protože také tvrdil, že většina poradců se považuje za kompetentní kontrolovat životy svých klientů a jedině poradce ví, co je pro klienta nejlepší. Naproti tomu Rogers podporoval stanovisko, že vhodnější je umožnit klientovi stát se nezávislým

a sebe usměrňujícím člověkem. Pokud by souhlasili poradci s jeho názorem, znamenalo by to, že osobní kontrola poradenských vztahů by se hodně narušila a změnila.

Z hlediska politiky, moci a kontroly založil Rogers na člověka zaměřený přístup na první pohled na riskantním a nejistém předpokladu, že člověk je chápán jako v zásadě důvěryhodný organismus. Tento předpoklad se lety zkušeností s problematickými jedinci, psychotickými osobami, žáky ve třídě a skupinami řídících pracovníků v něm upevňoval.

Svoje předpoklady či hypotézu Rogers (1996) o změně sebepojetí a postojů individua opírá o závěry biologů, neurofyziologů a dalších vědců, kteří mají důkazy, že každý organismus směřuje ke konstruktivnímu naplnění svých vnitřních možností. Rogers mluví o vlastní přirozené tendenci člověka k plnému rozvoji. Připouští, že sebeaktualizační tendence může být samozřejmě zbrzděná nebo promarněná v podobě nemocí, závislosti, ale nemůže být zničena bez zničení samotného organismu. Tato mocná tendence je základním předpokladem na člověka zaměřeného přístupu a všeho, co z něj vzešlo.

Je tedy přirozené, že předpoklady přístupu zaměřeného na člověka mají enormní politické důsledky. Rogers (1996) ostře kritizuje současný systém, který se projevuje v rozličných aspektech naší kultury, od výchovného systému, přes průmyslové až po vojenské organizace, charakterizovaný postojem nedůvěry vůči individuální přirozenosti. Postoje mají podobu – člověk má být vedený, instruovaný, odměňovaný, trestaný a kontrolovaný těmi, co jsou moudřejší anebo výše postavení.

K tomu, aby člověk uskutečnil schopnost řídit svůj život a růst v něm, potřebuje podporující ovzduší, které naplňuje tři podmínky. První z nich je kongruence. Čím více je pomáhající pracovník sám sebou, čím více si uvědomuje své pocity a vyjadřuje je při rozhovoru s klientkou, tím více jí může být nápomocný. A naopak odezva klientky na způsob bytí pomáhajícího nepodléhá žádné kontrole. Druhou podmínkou ke schopnosti seberozvoje klientky je empatie, zaměření na vnitřní svět klientky, jak ho vidí ona sama. Takto vyjádřená empatie mění mezilidskou politiku vztahu. Žádným způsobem se v přístupu zaměřeném na člověka neuplatňuje kontrola nad klientkou. Spíše naopak – podporuje klientku v nabytí jasnějšího porozumění, a tím i větší kontroly nad jejím vlastním světem a chováním. Třetím podstatným postojem při vytváření atmosféry změny je akceptace, jinými slovy bezpodmínečné pozitivní přijetí. Tento respekt ke klientce umožňuje pomáhajícímu profesionálovi nemanipulovat a nekontrolovat vztah, což je mocný faktor, který řadí Rogers (1996) do mezilidské politiky. Rogers tvrdí, že v PCA má klientka moc nad svým životem plně ve svých rukou a pomáhající vytváří starostlivou, ale nikoliv donucující atmosféru.

Politika přístupu zaměřeného na člověka má svůj základ v postoji vědomého se vzdělávání a vyhýbání se jakékoli kontrole nad klienty rozhodováním za ně. Na začátku spolupráce obvykle strnulé, nešťastné individuum postupně znovu nabývá sebe-kontroly, sebe-přijetí, vlastní celistvosti a zdraví. Konečná pravomoc a rozhodování klade PCA do rukou klientky.

3.4 Rogersova koncepce moci a kontroly v sociální práci

Z hlediska pohledu oboru sociální práce považují za nejbližší Rogersově koncepci moci a kontroly „filantropické“ pojetí⁵ rozpracované Musilem (2008). Sociální pracovník tohoto typu má být empatický a vnímavý k široké škále specifických potřeb každého klienta, což koresponduje s atributy přístupu zaměřeného na člověka. Stejně tak je v rámci filantropického pojetí spontánní lidský vztah sociálního pracovníka ke klientovi považován za základní nástroj pomoci. Tento atribut koresponduje s podmínkou kongruence ve vztahu mezi pomáhajícím pracovníkem a klientem. Musil předpokládá, že empatické porozumění a navazování vztahu jsou prostorem, v němž se filantropický sociální pracovník dává vést vlastním úsudkem a svými osobními prožitky, což opět souhlasí s rogeriánským pohledem, že nejdůležitější je pro každého člověka jeho osobní zkušenost.

⁵ Různorodé představy o sociální práci ohraničil třemi typy: kromě „filantropického“ ještě rozlišuje „administrativní“ a „profesionální“ pojetí sociální práce.

Zkušenost s empatickým porozuměním Rogers (2014:19) definoval takto:

„Prožívat stav empatie či být empatický znamená vnímat vnitřní referenční rámec druhého člověka s přesností, emocionálními složkami a významy, které k němu patří, jako bych byl oním člověkem, avšak aniž bych kdy ztratil dimenzi „jako by“. Znamená to teď cítit bolest nebo radost druhého, jak ji cítí on, a vnímat jejich příčiny stejně, jako je vnímá on, avšak bez toho, že bych pozbyval vědomí toho, že je to, jako bych já cítil bolest či radost a podobně. Ztratím-li dimenzi „jako by“, pak se jedná o identifikaci.“

Všimněme si dimenze „jako by“. Kdyby ji sociální pracovník neuplatňoval, ztratil by tak moc sám nad sebou.

Empatie (Vymětal, Rezková, 2001; Bajer, 2007) se projevuje tím, že s různou mírou přesnosti zachycujeme aktuální prožívání druhého člověka, které souvisí s určitými obsahy jeho vědomí. Empatie znamená způsob poznávání jiného jedince, jenž se projevuje ochotou a snahou co nejpresněji vnímat, zachytit a pochopit jeho aktuální i potenciální svět. Empatie má základ v intuici, v soucítění a v pozitivním zájmu o druhého člověka. Tento pozitivní zájem, ochota pomoci by měla být prioritní pro sociálního pracovníka. Sociální pracovník s rozvinutou schopností empatie si co nejživěji a nejpresněji představuje aktuální vnitřní duševní život klienta, tedy jak skutečně vnímá, prožívá a hodnotí, a toto bezprostředně poznané ve stručné a konkrétní podobě pacientovi sděluje. Pro sociálního pracovníka je důležité vědět, že empatii projevujeme i neverbálním chováním, kdy dáváme najevo zejména v mimice a tónu hlasu úsilí o vnitřní přiblížení a co nejpresnější porozumění druhému.

Empatie stojící hned na počátku vztahu mezi sociálním pracovníkem a klientem je příslibem pozdějšího úspěchu. Empatické porozumění se u pomáhajícího dostavuje přirozeně, nemusí se k němu nutit. Čím je zkušenější, tím je větší pravděpodobnost, že bude empatický. Rogers (2014) se domnívá, že empatie především eliminuje odcizení, protože se její adresát cítí být nedílnou součástí lidstva. Na sklonku života si Rogers posteskl, že se empatie učí jako kognitivní dovednost či technika. *„Ryzí, citlivá empatie se vši svou intenzitou a osobním zaujetím se nedá takto naučit.“* (Norcross, Prochaska, 1999:25.) Výcvik v empatii – zažívání a pozorování empatie je podle Rogerse možný v autentickém vztahu Já-Ty, který se objevuje v zážitkových skupinách, v terapii a poradenství.

Praktickou ukázkou empatického uplatnění moci klientem v přístupu zaměřeném na člověka a zároveň příkladem posouzení životní situace klienta a řešení dilematu ukazuje Pörtner (2009:19) na příkladu Evy M., která nerada vykonává domácí práce. *„Obvykle při nich strašně nadává. Všichni to už znají a pokaždé se jí snaží domluvit. V poslední době Eva M. obzvlášť zuří kvůli vysavači. Nadává, láterí a nedá se upokojit. Jednoho dne se sociální pracovník pořádně podíval a zjistil, že vypínač nedrží zapnutý, ale musí se namáhavě přidržovat prstem. Uvést vysavač do pořádku je malíčkost. Výsledkem je lepší výchozí pozice pro možnost potýkat se s Evyým odporem k domácím pracím tehdy, když se objeví.“* Sociální pracovníci k této ženě nejprve zaujali „diagnostický“ postoj. Jenže nežádoucí chování se neustále stupňovalo, vedlo k bojům o nadvládu se sociálními pracovníky. Proto zkusili přejít ke konstruktivnímu přístupu. Evě M. nabídli možnost vlastního rozhodování, což usnadnilo změnu jejího chování. Její spílání, že se jí něco nelíbí, vzali vážně, a podívali se blíže, co by mohlo být příčinou. Zjistili, že Eva vnímala naprosto realisticky a její nadávání mělo zcela konkrétní příčinu. Pörtner, která pracuje s lidmi s mentálními postižením a s klienty vyžadujícími trvalou péči, se domnívá, že tímto postojem došlo k posílení sebevědomí dotyčné ženy a navíc získala zkušenost, že může sama něco ovlivnit nebo změnit. Odvolává se přitom na Rogerse (2014), který zjistil, že mnohem více pomáhá naslouchat svému protějšku, než nabízet sebevhodnější rady či sebepresnější diagnózy. Změny v situaci a v přístupu klienta se nejlépe dosáhne, když se podaří porozumět jeho pohledu na svět. Pörtner vychází z teze, že ne my, ale ten druhý nejlépe ví, co je pro něj dobré, i když má možná omezený přístup ke svému vědění.

Pracovat přístupem zaměřeným na člověka znamená tedy brát lidi vážně v jejich svébytné jedinečnosti, snažit se postihnout jejich způsob vyjadřování a podporovat je v nalézání vlastní cesty k přiměřenému zacházení s realitou, samozřejmě v souladu s jejich omezenými možnostmi.

4. Představy sociálních pracovníků o termínu moc a uplatnění moci ve vztahu ke klientovi

V této kapitole představím nejprve metodologický postup. Cílem tohoto textu je zodpovědět otázku: *Jak uplatňují sociální pracovníci, absolventi výcviku v přístupu zaměřeném na člověka, moc ve vztahu ke klientovi?* V dílčích otázkách, které jsem operacionalizoval, jsem se zaměřil nejdříve na chápání pojmu moc a uplatnění moci sociálního pracovníka ve vztahu s klientem, dále v 5. kapitole zkoumám, zda si sociální pracovníci uvědomují možné zneužití moci ve vztahu ke klientovi. A konečně v 6. kapitole mě zajímalo, zda sociální pracovníci uvažují nad souvislostí mezi přístupem zaměřeným na člověka a uplatněním moci ve vztahu ke klientovi.

K zodpovězení otázek jsem využil výstupy z výzkumu mezi frekventanty nebo absolventy výcviku v Přístupu zaměřeném na člověka pořádaného Diakonii Českobratrské církve evangelické. Základní technikou sběru dat byly polostrukturované rozhovory v rámci kvalitativního výzkumu. Přepsané rozhovory jsem vyhodnocoval formou interpretace dat. Nejdříve jsem se pokusil identifikovat témata, kterými jednotliví informanti své odpovědi na jednotlivé dotazy konstruovali. Na základě těchto témat jsem pak hledal odpovědi na jednotlivé výzkumné otázky. V souladu s technikou polostandardizovaného rozhovoru jsem informantům kladl doplňující otázky. Jednotlivé informanty jsem se rozhodl citovat jako respondenty 1 až 6. Mezi informanty bylo pět žen a jeden muž. Nejmladšímu informantovi bylo 32 let a nejstaršímu 60 let. Z hlediska povolání všichni informanti vykonávají sociální práci.

Ve výzkumu jsem nejprve zjišťoval představu sociálních pracovníků o termínu moc, dále mě zajímalo, jak uplatňují tito sociální pracovníci svou moc ve vztahu s klientem.

Ve využití moci vnímají respondenti různá rizika a možná zneužití. *„Aplikování moci je tam, kde brozí nějaké zneužití – moc funkce, moc postavení, že já stojím rovně, a klient má zrovna ohlá záda, nebo pláče. Vnímám to jako rizikovou situaci,“* objasňuje svůj pohled respondent 4. Moc nabízí možnost zneužití svého postavení, autority, domnívá se respondent 2. Pro respondenta 3 znamená moc, že má větší pravomoci než klient a klienta na sebe navázal. Více prostředků, zdrojů, než kterými disponuje klient, nerovnovážné postavení sociálního pracovníka a klienta si spojují s moci respondenti 1, 5 a 6. V prvním významu, že něco může, rozumí moci respondent 5. Respondent 6 takové ovlivnění, kdy má více informací než klient, považuje spíše za pozitivní, ale moc má pro něj i druhý význam v tom, že se dá velmi lehko zneužít. Právě o rizicích moci hovoří i respondent 1, podle něhož moc může být direktivní i nedirektivní, a také manipulační. Respondenti 2 a 4 si uvědomují, že disponují jednoznačnou mocí, která je dána na papíře, mají například moc dát sankci, rozhodnout se mezi žádostmi, koho ubytují, komu ukončí pobyt.

I očekávání klienta přisuzuje podle respondenta 5 sociálnímu pracovníkovi určitou moc. *„Někdy to dělám tak, že se jí před klientem zbavuji, snažím se poodkrýt, že to tak úplně není, že jsme pokud možno partneři v hledání řešení nebo pomoci.“* Uplatnění moci vůči klientovi považuje za popření smyslu celé služby respondent 3. Nemá však na mysli své vymezení, když se klient snaží narušit pravidla služby, zkouší hranice. V takovém případě podle něj nejde o moc, ale jeho profesionalitu, ochranu jeho samého.

Domnívám se, že respondenti si dobře uvědomují, jak uvádí Johner (2006), že v sociální práci je prostředek moc založen na její nerovnosti a zodpovědnosti. Čím je tedy dáno, že moc vnímají spíše jako rizikovou či nebezpečnou? Částečně už si odpovídají: obavou ze zneužití svého postavení, své moci, kterou jim dává jejich postavení institucionálně přidělené. Tato přidělená moc jim dává právo, které pro klienta znamená praktickou výhodu nebo újmu (Kopřiva, 1997). Už slovo pravomoc užitě jedním z respondentů ukazuje, že sociální pracovníci mají právo moci o klientovi rozhodnout. Odpovědi se přibližují názoru Klapala (2008), že v českém prostředí bývá moc dána do negativního kontextu ve významu prosazení sebe samého a svých zájmů.

Za překvapivé považuji, že pouze dva respondenti vnímají moc aspoň zčásti jako pozitivní, že něco mohou ovlivnit, zlepšit, posunout kupředu. Ti se tedy svým způsobem vztahují ke Klapalově (2008:160) pojetí moci jako *„všeobecné schopnosti nebo reálné možnosti působit rozhodujícím způsobem na okolí“*.

Shrnutí

Zmínka o ne/direktivním užití moci naznačuje, že záleží na sociálním pracovníkovi, zda uplatní moc pro (ve prospěch) klienta nebo proti (v neprospěch) klientovi. Podle mého názoru souvisí nedirektivní užití moci s pomocí a direktivní s kontrolou. Slovo nedirektivní rovněž odkazuje na přístup zaměřený na člověka, který bývá takto označován – uděluje člověku moc, aby ji našel sám v sobě.

Zdá se mi, že někteří respondenti projevují až nezdravou obavu z možného zneužití své moci nad klientem. Možnost, jak se aspoň částečně zbavit této obavy, nabízí respondent 5 – vlastně toho neví o mnoho více než klient; jsou ovšem dva na to, aby se podělili o moc a spolu hledali, jak ji využít ve prospěch klienta.

5. Zneužití moci sociálními pracovníky ve vztahu ke klientovi

Dále jsem zkoumal, zda si sociální pracovníci uvědomují, že lze zneužít moc ve vztahu ke klientovi.

Respondenti se podle svých výpovědí brání různými způsoby před využitím svých schopností v neprospěch klienta, společná je některým komunikace s dalšími kolegy v týmu. Reflektováním toho, co dělá, přemýšlením o svých pohnutkách, proč přistupuje ke klientovi zrovna takto, tímto postupem se chrání před zneužitím moci respondent 2. „*Provádím konzultace s kolegy, abych nezůstal na problémy sám.*“ Podobně hovoří respondent 5, který se obklopuje týmem. Kdyby si nechával pro sebe pochybnosti ohledně kontaktů s klienty, měl by strach, že se v něm hromadí. Proto existují supervize či porady, které pro něj znamenají dobrou prevenci zneužití moci vůči klientovi. Udržet se při zdravém rozumu se snaží respondent 3 a k tomu přidává dodržování hranic pracovní doby a prevenci vyhoření.

Shrnutí

Respondenti vnímají možnost zneužít své moci ve vztahu s klientem. Disponují tedy schopností vnímat etickou dimenzi vztahu s klientem, která obsahuje podle Johnera povinnost odolat zneužití moci. Dá se také říct, podobně se vyjadřuje Thompson (2000), že považují moc v souvislosti s tím, jak se bojí jejího zneužití, za centrální ve svém povolání sociálního pracovníka. Jejich značné zaměření se na to, aby nedošlo ke zneužití jejich znalostí a dovedností, ukazuje, že při intervenci chápou moc v negativní podobě jako zesílení nevýhod, kterými klient trpí. Jejich obavy také korespondují s tím, že v dilematu pomoc versus kontrola raději volí pomoc, protože by mohli sklouznout k nadměrné kontrole.

Použité ochrany, které vyjmenovali respondenti, před možným nesprávným uplatněním moci považují za výbornou prevenci; obsahují pestrou škálu možností, jak omezit eventuální zneužití moci v neprospěch klienta.

6. PCA a uplatnění moci sociálním pracovníkem ve vztahu ke klientovi

Rovněž mě zajímalo, zda sociální pracovníci uvažují nad souvislostí mezi přístupem zaměřeným na člověka a uplatněním moci ve vztahu ke klientovi.

Zda má moc něco společného s PCA, se odpovědi liší, nejvíce jich směřuje k názoru: spíše nemá, protože moc se v PCA neuplatňuje. Takto odpovídal respondent 3, podle něhož se Rogers snaží moc absolutně neuplatňovat ve smyslu mít nad člověkem kontrolu. „*Pokud je otázka takto položena, tak asi nemá,*“ domnívá se. Respondenti 1 a 6 hovoří o tom, že PCA je nedirektivní přístup. „*Když bych vzal, že je to nedirektivní přístup a snaží se probudit sebeaktualizační tendence, tak se obávám, že s mocí vůči klientovi to moc společného nemá,*“ tvrdí respondent 6. Respondent 5 říká, že moc se verbalizuje tím, že se o ní eventuálně mluví, a že se slovně přesouvá z pomáhajícího na klienta zpátky. Podle jeho názoru se mluví o tom, že sociální pracovník zplnomocňuje klienta, vrací mu dovednosti, které ještě může mít, aby je použil, zkusil. Když se pracovník naladí na klienta, na stejnou vlnu, tak moc má, konstatuje respondent 4.

Výcvik v PCA se projevil následujícím způsobem při práci v oblasti po/moci a kontroly. Jako kouzlo pro klienty vnímá PCA respondent 4. „*Oni se s tímto přístupem nesetkali nikdy v životě. A z jejich vyprávění se dá vysledovat, že se s ním nesetkali ani v rodině. Základ toho přístupu je, že máte k někomu blízko, což se hrozně často stává, ale oni to neznají,*“ vypráví a upřesňuje, co myslí kouzlem, které spočívá ve vnitřním přijetí, když se dobře praktikuje tento přístup. Díky výcviku se dostane blíže ke klientovi respondent 2. Nastaví jinak atmosféru, klient se otevře, lépe ho chápe, a pak už nemusí jít do kontroly. Daří se mu jinak klienty pochopit, než když neměl dovednosti z výcviku. „*Je to v pochopení klienta, jeho světa,*“ dodává. Potřebu rozhodovat za klienta ztratil po výcviku respondent 6. „*Klient si o tom rozhodne sám. Já mu důvěřuji, že se rozhodne dobře, což vychází z teorie PCA. Mám ověřeno, že pokud jsem tam s tím klientem, nabízím mu pomocnou ruku, on je schopný za určitých předpokladů sám se mobilizovat, uschopnit, sebeaktualizovat,*“ tvrdí. Mnohem více se naučil dávat najevo klientům díky výcviku své prožívání respondent 3. „*Jsem tím pádem daleko více autentičtější, než jsem býval předtím, než jsem ten výcvik nastoupil. Nebojím se klientům říci nějaké své negativní pocity, i třeba z jejich chování, ale takovým způsobem, aby to nevyznělo jako hodnocení, vyčítka, ale abych mluvil sám za sebe to, co cítím.*“

Preterapii, která aplikuje PCA, používá ve vztahu ke klientům respondent 1. Konkrétně se projevuje tím, že je potřeba dát klientům určitý rámec. „*Stačí říct: ano, nechce se vstávat. Dobře, máš na to půl hodiny. Za půl hodiny bychom byli rádi, kdybys byl na snídani. Vyber si, jestli budeš ještě ležet deset, dvacet minut,*“ dává praktický příklad užití preterapie.

Shrnutí

Podstatu Rogersova pojetí moci vystihl respondent 3 – vlastně svým způsobem nemá moc nic společného s PCA, protože se moc snaží tento přístup neuplatňovat. Rogers (1996) mluví o lidech, kteří necítí mít potřebu mít nad někým moc. S tím koresponduje připomenutí, že PCA je nedirektivní přístup, v kterém se klientovi neříká, co má dělat, jak má řešit svou obtížnou životní situaci. Pojem kouzlo, které se stalo, když respondent používal vůči klientům PCA, vlastně potvrzuje Rogersovu tezi, že moc ponechaná v rukou lidí při aplikaci upřímnosti, chápání a zájmu se o ně vede k tomu, že se u nich objevují konstruktivní změny v chování a tyto lidé prokazují více moci. Jeden z respondentů upozorňuje, že navození blízkého vztahu může být zneužito. Pokud by se však pomáhající pracovník skutečně sebeaktualizoval a uplatňoval opravdu PCA, nemělo by ke zneužití klienta dojít, protože by rozhodnutí, a tedy i moc nechal v „*rukou*“ klienta. Kladná slova o tom, jak přispělo absolvování výcviku v PCA k jinému vnímání uplatnění po/moci a kontroly ve vztahu ke klientům, dosvědčují, že se respondenti patrně zřekli moci, kontroly a rozhodování (Rogers, 1996). Tyto tři pojmy ostatně sami použili.

Otázkou je, zda někteří respondenti spíše než o posunu ve vnímání kontroly a po/moci ve vztahu ke klientům nehovoří o svých osobnostních proměnách, rozvoji, který jim umožnil výcvik v PCA. Například když hovoří o tom, že jsou více kongruentní. Kongruence se projevuje ve vztahu ke druhým, ale zároveň jde o respondentovu sebeaktualizaci. Ostatně používání slov sebeaktualizace, autentičnost naznačuje, že dobře znají PCA teorii a tyto principy zřejmě aplikují i v praxi, aby se klienti mohli osobnostně rozvinout.

Absolvování výcviku v PCA může podpořit změnu v postoji k moci, kontrole, autoritě. Pokud si sociální pracovník zvnitřní tento přístup, může zažít, že mu moc nikdo nevezme a zároveň ji může dát klientům, přestává mít potřebu klienta kontrolovat a místo toho mu pomáhá k jeho sebeaktualizaci.

Domnívám se, že nejlépe zná rogeriánský přístup respondent 1, když užívá preterapii, která bývá s úspěchem aplikována pro navázání a udržení kontaktu s obtížně komunikujícími klienty.

6.1 Limity uplatnění PCA v sociální práci

V rámci příspěvku považuji za vhodné zmínit i možné limity využití PCA v sociální práci.

Obtížnější uplatnění PCA může být u klientů, kteří jsou zvyklejší na direktivnější přístup, jasnou

strukturu posouzení a následné intervence, a dále u klientů, kteří očekávají okamžité výsledky a změny či poskytování rad. V těchto případech může být využití principů PCA kontraproduktivní nebo dokonce klientům uškodit (Norcross, Prochaska, 1999).

PCA klade na sociálního pracovníka značně vysoký nárok být vůči klientům neustále opravdoví, přijímající a empatičtí; není to ovšem ve schopnostech člověka být stále takový, zvláště vůči klientům, jejichž osobnostní či jiné rysy nám nejsou blízké. Je nutné rovněž přiznat, že při empatickém působení sociálního pracovníka na klienta je ve vzájemném vztahu mnohem více proměnných, více možných komplikací, než Rogers předpokládal (Parloff, Waskow, Wolfe, 1978). Ani při uplatnění opravdovosti, vřelosti a empatie sociálního pracovníka tak nemusí u klienta dojít ke kýženému zmocnění. Skutečnost, že v PCA se neuplatňuje kontrola, může vést při doslovné aplikaci Rogersových principů moci k neefektivnímu využívání času a schopností sociálního pracovníka. Proces posouzení se tak stane zdoluhavým, bez jasných a konkrétních rozhodnutí a intervencí do životní situace klienta. Na genderové aspekty v pohledu na Rogersem propagovanou sebeaktualizaci upozorňuje Lerman (1992). Domnívá se, že i když žena projde vnitřní změnou, má moc nad svým životem, nezmizí kulturní, ekonomické, právní a interpersonální překážky. Nejen ženám, ale i menšinám přispěje k řešení jejich problémů *„spíše důrazná obhajoba zájmů skupiny než postupná individuální změna“* (Lerman, 1992:15).

6.2. Limity výzkumu

Uvědomuji si také zřejmé limity svého výzkumu. Vzhledem k jeho zaměření mohl být vhodnější hloubkový opakovaný rozhovor, doplněný pozorováním, případně analýzou dokumentů. Výpovědi respondentů mohlo ovlivnit prostředí, kde se uskutečnily rozhovory.

Některé se uskutečnily na pracovišti respondentů, což mohlo přinést výhodu známého prostoru a také možnosti snáze si vybavit, jak přistupují ke klientovi, na co se zaměřují v procesu posouzení jeho životní situace. Naproti tomu rozhovory, které jsem realizoval během výcvikového setkání, umožňovaly respondentovi uvědomit si, jak jej v přístupu ke klientovi ovlivňují prvky přístupu zaměřeného na člověka a jak jej uplatňuje při posouzení životní situace klienta. Nevýhodou ovšem je, že během výcvikového setkání respondenti mají odstup od kontaktu s klientem, a tak si někdy hůře vybavují, jak ke klientovi přistupují.

7. Závěr – diskuse

Termín moc má v kontaktu s klienty spíše zápornou konotaci, jako posílení hendikepů, kterými klient strádá. Důvod může spočívat ve strachu ze zneužití svého postavení, vykonání špatného rozhodnutí, či nejistoty, zda přispějí ke zlepšení nebo zhoršení klientovy životní situace. Příčina může být ještě obecnější: v naší zemi je slovo moc často vnímáno ve významu prosazení sebe samého a svých cílů. Moc ovšem bývá považována i za něco kladného, ve smyslu mít možnost něco změnit, prosadit, ovlivnit, napravit.

Obava ze zneužití moci vůči klientovi odkazuje na etickou dimenzi sociální práce. Sociální pracovníci se cítí povinni odolat zneužití moci. Nepodlehnutí tomuto pokušení může napomoci například supervize, porady, reflexe přístupu ke klientům, dodržování pracovní doby, předcházení syndromu vyhoření.

PCA bývá označováno někdy za nedirektivní přístup. Lze tedy říct, že nedávat příkazy, a tedy udělit moc klientovi, má blízko k pomoci a naopak direktivní přístup se podobá kontrole, které se PCA snaží vyhýbat. Jsou však situace a cílové skupiny sociálních pracovníků, kde se občas bez určité formy kontroly nejde obejít, je nutné dát klientovi rámec, což umožňuje preterapie (viz Prouty et al., 2005) vycházející z metody Rogersova PCA. Výcvik v PCA přispívá ke vzdání se kontroly nad klientem a také k vlastní sebeaktualizaci, osobnostnímu rozvoji.

Neuplatňovat moc ve vztahu ke klientovi, jak píše Rogers, je možné. Pokud aplikuje PCA sociální pracovník, tak se moci vzdává ve prospěch klienta, snaží se „probudit“ tuto moc v klientovi, rogeriánsky řečeno navodit atmosféru k sebeaktualizaci klienta. Pak může dojít k neuvěřitelné proměně (sebeaktualizaci) klienta, kterou nazývá jeden respondent kouzlem.

Zdravý, správný přístup sociálního pracovníka znamená nemít potřebu disponovat nad někým mocí. Neuplatňovat moc je však podle mě něco jiného než se bát moc použít, protože jí disponuji v důsledku svého společenského postavení nebo profese. Ke zmenšení obav může přispět podělení se o moc s klientem, usilovat o to, pochopit jeho svět, být v partnerském vztahu, jak k tomu vyzývá PCA. Lze tedy říct, že na jedné straně respondenti vědí, že PCA směřuje k tomu, dát moc klientovi, ale na druhé straně se někteří bojí, že jí stále disponují, čímž podle nich může dojít ke zneužití klienta. Rogersem popsané pojetí moci tedy aplikují jen částečně. Důvody jen částečného využití moci sociálními pracovníky, absolventy výcviku PCA, vidím dva: vnitřní a vnější. Být za všech okolností autentický, akceptující a empatický není v lidských možnostech. Ani pomáhající pracovníci nejsou vždy plně rozvinutou osobností, která by vždy praktikovala nejvyšší sedmé stadium osobnostních změn definované Rogersem (1995). Toto stadium je spíše cílem, ideálem, kdy vždy přijímáme sebe, důvěřujeme svému vnitřnímu prožívání, uvědomujeme si ho, dokážeme ho přesně vyjádřit a řídit se jím. Za vnější příčinu toho, že sociální pracovníci praktikují pojetí moci navržené Rogersem jen někdy, považuji nedůvěru a nepochopení odborné veřejnosti v uplatnění principů přístupu zaměřeného na člověka.

Uplatnění Rogersova pohledu na moc, v němž pomáhající pracovník podporuje a facilituje držímající sílu v klientech, je spíše možné tehdy, když dá klientovi prostor, aby byl sám sebou, hovořil o tom, co chce, prožívá, a neklade klientovi další doplňující dotazy, aby se dozvěděl více o jeho životní situaci.

Pokud dá najevo sociální pracovník svou moc a nezapojí do procesu posouzení a intervence klienta, jedná se o zneužití pracovníkovy moci. Tento postup nekoresponduje s PCA, kde se konečné rozhodnutí nechává na klientovi. Při praktikování PCA sociální pracovník věří klientovi, nechává mu pravomoc, aby sám rozhodl, jak chce přistoupit ke zvládnutí své obtížné životní situace.

Absolventi přístupu zaměřeného na člověka při své práci s klienty využívají Rogersův model po/moci a kontroly jen částečně. Důvodem je nemožnost být neustále autentický, přijímající a vciťující vůči klientům a také obava z nepochopení principů přístupu zaměřeného na člověka sociálními pracovníky, kteří tento přístup neznají nebo mu nedůvěřují. Zároveň však PCA ve vztahu ke klientům nabízí prostor ke vzdání se kontroly nad klientem, porozumění dilematu pomoc versus kontrola a tím k vlastní sebeaktualizaci pomáhajícího pracovníka.

Slovo moc je vnímáno respondenty spíše negativně, jako zesílení nevýhod, kterými klient trpí. Moc umožňuje sociálním pracovníkům zneužít svého postavení či vykonat špatné rozhodnutí. Také může znamenat prosazení sebe sama na úkor druhých. Moc může být i pozitivní ve významu něco změnit, prosadit, ovlivnit, napravit. Navrhují proto diskutovat o porozumění termínu moc mezi sociálními pracovníky, například na stránkách odborného časopisu Sociální práce / Sociálna práca. Diskusi o porozumění termínu moc mezi sociálními pracovníky považují za vhodné doporučení pro další výzkum.

Za vhodné formy předejití a uvědomění si zneužití moci vůči klientovi považují supervize, porady, reflektivní přístup k sobě i ke klientům, dodržování pracovní doby a předcházení syndromu vyhoření. Proto může být podnětné zjišťovat v dalším výzkumu vliv supervize, případně reflektivního přístupu k sobě a ke klientům v souvislosti s uvědoměním si zneužití moci.

U cílových skupin sociálních pracovníků, kde se bez jisté formy kontroly nejde obejít, doporučuji praktikování preterapie, vycházející z metody Rogersova PCA.

Pro správné zacházení s mocí, kterou disponuje sociální pracovník, navrhují, aby se sociální pracovníci seznámili s Rogersovým pohledem na po/moc a kontrolu a tento přístup aplikovali v praxi. V této souvislosti může být zajímavé zkoumat postoje sociálních pracovníků právě k Rogersovu pohledu na po/moc a kontrolu. V PCA se moc vůči klientovi neuplatňuje, sociální pracovník se jí vzdává ve prospěch klienta, čímž může dojít k jeho neuvěřitelné proměně v podobě sebeaktualizace.

Použité zdroje

- BAJER, P. 2011. *Dilema pomoc versus kontrola v prístupu zaměřeném na člověka*. Brno: FSS MU.
- BAJER, P. 2007. *Osobnostní rozvoj člena výcvikové komunity v prístupu zaměřeném na člověka (PCA)*. Brno: Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity.
- BOZARTH, J. 1997. Predslov. In: MEARNS, D., THORNE B. *Poradenstvo zamerané na človeka v praxi*. Bratislava: Pedagogická fakulta Univerzity Komenského.
- BOZARTH, J. 1995. Person-Centred Therapy: A Misunderstood Paradigmatic Difference? *Person-Centered Journal*, 2(2), 12–17.
- FERGUSON, H. 2001. Social Work, Individualization and Life Politics. *British Journal of Social Work*, 31(1), 41–55.
- GABURA, J., PRUŽINSKÁ, J. 1995. *Poradenský proces*. Praha: SLON.
- HAUKE, M. 2012. Moc a pomoc v sociálních službách, etická dilemata. *Sociální služby*, 24(4), 18.
- HESS, A. K. 1980. *Psychotherapy Supervision: Theory, Research and Practice*. New York: Wiley.
- HOLLSTEIN-BRINKMANN, H. 2001. *Sociální práce a systémové teorie*. Trnava: SAP.
- JEKLOVÁ, M. 2007. Supervize – kontrola, nebo pomoc? *Vytvoření programu celoživotního interdisciplinárního učení v ochraně dětí* [online]. [20. 1. 2010]. Dostupné z: http://www.viod.cz/editor/assets/download/prezentace_interni_supervize.pdf
- JOHNER, R. 2006. Dual Relationship Legitimation and Client Self-determination. *Journal of Social Work Values and Ethics*, 3(1), 1–7.
- JORDAN, B. 1990. *Invitation to Social Work*. Cambridge: Blackwell.
- KLAPAL, M. 2008. Moc jako nástroj výchovy? In: JANEBOVÁ, R., KAPPL, M., SMUTEK, M. *Sociální práce mezi pomocí a kontrolou*. Hradec Králové: Gaudeamus, 159–162.
- KOPŘIVA, K. 1997. *Lidský vztah jako součást profese*. Praha: Portál.
- KVĚTENSKÁ, D. 2008. Moc a pomoc v pomáhajících profesích. In: JANEBOVÁ, R., KAPPL, M., SMUTEK, M. *Sociální práce mezi pomocí a kontrolou*. Hradec Králové: Gaudeamus, 112–115.
- LÁTALOVÁ, L., LEVICKÁ, K. 2008. Negativně konotácie moci v sociálnej práci. In: JANEBOVÁ, R., KAPPL, M., SMUTEK, M. *Sociální práce mezi pomocí a kontrolou*. Hradec Králové: Gaudeamus, 367–373.
- LEVICKÁ, J. 2008. Kontrola a jej miesto v sociálnej práci. In: JANEBOVÁ, R., KAPPL, M., SMUTEK, M. *Sociální práce mezi pomocí a kontrolou*. Hradec Králové: Gaudeamus, 358–366.
- LAAN VAN DER, G. 1998. *Otázky legitimizace sociální práce*. Boskovice: Albert.
- LERMAN, H. 1992. Limits of Phenomenology: A Feminist Critique of the Humanistic Personality Theories. In: BROWN, L., S., BALLOU, M. (Eds.). *Personality and Psychopathology: Feminist Reappraisals*. New York: Guilford Press, 8–19.
- MUSIL L. 2008. Různorodost pojetí, nejasná nabídka a kontrola výkonu „sociální práce“. *Sociální práce / Sociální práce*, 8(2), 60–79.
- MUSIL, L. 2004. *Ráda bych vám pomohla, ale...* Brno: Marek Zeman.
- NAVRÁTIL, P. 2009. *Reflexivní využití teorie v procesu posouzení: Problémy posouzení životní situace v pozdně moderní době*. Brno: Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity.
- NAVRÁTIL, P. a kol. 2003. *Romové v české společnosti: jak se nám spolu žije a jaké má naše soužití vyhlídky*. Praha: Portál.
- NAVRÁTIL, P. 2001. Dilemata soudobé sociální práce. In: MATOUŠEK, O. *Základy sociální práce*. Praha: Portál, 189–192.
- NORCROSS J., PROCHASKA J. 1999. *Psychoterapeutické systémy – průřez teoriemi*. Praha: Grada.
- PARLOFF, M. B., WASKOW, I. E., WOLFE, B. E. 1978. Research on Therapist Variables in Relation to Process and Outcome. In: GARFIELD, S. L., BERGIN, A. E. *Handbook of Psychotherapy and Behavior Change: And Empirical Analysis*. New York: Wiley, 233–282.

- PAVELOVÁ, L. 2008. Dilemy současnej sociálnej práce. In: JANEBOVÁ, R., KAPPL, M., SMUTEK, M. *Sociální práce mezi pomocí a kontrolou*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- PROUTY, G., VAN WERDE, D., PÖRTNER, M. 2005. *Preterapie: Navázání a udržení kontaktu s obtížně komunikujícími klienty*. Praha: Portál.
- PÖRTNER, M. 2009. *Na osobu zaměřený přístup v práci s lidmi s mentálním postižením a s klienty vyžadující trvalou péči*. Praha: Portál.
- ROGERS, C. 2014. *Způsob bytí: Klíčová témata humanistické psychologie z pohledu jejího zakladatele*. Praha: Portál.
- ROGERS, C. 1996. *O osobnej moci*. Modrá: Persona.
- ROGERS, C. 1995. *Ako byť sám sebou*. Bratislava: IRIS.
- SATIROVÁ, V., BANMEN, J., GREBEROVÁ, J., GOMORIOVÁ, M. 2005. *Model růstu: Za hranice rodinné terapie*. Brno: Cesta.
- THOMPSON, N. 2000. *Understanding Social Work, Preparing for Practise*. New York: Palgrave.
- ÚLEHLA, I. 1999. *Umění pomáhat*. Praha: Portál.
- VAVRINČÍKOVÁ, L. 2008. Pomoc verus kontrola pri práci s užívateľmi a užívateľkami drog. In: JANEBOVÁ, R., KAPPL, M., SMUTEK, M. *Sociální práce mezi pomocí a kontrolou*. Hradec Králové: Gaudeamus, 152–158.
- VOŇKOVÁ, J. 2009. *Smysl postpenitenciární péče v systému sociálních služeb 21. století* [online]. [22. 1. 2010]. Dostupné z: <http://www.charitaadopce.cz/index.php?id=0005017>
- VYMĚTAL, J., REZKOVÁ, V. 2001. *Rogersovský přístup k dospělým a dětem*. Praha: Portál.
- WEBB, M. 2000. The Politics of Social Work: Power and Subjectivity. *Critical Social Work*, 1(2), 1–2.
- WEBER, M. 1998. *Metodologie, sociologie a politika*. Praha: Oikoymenh.
- YALOM, I. 2014. *Předmluva*. In: ROGERS, C. *Způsob bytí*. Praha: Portál.

Sladování rodinného a pracovního života klientek a klientů sociální práce genderovou perspektivou sociálních pracovníc a pracovníků

Work-Life Balance as Gendered Issue? Perspectives of Social Workers

Barbora Grundělová

Mgr. et Mgr. Barbora Grundělová, DiS.,¹ vystudovala obor Sociální práce a obor Veřejná politika a lidské zdroje na FSS MU. Aktuálně je studentkou doktorského studia na Fakultě sociálních studií Ostravské univerzity v Ostravě. Ve svém disertačním výzkumu se zabývá genderovými předsudky a stereotypy v praxi sociální práce a genderovou kompetencí sociálních pracovníc a pracovníků.

Abstrakt

Text se zaměřuje na genderové percepcce u sociálních pracovníc a pracovníků, kteří pracují s rodinami. Obsahuje výsledky kvalitativního výzkumného šetření, jehož cílem bylo zjistit, jak genderové konstrukce sociálních pracovníků a pracovníc týkající se obrazu matek-klientek a otců-klientů ovlivňují jejich představy o možnostech řešení obtížných situací, které klienti a klientky prožívají v interakcích mezi rodinným a pracovním životem. Kvalitativní šetření potvrdilo zásadní rozdíly ve vnímání matek-klientek a otců-klientů u sociálních pracovníc a pracovníků. Pomáhající pracovníci a pracovnice si na základě, mnohdy nereflektované, stereotypní percepcce rodiny vůbec neuvědomují potřebu matek-klientek a otců-klientů řešit problémové situace interakcí sfér práce a rodiny.

Klíčová slova

gender, sladování rodinného a pracovního života, sociální práce, nová sociální rizika, sociální konstrukce, genderové stereotypy, genderové předsudky

Abstract

This text deals with gender perceptions by social workers who work with families. It contains some findings from a qualitative study. The goal was to determine how mothers and fathers are dealt with as clients in social work to resolve difficult situations in the interactions between family and work life. The analysis confirmed significant differences between the perceptions of mothers and fathers. As a result of gender prejudices and stereotypes social workers could not meet the needs of clients with the context work and family life.

¹ Kontakt: Mgr. et Mgr. Barbora Grundělová, DiS., Fakulta sociálních studií, Fr. Šrámka 3, 709 00 Ostrava-Mariánské Hory; barbora.grundelova@osu.cz

Keywords

gender, work-life balance, social work, new social risks, social construction, gender stereotypes, gender prejudices

Úvod

Sociální práce s rodinou má značný genderový rozměr. Genderová perspektiva však obvykle nebývá v české sociální práci předmětem zájmu. To je dost těžko pochopitelné zvláště v dnešní postmoderní společnosti, kdy dochází k zásadním změnám v oblasti rodiny, trhu práce a sociálního státu. Tyto klíčové instituce, které byly dříve oporami společnosti, dnes selhávají. Heterogenita rodin i společnosti jako celku narůstá, a tím se proměňují problémy, se kterými se pomáhající pracovníci a pracovnice setkávají. Dewe (2013) uvádí, že vzrůstající komplexita problémových situací si vyžaduje nové vědomosti a kompetence na straně profesionálů.

I přesto, že se současné pojetí rodiny mění, v praxi stále přetrvávají zažitá stereotypní představy a mechanismy dělby práce a dělby rolí v rodině. Řečeno slovy Krüger (2008), rodina je „smrt rovných šancí“. Pomoc pro rodiny s dětmi tak nabývá na významu. Jak uvádějí Janebová a Černá (2008), sociální problémy jsou velmi často genderově založené, proto je třeba při práci s klientkami a klienty sociální práce reflektovat genderové souvislosti. To je však v současných společenských podmínkách velice obtížné. Tomešová Bartáková (2009) v jednom z předchozích čísel poukazuje na význam celkového klimatu ve společnosti při prosazování genderové perspektivy v sociální práci. Píše, že české prostředí může pro sociální pracovníky a pracovnice znamenat určitou bariéru v prosazování genderových témat, a ptá se, zda jsou cíle a přístupy práce feministicky orientovaných pracovníků a pracovníků vůbec za daných podmínek – rezistence ke změně nebo absence poptávky – realizovatelné.

Tento příspěvek se snaží zmíněnou bariéru prosazování genderových témat narušit a prezentuje výstupy kvalitativního výzkumného šetření, jehož hlavním zájmem bylo odpovědět na otázku: *„Jak genderové konstrukce sociálních pracovníků a pracovník týkající se obrazu matek–klientek a otců–klientů ovlivňují jejich představy o možnostech řešení obtížných situací, které klienti a klientky prožívají v interakcích mezi rodinným a pracovním životem?“*

Konstruovanost genderu

Gender lze nahlížet z různých perspektiv. Autorka textu vychází především z poststrukturalismu, resp. postmodernismu. Tato perspektiva akcentuje hodnotu kritické reflexe, citlivost vůči jinakosti a vytváří prostor pro osobní i společenskou změnu (Zábrodská, 2009). Gender i pohlaví zde chápeme jako diskurzivně² utvářené kategorie. Konkrétní podoba mužských a ženských charakteristik je tak kulturně i historicky variabilní. Jak píše Butlerová (2004), pojmy „mužský“ a „ženský“ jsou notoricky proměnlivé. Kategorie „žena“ je proměnlivá v závislosti na různých diskurzivních kontextech, takže ustanovení stabilní definice je pouze dočasné a v jistém smyslu násilné (Zábrodská, 2009). Podle Butlerové (2004) je snaha definovat „ženu“ založena na univerzalizmu a praktikách exkluze. Univerzalizmus předem určuje, jaké genderové vztahy jsou myslitelné a jaké ne, čímž limituje možnost změny (Zábrodská, 2009).

Binarita pohlaví (žena–muž) i genderu (femininita–maskulinita) je v poststrukturalismu ústředním objektem dekonstruování. Cílem dekonstrukce je zpochybnění zdánlivých samozřejmostí, které jsou institucionalizovány prostřednictvím určité tradice. Binarita uvedených pojmů totiž vede k falešné představě existence dvou vylučujících se, stabilních a hierarchických identit (Zábrodská, 2009) a podílí se tak na utváření stereotypních představ o mužích a ženách. Stereotypem máme

² Diskurz chápeme jako „způsob zvýznamňování a organizace sociální reality, jež má vždy specifické důsledky z hlediska odlišných práv, privilegií a vztahů moci, do nichž umísťujeme sociální aktéry a aktérky“ (Zábrodská, 2009:12).

na mysli ustálenou představu o tom, že přítomnost určitého znaku (zde pohlaví) je provázena přítomností dalších významných vlastností; neověřený stereotyp pak považujeme za předsudek (Musil, 2004). Genderové stereotypy můžeme tedy chápat jako zjednodušené, nerealistické obrazy „mužskosti“ a „ženskosti“, idealizované a očekávané vzory (Kiczková, 2009). Součástí genderových stereotypů jsou genderové předsudky, které vycházejí z mylného přesvědčení o nezvratném, definitivním a neměnném předurčení žen a mužů k nějaké roli nebo činnosti (např. z přesvědčení o „tradičním“ místě ženy v domácnosti), tím se vytváří představy o nerovnocennosti nebo nerovných schopnostech u obou pohlaví (Porubánová, 2004).

Kiczková (2009) rozlišuje mezi deskriptivními a preskriptivními komponenty genderových stereotypů, kdy v případě deskriptivních komponent jsou jedincům, na základě jejich genderové příslušnosti, připisovány určité znaky (jako např. emocionalita u žen nebo nezávislost u mužů). Pokud je tento předpoklad porušen, nastává překvapení. Deskriptivní komponenty genderových stereotypů v sobě obsahují větší množství tzv. „žitých stereotypů“. Ty konstatují, jak se věci mají, a opírají se o každodenní zkušenost. Preskriptivní komponenty v sobě zahrnují přesvědčení o tom, jaké by měly být ženy (např. chápající) a jací by měli být muži (např. dominantní). Pokud jsou tyto předpoklady porušeny, nastává odmítnutí nebo popření. Z větší části jsou zde obsaženy tzv. „symbolické stereotypy“, které jsou vyjádřením určité normy a konstatují tak, jaké by mělo být počínání mužů a žen. Tento svět symbolických stereotypů dost často ovlivňuje náš aktuálně žitý svět. Na druhou stranu změny realizované v žitém světě nemusí nutně vést k restrukturalizaci symbolického světa, protože má vlastní mechanismy fungování (Kiczková, 2009). Důsledkem uvedených genderových stereotypů a předsudků je odlišné nahlížení na ženy a muže jako zaměstnance nebo rodiče. Vzniká tak iluze přirozenosti a funkčnosti, která se projevuje v každodenních interakcích (Janebová, 2005).

Utváření a podoba konstrukce genderu je ještě umocněna tzv. „doing gender“ (někdy také „dělání genderu“). Koncept „doing gender“ je důležitým teoretickým rámcem pro vysvětlení genderových nerovností, který poukazuje na způsoby, jakými jsou (re)produkovány genderové rozdíly v rámci sociálních interakcí. West a Zimmerman (2008) upozorňují na to, že pohlaví je konstruováno sociálně, tedy nejde ani tak o vyjádření biologických faktů, ale totožnost člověka jako muže či ženy se stanovuje na základě sociálně normativizovaných předvádění, prostřednictvím nichž se jedinec umísťuje, podle toho, jak je vnímán okolím, do příslušné pohlavní kategorie. Protože jsou pohlaví a pohlavní kategorie nezávislé, může se jedinec ucházet o zařazení do určité pohlavní kategorie, i když nesplňuje kritéria příslušnosti k příslušnému pohlaví. Příslušnost ke kategorii je vyjádřena jazykem, jednáním, gesty, mimikou nebo oblékáním apod. West a Zimmerman (2008) tedy vnímají gender jako rutinní, metodické a opakované konání, prostřednictvím kterého se vytváří rozdíly mezi muži a ženami, jež nejsou přirozené, ale jsou využívány k podpoře „esenciality“ genderu. Podle této autorské dvojice není gender určité osoby pouze záležitostí toho, čím je, ale je něčím, co člověk dělá a co dělá především opakovaně v interakci s jinými lidmi. Doing gender tak podle nich zahrnuje sociálně řízené činnosti, které odrážejí konkrétní zájmy, jež na sebe berou podobu maskulinní a femininní „přirozenosti“. Dělání genderu je legitimizujícím prvkem dělání rozdílů. Gender je dělán jedinci, rozpoznáván a kategorizován jejich okolím.

„Dělání genderu“ znesnadňuje snahu narušovat genderové nerovnosti. Neměli bychom však podceňovat vliv společenských změn a s tím i měnící se chování mužů a žen. Deutsch (2007) tvrdí, že pokud je gender konstruován, můžeme ho také dekonstruovat. To v praxi znamená, že muži a ženy se nemusí chovat podle genderových vzorů, které od nich společnost očekává, muži tedy mohou zastávat ty samé role a činnosti jako ženy a naopak. Rozpoznat, problematizovat a dekonstruovat připisování stereotypních genderových rolí se snaží „undoing gender“ (v češtině někdy jako „rozvolňování genderu“). Jeho cílem je odstranit stereotypní názory na gender, transformovat je a upozornit na další varianty (Czollek, Perko, Weinbach, 2009).

Gender v sociální práci

„Doing gender“ a „undoing gender“ hrají v sociální práci důležitou roli. Situace, do kterých se sociální pracovníci a pracovníce při výkonu své profese dostávají, jako je např. posuzování rodinných poměrů při rozvodu rodičů, intervence při rodinných konfliktech nebo kontrola a podpora rodičů při péči o děti, jsou rizikové z hlediska reprodukce různých forem diskriminace (Janebová, 2005). Pokaždé když sociální pracovník nebo pracovníce posuzuje rodinnou situaci, definuje problém, stanovuje opatření nebo když vychází z „objektivních“ informací a poznání, musí si klást otázky, pro koho to bude mít přínos, co bude následovat, kdo a jaké ponese důsledky.

Genderově zaměřená sociální práce se vyznačuje tím, že zachází s rozsáhlým repertoárem genderových rolí a činností. To například znamená, že sociální pracovníci a pracovníce obměňují genderové role a činnosti, klienti nejsou konfrontováni s tradičními genderovými způsoby chování, muži nejsou spojováni s maskulinními atributy³ a ženy nejsou spojovány s femininními znaky⁴ atd. Cílem je dekonstrukce, tedy odstranění stereotypních názorů na gender a jejich transformace. Znalosti ohledně vztahu mezi doing a undoing gender jsou v rámci praktické realizace sociální práce vždy spojeny s genderovou kompetencí (Czollek, Perko, Weinbach, 2009).

Autorky Böllert a Karsunky (2008) vnímají genderovou kompetenci jako novou klíčovou kvalifikaci, která v sociální práci povýšila na důležitý prvek profesionality. Genderová kompetence je vytvořena na osobní, profesní i strukturální úrovni a zahrnuje v sobě vzájemné působení vnímání, analyzování, reflektování a jednání s odkazem na gender (Abdul-Hussain, Baumann, 2014). Výše uvedení autoři a autorky rozlišují v rámci genderové kompetence zpravidla čtyři její segmenty. Jedná se o:

- **sociální kompetenci** (tj. schopnost pracovat nejenom s muži a ženami, ale i s transsexuály či intersexuály, legitimně zacházet s různými pohlavími a řešit jejich vzájemné problémové vztahy atd.),
- **individuální kompetenci** (sem patří např. reflexe doing gender, umět praktikovat undoing gender),
- **odbornou kompetenci** (jako je třeba znalost dat a faktů týkajících se rovnosti šancí mezi pohlavími, znalosti genderových konstrukcí nebo odborné znalosti v oblasti trhu práce a nástrojů politiky rovných příležitostí),
- **metodickou kompetenci** (sem patří např. znalosti z oblasti gender mainstreamingu nebo genderově zaměřeného poradenství).

Genderová kompetence v sobě zahrnuje proces od vnímání tvorby genderu až po vývoj pohledu na možnosti jednání (řešení, opatření). Předpokladem pro genderovou kompetenci je povědomí a citlivost pro genderové aspekty vlastního jednání a sebereflexi s ohledem na vlastní genderovou roli. Tento koncept nám slouží k pochopení sociální konstruovanosti identit a tím k lepšímu porozumění sobě samým i našim klientům a klientkám. Jak také potvrzuje Benešová (2011), prostřednictvím studia genderu lze získat náhled na některé stereotypy v našem jednání, vnímání a myšlení, jež mohou vést k nezamýšlenému znevýhodňování klientů a klientek.

Sociální práce jako marginalizační činitel

Genderové stereotypy, které přispívají k marginalizaci a diskriminaci klientů a klientek sociální práce, vyplývají z genderového kontraktu, jenž je součástí naší kultury. Tato, někdy explicitně, jindy implicitně vyjádřená smlouva v sobě zahrnuje pravidla, která se týkají genderových vztahů. Ženám a mužům připisuje různou práci, zodpovědnost nebo povinnosti. Projevy genderového kontraktu nabývají nejrozličnějších podob od formálního vyloučení určitého pohlaví z některých občanských

³ Mezi stereotypní mužské charakteristiky patří např. dominance, nezávislost, racionalita, agresivita, orientace na výkon, soutěživost apod.

⁴ K stereotypním představám o ženách patří atributy jako např. přizpůsobivost, závislost, emotivita, citlivost, laskavost, orientace na vztahy a spolupráci.

práv, až po latentní formy exkluze žen či mužů z některých oblastí lidských činností (Hašková, 2000), v rámci norem a hodnot celé společnosti, na úrovni institucí (pracovních nebo vzdělávacích) i na úrovni socializačních procesů (zvláště v rámci rodiny). Genderovým kontraktem je tak dáno současné uspořádání rodiny. Jak již bylo naznačeno, tato „smlouva“ není stejně spravedlivá k oběma pohlavím. Sociální pracovníci a pracovnice tak mohou v domněnku, že prosazují přirozené principy světa, do určité míry škodit klientkám i klientům (Janebová, 2005).

Podle Janebové (2005) jsou důsledkem genderových stereotypů paušální identifikace charakteristik mužů a žen v oblastech:

- **Schopností a vlastností** – příkladem může být to, že ženy nejsou údajně schopny logického myšlení a muži se zase neumějí postarat o děti.
- **Přání, tužeb a aspirací** – jde o představu, že žena touží po domově a dětech, zatímco muž musí být na mateřské nešťastný.
- **Zodpovědností a povinností** – příkladem je představa, že muž má vydělávat peníze a žena se má starat o děti a domácnost.
- **Možností** – zvláště v pracovní sféře je nejtěžší dopad právě na ženy, např. formou „skleněného stropu“⁵. Muže zase jiné stereotypy limitují v jejich přístupu k péči o děti.

Prvním krokem k zabránění marginalizace nebo diskriminace klientů ze strany pomáhajících je schopnost kritické sebereflexe vlastních stereotypů a předsudků. Důraz na kritiku a analýzu oprese na základě genderu, třídy nebo rasy a celkovou společenskou transformaci klade kritická sociální práce (*critical social work*), která reaguje na praktiky tzv. tradiční sociální práce.

Podle Bettingera (2005) funguje tradiční sociální práce v kontextu neoliberálního a politicko-regulačního rámce, ve kterém je např. zapojena do kriminalizace a stigmatizace adresátů služeb, hledá oficiální definici problémů a převádí strukturální faktory na individuální deficity klientek a klientů, vytváří a reprodukuje tak vlastní formy sociálního vyloučení, kdy klientům a klientkám přisuzuje status objektu. Benešová (2011) poukazuje ještě na to, že tradiční sociální práce primárně nereflextuje gender jako specifický aspekt reflexe situace. Matoušek a Pazlarová (2010) dodávají, že problémem tradiční sociální práce je hlavně nereflextované promítání osobních norem nebo norem referenčních skupin pracovníků do hodnocení rodin.

Koncem 60. let a začátkem 70. let 20. století, kdy vznikala nová sociální hnutí, se stala kritická sociální práce velkým tématem jak pro sociální práci jako disciplínu, tak profesí (Steinacker, 2013). Zvláště rok 1968 je považován za významný, protože přináší radikální kritiku sociálních institucí a státních struktur, což ovlivnilo kritické myšlení v sociální práci (Maurer, 2012). Teoretický základ kritické sociální práce poskytuje Frankfurtská škola (Walter-Busch, 2010) a poststrukturalismus (Moebius, Reckwitz, 2008).

Kritická sociální práce se vyznačuje značnou diverzitou proudů. Aktuálně zde dominují tři směry: strukturální, antiopresivní a kritické teorie. První zmiňované teorie se zaměřují zvláště na strukturální bariéry, které ovlivňují fungování lidí ve společnosti a reprodukují sociální nerovnosti. Jádrem sociálních problémů jsou zde normy a pravidla, které patologizují marginalizované a institucionální poměry udržující sociální hierarchii (Janebová, Černá, 2008). Optikou antiopresivních neboli antidiskriminačních teorií jsou gender, etnicita, věk, sexuální orientace nebo postižení významnými oblastmi diskriminace a útlaku. Největší riziko uplatňování stereotypů a předsudků, kdy se sami

⁵ Tzv. „skleněný strop“ (glass ceiling, gläserne Decke) představuje neviditelnou bariéru, která zahrnuje „tradiční postoje, předpoklady a hodnoty, které brání posílení pozic žen v plné účasti na životě společnosti. [...] Zapříchují, že ženy jen zřídka dosahují nejvyšších politických, ekonomických, akademických a profesních pozic. Skleněný strop spočívá ve znemožňování přístupu buď přímo na tyto pozice, anebo k cestám, které tento přístup otevírají, a to formálními i neoficiálními a skrytými způsoby“ (ČSÚ, 2014). Dále bývá stereotypně předpokládáno, že muži mají automaticky určité kompetence, což vede k jevu zvanému „skleněný výtah“ (glass elevator nebo glass escalator, gläsernen Aufzug), který upřednostňuje muže v přístupu k vedoucím pozicím. Tento fenomén je nejvíce zřetelný ve tzv. feminizovaných profesích (Beelmann, Jonas, 2009), jakou je např. sociální práce.

pomáhající stávají marginalizačním činitelem, v sobě skrývá fáze „posouzení“ (assessment) životní situace klienta či klientky (Navrátil, 2007). A do třetice kritická teorie, reprezentovaná proudem poststrukturalismu, resp. postmodernismu, v sobě zahrnuje kritickou reflexi způsobů, jakými pomáhající přispívají ke kontrole a dohledu nad lidmi, jimž mají pomáhat (Healy, 2005, in Tomešová Bartáková, 2009).

Pokud pomáhající neznají širší strukturální kontext, jenž zapříčiňuje sociální problémy, a tyto problémy převádějí na čistě individuální rovinu nebo nejsou dostatečně citliví vůči diskriminaci a opresi klientek a klientů či nereflktují vlastní stereotypy a předsudky, aplikují tradiční teoretické koncepty na jedinečné situace klientek a klientů, nebo pokud nedostatečně reflektují vlastní mocenské pozice, mohou tak přispívat k marginalizaci klientů a klientek. Aby pomáhající byli schopni vyhnout se těmto tendencím, musí k tomu mít určité profesní předpoklady, které se zakládají na již zmíněné genderové kompetenci.

Sociální práci lze nahlížet z různých úhlů pohledu. Kritická perspektiva však zatím není v praxi české sociální práce příliš uplatňovaná zřejmě z důvodů, které byly zmíněny na začátku textu, jako je například rezistence ke změně nebo absence poptávky. Podle Herwig-Lemppa (2007) však moc pomáhajících spočívá právě v tom, že si sociální pracovníce a pracovníci dokážou představit, že změna je vůbec možná, ať už na individuální, či strukturální úrovni. Což může znamenat, že pokud bude česká sociální práce rezistentní ke změnám, které si vyžaduje aktuální společenský vývoj, stane se zřejmě bezmocnou.

Nerovnováha mezi prací a rodinou jako nové sociální riziko

Současné proměny společnosti způsobují, že se potýkáme se zcela novými problémy⁶. Tyto závažné ekonomické, sociální a demografické změny jsou od 80. let 20. století spojovány s tzv. novými sociálními riziky. Nejistoty, které s sebou nová sociální rizika přinášejí, se staly výzvou i pro sociální práci.

Pokud hovoříme o nových sociálních rizicích, často narazíme na témata, která mají výrazné genderový kontext. Dokladem toho může být například to, že jako první nové sociální riziko bývá uváděn problém žen sladit svoji roli v domácnosti s aktivitami v zaměstnání (srov. Esping-Andersen, 1999; Keller, 2011). Ženy se od konce druhé světové války čím dál častěji zapojují do aktivit na trhu práce. V 60. letech 20. století se pak začíná diskutovat otázka, jak sladit rodinné záležitosti s pracovními povinnostmi. Sladování rodinného a pracovního života chápeme jako vztah mezi různými rolmi, které zastáváme v pracovním a soukromém životě (Schobert, 2007). Požadavky veřejné a soukromé sféry se však značně rozcházejí. Důsledkem je přetížení především matek⁷, které nejsou schopné sladit požadavky zaměstnavatele s péčí o děti, nemocné členy rodiny či své stárnoucí rodiče (Keller, 2011).

Sladování pracovního a rodinného života se komplikuje právě tím, že je zpravidla vnímáno pouze jako záležitost žen. Interakce obou sfér souvisí s dělbou rolí v rodině a tato dělba je u nás často založena na genderovém kontaktu a genderových stereotypch, které z něj vyplývají. V důsledku toho stoupá tlak převážně na ženy, které zažívají obtížné situace v souvislosti s ustálením modelu dvoupříjmových rodin a dvojího břemene – placené práce a práce v domácnosti (Koldinská, 2010). Dle tradičního modelu genderových rolí jsou to právě ženy, které jsou vnímány jako expertky na výchovu a starost o děti a domácnost, navíc jsou čím dál více pracovní vytížené. Největší tíha

⁶ V posledních desetiletích výrazně narůstá heterogenita rodin. Tofflerovi (in Urban, 2011) hovoří o ústupu masifikace společnosti ve prospěch demasifikace. Nukleární rodina, která byla ještě nedávno standardem, se, podle nich, stává menšinovou formou. Roste počet rodin s jedním rodičem, s podruhé uzavřeným manželstvím, bezdětných a lidí žijících osaměle.

⁷ Tento problém se může samozřejmě týkat i otců.

odpovědnosti a povinnosti padá na střední generaci⁸, která se stará o nezaopatřené děti⁹ a stárnoucí rodiče. Tato situace si vyžaduje nové rozdělení rolí a změny v rámci sladování rodinného a pracovního života. Vzhledem ke změnám v rodině, na trhu práce a v podobě sociálního státu již nelze spoléhat na zažitě stereotypní představy a mechanismy týkající dělby práce, dělby rolí v rodině nebo distribuce rizik ve společnosti. Riziko nerovnováhy pracovního a rodinného života se dotýká prakticky každé rodiny. Strukturální a hodnotové změny, které vyvolávají potřebu sladit rodinný a pracovní život, zasahují významným způsobem všechny členy domácnosti.

Teoretické modely sladování soukromé a veřejné sféry

V literatuře můžeme nalézt mnoho teorií a modelů, které se snaží popsat interakce mezi rodinným a pracovním životem. Ke klasickým modelům patří: segmentační model, kompenzační model a spillover model. Vzájemné interakce mezi soukromou a veřejnou sférou se snaží vysvětlit také Clarkova teorie hranic (border theory) nebo teorie pákové houpačky (Modell der Wippe) Kastnera. Všechny tyto teorie nabízejí vysvětlení směru a rozsahu vzájemných vlivů životních sfér práce a rodiny.

Segmentační model, který byl populární v 50. a 60. letech 20. století, popisuje zaměstnání jako oblast, jež je plně nezávislá na soukromé sféře. Mezi těmito sférami existuje vědomá nepropustná hranice (Kruse, 2009). Práce a rodina jsou odděleny, jsou na sobě nezávislé, vzájemně se neovlivňují. Kdežto kompenzační model vychází z inverzního vztahu mezi soukromou a veřejnou sférou života. Zážitky a zkušenosti z jedné sféry jsou protikladné k zážitkům a zkušenostem z druhé sféry. Nespokojenost v práci proto může být kompenzována spokojeností v rodinném životě a naopak (Kruse, 2009). Lambert (in Rolle, 2012) doplňuje ke kompenzačnímu ještě akomodační proces. Vysoký stupeň zapojení v jedné sféře vede k nízkému zapojení ve sféře druhé. Podle spillover modelu existuje mezi pracovní a soukromou sférou propustná hranice. Obě tyto sféry se vzájemně ovlivňují, což může mít jak negativní, tak pozitivní účinky (Rolle, 2012). Spokojenost nebo nespokojenost v pracovním životě tak může vést ke spokojenosti či nespokojenosti v soukromém životě a naopak (Zaugg, in Kruse, 2009).

Clarkova teorie hranic vychází z Lewinovy teorie pole. Clark od Lewina přebírá koncept životního prostoru a ideu oddělených domén pracovního a rodinného života. Práce a rodina jsou podle Clarka dvě rozdílné oblasti, které mají vlastní pravidla, myšlenkové koncepty a způsoby chování (Rolle, 2012). Osoby, které střeží jednotlivé domény, a ostatní účastníci domén ovlivňují propustnost a sílu hranic mezi oběma sférami. Vyrovnání mezi doménami lze dosáhnout, když vytvoříme úzký vztah s osobami, jež střeží jednotlivé domény, a ty lépe porozumí jiným doménám. Z tohoto pohledu se jeví důležitá komunikace mezi členy sféry rodiny a zaměstnání (Kruse, 2009). Jürgens (Rolle, 2012) však kritizuje Clarkovu teorii, protože deficit v oblasti harmonizace práce a rodiny je zde chápán jako deficit jedince, Clark nebere v potaz strukturální společenské souvislosti.

⁸ Ženy (ale i někteří muži) již nejsou vystavovány „pouze“ zátěži v podobě péče o děti, domácnost a pracovnímu nasazení, ale přidává se další povinnost v podobě podpory stárnoucí generace. Tento nový fenomén byl nazván „sendvičová generace“ a dotýká se především (ne však výhradně) žen, které se pečovatelským činností věnují tradičně nejvíce, proto má tato problematika také svůj genderový rozměr. Sendvičová generace je nucena přizpůsobovat veškeré své pracovní a volnočasové aktivity potřebám okolí. Musí se pak vyrovnávat s řadou nových sociálních rizik.

⁹ Zvláště ekonomicky je střední generace zatížena prodlužující se podporou svých potomků, kteří odcházejí z domova čím dál později. Berlínský institut pro obyvatelstvo a rozvoj (BIBE, 2010) informuje, že ve většině zemí Evropské unie průměrný věk odchodu z domova stoupá. Významným důvodem přetrvávání pod střechou rodičů je prodlužující se doba studia, která následně prodlužuje dobu ekonomické závislosti na rodičích. Ani po absolvování školy se situace mladých lidí rychle nelepší. Mnoho z nich skončí na úřadech práce nebo mají nejistá zaměstnání a pracovní poměr na dobu určitou. Rozhodnutí, zda opustit, mnohdy pohodlný, „Hotel Mama“, je komplexním mnohovrstvým procesem. V Německu jsou tyto děti označovány jako „Nesthocker“, ve Velké Británii jako „Kippers“ neboli „Kids in Parent's Pockets Eroding Retirement Savings“.

Zajímavější pro sociální práci může být model pákové houpačky (Modell der Wippe) Kastnera. Ten chápe work-life balance jako dlouhodobý a dynamický vztah mezi soukromou a veřejnou sférou, který se odehrává v různých fázích života, takže mladý člověk chápe sladování rodinného a pracovního života jinak než starší jedinec (in Niemann, 2005). Work-life balance je pro Kastnera reakcí na společenské změny, které jsou popsány výše. Cílem celého modelu je dosažení a udržení rovnováhy mezi nároky na levé straně houpačky a zdroji na pravé straně. Tento model může být pro sociální pracovníce a pracovníky zajímavý zvláště v tom, že pracuje se zdroji, a to jak materiálními, tak nemateriálními. Jak uvádí Kruse (2009), zdroje je třeba využívat a o „narázníky“ je třeba se starat a prověřovat je. Pokud se houpačka ocitne v nerovnováze, klesá schopnost odpočívat a dostaví se projevy vyčerpání až vyhoření. Prostřednictvím optimalizace balančních procesů (jako je např. redukce nároků a zátěže nebo využívání a podpora tvorby zdrojů a „narázníků“) můžeme dosáhnout toho, že se ani jedna ze stran houpačky nedotkne „země“.

U všech těchto modelů lze najít určité podobnosti a odlišnosti. Ukazují, jak spolu soukromá a veřejná sféra interagují. Jsou však pouhým zjednodušováním skutečnosti, která je mnohem komplikovanější.

Vymezení metodologie a předmětu výzkumu

Tématu sladování rodinného a pracovního života a možnostem řešení obtížných životních situací, které s tím souvisejí, se dnes věnuje celá řada výzkumů. V teoretické i praktické rovině české sociální práce je však této problematice věnována pozornost jen výjimečně. Jak bude patrné z následujícího textu, čeští sociální pracovníci a pracovníce aspekty disharmonie sfér práce a rodiny svých klientů a klientek při výkonu své profese prakticky neřeší. Příčinou je zřejmě současný diskurz sociální práce i genderová socializace, kterou pomáhající sami prošli. Janebová (2005) uvádí, že s tématem souvislosti rodinného a pracovního života přichází většina sociálních pracovníc a pracovníků ve své praxi do kontaktu, a jde také o oblast, v jejímž rámci lze nalézt nejvíce genderových stereotypů.

Cílem provedené výzkumné studie bylo odpovědět na otázku: *„Jak genderové konstrukce sociálních pracovníků a pracovníc týkající se obrazu matek-klientek a otců-klientů ovlivňují jejich představy o možnostech řešení obtížných situací, které klienti a klientky prožívají v interakcích mezi rodinným a pracovním životem?“* Tento poznávací cíl práce v sobě obsahuje dvě dimenze: (a) Jakou podobu mají genderové konstrukce sociálních pracovníků a pracovníc týkající se obrazu matek-klientek a otců-klientů?; (b) Jak tyto konstrukce ovlivňují představy sociálních pracovníků a pracovníc o možnostech řešení obtížných situací, které klienti a klientky prožívají v interakcích mezi rodinným a pracovním životem? K jednotlivým dimenzím byly formulovány podotázky a ty byly operacionalizovány do scénáře rozhovoru.

Vzhledem k popsaným cílům výzkumu a také proto, že genderové souvislosti nejsou ještě v sociální práci příliš analyzovány, byla zvolena, jako nejvhodnější, kvalitativní strategie, neboť jak píše Disman (2006), umožňuje hlubší porozumění danému problému. Hlavní předností této strategie je možnost získat určitý vhled do situace při zkoumání jedinců, skupin, událostí, fenoménů, a to v jejich přirozeném prostředí (Hendl, 2005). Cílem je tedy nalézt nový a neotřelý pohled na jevy, o kterých neexistuje zatím větší povědomí (Strauss, Corbinová, 1999).

S ohledem na charakter informací, které bylo nutné od sociálních pracovníc a pracovníků získat, byl pro účely tohoto výzkumu zvolen fenomenologický přístup. Tento přístup vychází z filosofické fenomenologie. Fenomenologie usiluje o nazření struktury subjektivity, vychází tedy z bezprostředních prožitků subjektu (Olšovský, 2011). Fenomenologický výzkum se pak snaží zkoumat především subjektivní smysl sociálního jednání a snaží se mu porozumět (Hubík, 2006). Podle Hendla (2005) lze fenomenologický přístup použít, pokud nám jde primárně o porozumění významu prožité zkušenosti a daný fenomén můžeme nejlépe zachytit tím, že se pokusíme porozumět zkušenostem jedince a tento jev ještě nebyl dostatečně prozkoumán. Tomu zkoumaná oblast genderových představ sociálních pracovníc a pracovníků o jejich klientech a klientkách zcela odpovídá.

Konkrétní technikou zjišťování dat byl fenomenologický rozhovor, resp. hloubkový polo-standardizovaný rozhovor, protože ten, na rozdíl od fenomenologického rozhovoru, který využívá opakovaných setkání s informanty (Hendl, 2005), proběhl z časových důvodů pouze jednou. Po vzoru fenomenologického rozhovoru, který zahrnuje životní historii dotazovaného a skládá se ze tří fází, byl hloubkový rozhovor rozdělen do tří částí, kdy první etapa rozhovoru se zaměřovala na biografický kontext životních zkušeností pracovníků a pracovnic, konkrétně na podmínky jejich vlastní genderové socializace, aby bylo možno zjistit, jakým způsobem se tato socializace odráží při utváření obrazů otců-klientů a matek-klientek. Tato fáze sloužila také k navození atmosféry důvěry. Druhá část rozhovoru se týkala hlubšího popisu zkušenosti dotazovaných ve vztahu k tématu, snažila se rozkrýt genderové konstrukce, stereotypy a předsudky sociálních pracovníků a pracovnic v rovině percepce matek-klientek a otců-klientů. Výskyt těchto konstrukcí neboli představ o tom, jaké jsou matky-klientky a jací jsou otcové-klienti, byly zkoumány prostřednictvím čtyř oblastí, které Janebová (2005) označuje jako paušální identifikace charakteristik mužů a žen. Třetí fáze rozhovoru „*má osvětlit rozumný a citový vztah mezi životem a prací nebo rodinou*“ (Hendl, 2005:180). Dotazovaní byli požádáni, aby reflektovali svoji zkušenost s daným fenoménem, tedy s možnostmi řešení obtížných situací, které klienti a klientky prožívají v interakcích mezi rodinným a pracovním životem.

Zkoumány byly genderové konstrukce, stereotypy a předsudky pomáhajících v rovině percepce matek-klientek a otců-klientů a také představy pomáhajících o možnostech řešení situací, které klienti a klientky prožívají v interakcích mezi rodinným a pracovním životem. Jako výzkumný soubor byli zvoleni sociální pracovníci a pracovnice, resp. pracovníci a pracovnice v sociálních službách, kteří pracují s celou rodinou. Rozhovorů se zúčastnilo šest pomáhajících ze tří různých organizací. Oslovení pracovníci a pracovnice byli s tématem rozhovoru seznámeni jen částečně. Nebylo uvedeno, že půjde o zkoumání jejich genderových předsudků a stereotypů. Rozhovory byly realizovány ve čtvrtém čtvrtletí roku 2013, byly nahrávány na diktafon a následně transkribovány.

Analýza a interpretace zjištění výzkumu

Analýza dat směřovala k uchopení kvalitativní diverzity prožívané zkušenosti a jejích významů. V analýze nešlo o nalezení a popis zákonitostí, ale o pochopení osobních zkušeností jedince v rámci různorodosti daného fenoménu.

Vliv socializace na způsob konstruování sociální reality sociálními pracovníci a pracovníky

Socializace v rodině není samozřejmě jediným možným zdrojem genderových stereotypů a předsudků u sociálních pracovníků a pracovnic. Dalšími činiteli mohou být např. škola, média nebo sociální stát. Z kapacitních důvodů se však výzkum zaměřuje pouze na oblast socializace v primární rodině.

Rozdělení genderových rolí v primárních rodinách dotazovaných se odehrávalo podle velice podobných scénářů. Matka se starala o děti a domácnost, případně ještě chodila do práce a otec zajišťoval hlavně obživu rodiny, v některých případech býval často mimo domov, kdy odjížděl za prací. „*Maminka jako vařila, prala, uklízela, že. A otec dělal jako, že ty chlapecké práce, že. To dělám vlastně i já doma, no. Maminka byla zvyklá o teče pečovat, nachystat oběd. Já dělám to samé s mým přítelem*“ (sociální pracovnice). Informanti dělí práci na „ženské“ a „mužské“ a toto uspořádání si z primární rodiny často přenášejí do svých vlastních rodin. „*Jako asi to mám někde v sobě, že táta je živitel, máma se stará o děti*“ (sociální pracovník). To, že pomáhající přisuzují starost o domácnost a děti jednoznačně ženám a výdělečnou činnost mužům, do značné míry kopíruje širší „žitý stereotyp“, který ženy propojuje s emotivitou, přizpůsobivostí a s odpovědností za péči o druhé, zatímco muže spojuje s absencí emocí, nezávislostí, autoritou a pojetím rodičovství jako finanční odpovědnosti (Hašková, 2000, 2004; Janebová, Černá, 2008). Dotazovaní se při svých tvrzeních opírali o své každodenní zkušenosti a toto „dělání rozdílů“ považovali za přirozené a funkční, a tudíž hodné následování. Opomíjeli však vliv společenského vývoje a změn, ke kterým dnes dochází, a nejenom v oblasti rodiny.

Můžeme zde také sledovat větší vnímané zatížení žen. Zatímco ženy se starají o děti, domácnost, chodí do práce, mohou se běžně podílet i na tzv. „mužských pracích“. *„Mamka prala, žehlila, vařila, uklízela s tím, že ona chodila i pomáhá na tu stavbu, takže ona se dostala i k takovým těm těžším pracím..., takže ona kmitala mezi svojí domácností a mezi tou pomocí, kterou pomáhala tatkově“* (sociální pracovnice). Zatímco muži se podílejí na domácích pracích a péči o děti, jen pokud na to mají čas. *„Teď se to překrývá, teď přijde muž domů a luxuje. Můj otec to taky dělával, když měl čas“* (pracovnice v sociálních službách).

Paušální identifikace charakteristik matek-klientek a otců-klientů v oblasti vlastností a schopností

Výše popsané internalizované vzory způsobují, že pomáhající pohlíží stereotypním způsobem i na rodiny klientů. Muži jsou bráni pouze jako pomocníci v domácnosti, péče o domácnost je záležitostí žen. Vůči ženám jsou směřována vyšší očekávání a nároky. Pokud je nenaplní, mohou být potrestány (např. pohrůzkou odebrání dítěte), zatímco muži nemohou příliš zklamat.

To, že jsou ženy více zapojeny v soukromé sféře, vede pomáhající k podceňování potřeby žen zapojit se na trhu práce. Zajištění privátní sféry je tak pro matky, z pohledu pracovníků, spíše hlavní než alternativní strategií, protože jejich angažovanost v domácnosti se vyrovná strategií mužů-živitelů. *„No tak je mi divné, když chlap nechce pracovat a stačí mu sedět na zadku u televize. Pak ta rodina nemá peníze. Sice matka taky nepracuje, ale ta se stará zase o děti“* (sociální pracovník).

Klientky byly často charakterizovány jako starostlivé matky, které se starají o děti i domácnost, jsou láskyplné. *„To já si myslím, že jsou dobré matky, ony se starají o ty děti. Nemůžete porovnávat matky, že jsou takové bílé, černé, žluté, to nejde. Matka je vždycky stejná, ony se o ty děti starají“* (pracovnice v sociálních službách). Matky-klientky byly popisovány převážně pomocí pozitivních charakteristik. Nebyly však zpravidla hodnoceny samostatně, ale ve vztahu k dětem a domácnosti. V konstrukcích oslovených pracovníků a pracovníka jsou neodmyslitelně spjaty s privátní sférou. Naopak otcové-klienti jsou v první řadě spojováni se zajištěním obživy rodiny mimo domov, tedy s veřejnou sférou. Pomáhající na muže nahlíží stále jako na hlavu rodiny, i když z jejich výpovědí vyplývá, že v péči o rodinné záležitosti jsou spíše pasivní. *„I když ten muž má problém, tak tu ženu nastrčí, aby to tu šla vyřídit, většinou to deleguje na ženu“* (sociální pracovnice). Lze se domnívat, že muži-klienti si o pomoc neříkají, protože se ztotožňují se stereotypem, že opravdoví muži zvládají své problémy vyřešit sami. Tento stereotyp mohou mít i pomáhající, kteří se pak při práci zaměřují zvláště na ženy. *„S ženami se mnohem líp spolupracuje, tam je to jednoznačné... Ženské jakoby dbají“* (sociální pracovník).

Někteří pomáhající dále přiznávají, že jsou otcové-klienti, kteří, pokud se žena o domácnost a děti nemůže starat (např. ze zdravotních důvodů), odcházejí zpět do svých primárních rodin, protože se neumí postarat ani sami o sebe, s tím, že to pomáhající nepovažují za selhání, ale zcela přirozené řešení dané situace. Pokud se tedy muži snaží ženy v domácnosti zastoupit, jsou obdivováni, pokud tuto roli nezvládají, není jim to vytýkáno. Naopak v oblasti finančního zajištění rodiny je kompetentní muž, zatímco žena je omluvena, pokud se nepodílí na financování rodiny z placené činnosti, protože se stará o děti a domácnost. Existuje tak dvojí měřítko vůči matkám-klientkám a otcům-klientům.

Paušální identifikace charakteristik matek-klientek a otců-klientů v oblasti aspirací a potřeb

Podle první reakce většiny dotazovaných jejich klienti a klientky žádné aspirace nemají. Pak ale jakékoliv aspirace, cíle a potřeby klientů kladou na „nižší úroveň“. Pravděpodobně je srovnávají s aspiracemi vlastními, které považují za „vyšší“. Jeden sociální pracovník připustil, že jeho klienti a klientky určité aspirace a potřeby v životě mají, zároveň je degradoval na pouhé naplnění základních životních potřeb. *„Máte tu Maslowovu pyramidu potřeb. Oni si naplní ten spodek teďka a dál nevidí“* (sociální pracovník). Z výpovědi pracovníka vyplývá, že z jeho pohledu mají klienti a klientky pouze fyziologické potřeby. Podle většiny dotazovaných jsou jejich klienti motivováni

především nižšími fyziologickými potřebami a stojí hlavně o peníze, dobré bydlení a pohodlí. Tento názor může v praxi vést k porušování základní zásady sociální práce rozšiřovat perspektivy klientů a klientek. Zajímavé je, že pracovníce a pracovník explicitně nerozlišovali mezi aspiracemi žen-klientek a mužů-klientů. Z předchozích výpovědí je však zřejmé, že podle nich ženy touží po domově a dětech, zatímco muži po nevázanosti.

Pokud pracovníci negují existenci aspirací u klientů, resp. jejich cíle a potřeby považují za „přízemní“, logicky zde vyvstává problém v oblasti individuálního plánování. Tazatelka: *„Potom s nimi děláte individuální plánování, tak to s nimi musíte dělat cíle.“* „No ano. Ale ten cíl, když to tak jako vezmete, tak já mu tam píšu ten cíl. Nebo to zformuji jako. Oni nemají jako nějakou představu...“ (pracovnice v sociálních službách). Toto tvrzení do určité míry zpochybňuje individuální přístup ke klientům a klientkám, který zprvu dotazovaní deklarovali.

Paušální identifikace charakteristik matek-klientek a otců-klientů v oblasti povinností a odpovědnosti

Z výpovědí vyplývá, že dotazovaní explicitně spojují odpovědnosti a povinnosti žen s privátní sférou a odpovědnosti a povinnosti mužů se sférou veřejnou. Zároveň dodávají, že toto rozdělení klientům a klientkám vyhovuje. Povinnosti matek-klientek jsou dávány do souvislosti s péčí o děti a domácnost, proto jsou vnímány jako celkově zodpovědnější. Povinnosti otců-klientů jsou dávány do souvislosti s finančním a materiálním zajištěním rodiny, ale jsou přitom vnímáni jako méně zodpovědní. *„No u matek je ta zodpovědnost větší. Většinou to bývá tak, že matka drží kasu a otec si ty peníze prostě vezme a utratí je někde... A matky, ty v sobě mají tu odpovědnost za to dítě větší než třeba ti otcové“* (sociální pracovník).

Provázanost konstrukce genderu s prací v domácnosti je zřejmě důvodem, proč se tak pomalu mění rozdělení prací v domácnosti. Vzhledem k proměnám rodinného soužití, které jsou často komentovány v termínech nejistoty, kontinuální změny a otevřenosti, již sociální pracovníci a pracovníce nemohou ve svém posuzování životní situace klientů a klientek pracovat s předpokladem rozdělení povinností a odpovědností mezi rodiči jako neměnné a dané sociální konstanty, která je předávána z generace na generaci, jak to dokládá např. výrok jedné pracovníce v sociálních službách: *„Víte, takové věci se předávají přece z generace na generaci, v jakém prostředí oni vyrůstají, v takovém prostředí vyrůstají zase jejich děti, tak to zkrátka je.“* Pomáhající nereflexují společenský vývoj. Pokud takto ke svým klientům a klientkám přistupují, nemohou jim pomoci v dosažení pozitivních změn.

Paušální identifikace charakteristik matek-klientek a otců-klientů v oblasti možností

Z již uvedeného vyplývá, že matky-klientky a otcové-klienti nemají rovné možnosti v jednotlivých sférách života, protože je jim předem přisouzena určitá role, kterou si mají plnit. Pokud si tuto roli neplní, je na ně nahlíženo negativně a mohou hrozit sankce.

Pomáhající vycházejí z tzv. tradičního modelu genderových rolí v rodině. To má marginalizační a diskriminační charakter. I přesto, že pomáhající deklarovali, že ke klientům a klientkám přistupují individuálně, zaznívaly výroky o tom, že děti a domácnost jsou spjaty téměř výhradně s matkami. *„Já si myslím, že každá ženská chce doma zůstat s dětma“* (sociální pracovník). Otcové pak mohou být vystaveni nebezpečí, že nebudou pracovníky bráni jako kompetentní rodiče. Marginalizace mužů jako rodičů je pouze jedno z nebezpečí, které uvedené stereotypní obrazy matek-klientek a otců-klientů skrývají. Ženy mohou být zase ochuzeny o možnost profesně se uplatnit, participovat při rozhodování o sobě sama, tím se mohou také vystavit většímu riziku uplatňování vlivu pomáhajících na jejich rozhodování.

Rodiny, se kterými pracují sociální pracovníci a pracovníce, mají zpravidla problémy s žádoucí kvalitou života. Proto je třeba hledat příčiny nevyhovujících životních podmínek těchto klientů a klientek. A právě jednou z příčin může být disharmonie mezi sférami rodiny a práce.

Představy pracovníc a pracovníků o možnostech řešení situací klientů a klientek v interakcích mezi rodinným a pracovním životem

Podle dotazovaných jejich klienti a klientky žádné problémy se sladováním rodinného a pracovního života nemají, protože u jejich klientely převažuje nezaměstnanost, a pokud některý z klientů (myšlen převážně muž) pracuje, pak nemusí řešit harmonizaci rodiny a zaměstnání, protože každou z těchto sfér obstarává jeden z rodičů, v případě sféry rodiny klientka, v případě sféry práce klient.

Pomáhající byli poměrně překvapení tím, že se chci zabývat interakcemi mezi rodinným a pracovním životem u jejich klientely, protože jejich klienti a klientky jsou většinou nezaměstnaní. Přesto následně zmiňovali, že se jejich klienti často živí prací „načerno“. Nelegální práci tak zřejmě nevnímají jako pracovní aktivitu, do které jejich klienti investují svůj čas a energii. Navíc zřejmě otázku harmonizace práce a rodiny považují za opodstatněnou jen u zástupců střední nebo vyšší třídy.

Podle jedné z pracovníc by problémy se sladěním rodiny a zaměstnání nastaly právě tehdy, kdyby se matka rozhodla nastoupit do zaměstnání. *„Ti chlapi jsou většinou hlavou rodiny, jsou dost direktivní a myslím si, že v tom může být problém, že najednou by manželka měla někde chodit pravidelně“* (pracovnice v sociálních službách). Opět zde můžeme sledovat fixaci matky na soukromou sféru a její diskvalifikaci z účasti na trhu práce. Přitom zvláště dnes, kdy si sociální a ekonomická situace vyžaduje minimálně dva příjmy v rodině, by měli sociální pracovníci a pracovnice klientky více podporovat v jejich uplatnění na trhu práce. Jiný pracovník naopak vidí důvod neúčasti klientek na trhu práce v jejich subjektivní volbě. *„Já to беру, ne že by ji ta rodina omezovala, shazovala, ale že ona se chce starat o své dítě a že chce tuhle cestu“* (sociální pracovník).

Vzhledem k tomu, že pomáhající se interakcím mezi prací a rodinou u svých klientek a klientů nevěnují, nemají konkrétní představy o řešení těchto situací. Přitom z výpovědí dotazovaných vyplývá, že klienti a klientky problematiku sladění práce a rodiny přece jen řeší a evidentně zde existují určité problémy. *„Jo a pak jsme tu měli paní, která roznášela letáky na částečný úvazek a brala děti s sebou. To taky šlo. Našla si tu práci sama a brala děti s sebou. Fungovalo to, ale potom ta menší holčička dostala úpal nebo úžeh, tak chvíli byla nemocná a potom chodila zase s tou paní. A proč nechodila do školky, to už si nepamatují“* (sociální pracovník). Klientka z nějakého důvodu řešila interakce mezi rodinným životem a prací tímto způsobem, ten však ohrožoval zdraví jejich dětí. Zde vidím velký prostor pro sociální práci. Sociální pracovník jí mohl pomoci najít lepší řešení dané situace.

Další výpovědi jen dokládají, že skloubit péči o děti a pracovní povinnosti klienti a klientky nezvládají, i když se o to snaží. *„Ona jakoby pořád pracovat chtěla, ale vždycky jí do toho vlezla ta rodina. I kolikrát jsme to zažili, že ona byla na tom projektu hledání práce a tam taky skončila, protože dítě něco... Takže to je vždycky o tom dítěti... Naši lidé mají děti často jako rukojmí, kvůli kterým něco“* (sociální pracovník). Když klienti nebo klientky selhávají, jsou obviňováni z toho, že děti používají jako výmluvu, aby nemuseli pracovat.

Sociální pracovnice a pracovníci nechtějí nebo neumějí nahlížet na obtíže klientů a klientek z více perspektiv. Jejich situaci neposuzují objektivně a přistupují k nim rozdílně, protože vůči matkám-klientkám a otcům-klientům uplatňují odlišná normativní měřítká. Vycházejí při tom z genderových stereotypů a předsudků, z tradiční dělby rolí. Problémy klientů převádějí čistě na finanční rovinu a na základě toho se pak soustřeďují na poskytování materiální pomoci. Nemusí se vždy jednat primárně o problémy spojené s nedostatkem příjmů, jak pracovnice a pracovník často předpokládají.

Z uvedeného vyplývá, že chápání sladování rodinného a pracovního života klientů a klientek sociálními pracovnicemi a pracovníky lze připodobnit k segmentačnímu modelu práce a soukromého života, který je popsán výše a byl populární v 50. a 60. letech 20. století. Práce a rodina jsou zde odděleny, jsou na sobě nezávislé, vzájemně se neovlivňují. Jak píše Kruse (2009), tato striktní hranice mezi sférou práce a rodiny není přirozená, proto musí být uměle vytvořena a udržována. V našem případě jsou ženy uměle udržovány ve sféře rodiny a muži ve sféře práce.

Realita klientů se dá připodobnit spíše k modelu kompenzačnímu, který vychází z inverzního vztahu mezi soukromou a veřejnou sférou. Nespokojenost při hledání práce nebo negativní pracovní

zkušenosti mohou být např. u matek-klientek kompenzovány spokojeností v rodinném životě. Lambert (in Rolle, 2012) doplňuje ke kompenzačnímu procesu dále akomodační proces. Vysoký stupeň zapojení v jedné sféře vede k nízkému zapojení ve sféře druhé. To znamená, že pokud jsou ženy v domácnostech přetěžovány, vede to k nízkému zapojení ve sféře pracovní. U mužů to platí naopak, pokud jsou muži v práci přetěžováni, zvláště fyzicky náročnými pracemi, které často tito klienti vykonávají, snižuje se jejich zapojení ve sféře rodinné.

Sociální pracovníci a pracovníci by měli work-life balance chápat spíše jako Kastner (in Niemann, 2005), tedy jako houpáčku. Harmonizace práce a rodiny je zde reakcí na společenské změny, které jsou vyvolány globalizací, technickým vývojem a dalšími již zmíněnými jevy. Sladování rodinného a pracovního života v sobě zahrnuje dynamické změny mezi osobními, organizačními a situačními faktory. Z toho by měli pomáhající vycházet. Nelze se držet tradičního modelu dělby rolí v rodině. Cílem je dosažení a udržení rovnováhy mezi nároky a zdroji. Při příliš velké zátěži zamezuje „nárazník“ padnutí houpáčky na jednu stranu a eventuálnímu stresu, vyčerpání či přetížení. Sociální pracovníci a pracovníci by měli více pracovat se zdroji, a to nejen materiálními, ale hlavně nemateriálními. U matek, které jsou přetíženy rodinnými povinnostmi, by měli pracovat na posílení a aktivizaci klientek v oblasti pracovní i posilovat tlumiče požadavků na ně v domácnosti kladených.

Pracovníci a pracovníci, kteří pracují s rodinami, však často nevnímají problémy svých klientů a klientek v širších souvislostech, snaží se je měnit tak, aby odpovídaly jejich stereotypním představám. Za první krok k zabránění marginalizaci nebo diskriminaci klientů ze strany pomáhajících lze považovat kritickou sebereflexi vlastních stereotypů a předsudků. V tom by je měli podporovat v první řadě vzdělavatelé v sociální práci prostřednictvím rozvoje genderové kompetence pomáhajících. Ostatně, jak píše Janebová (2006), znalost genderových stereotypů a jejich důsledků je základním předpokladem k sebereflekující práci sociálních pracovníků a pracovníků.

Závěr

Hlavním zájmem kvalitativní sondy do genderových konstrukcí sociálních pracovníků a pracovníků bylo zjistit, jaký obraz matek-klientek a otců-klientů si sociální pracovníci a pracovníci vytvářejí a jak to ovlivňuje jejich představy o možnostech řešení situací, které klienti a klientky prožívají v interakcích mezi rodinným a pracovním životem.

V podstatě se u pomáhajících, kteří se zúčastnili dotazování, potvrdila existence paušálních identifikací charakteristik mužů a žen, jak je uvádí Janebová (2005), ve všech čtyřech oblastech. Odpověď na hlavní výzkumnou otázku pak lze formulovat následovně: Obrazy matek-klientek a otců-klientů jsou u pomáhajících odrazem toho, jak byli sami ve svých rodinách socializováni. Sociální konstrukce matek-klientek se výrazně liší od konstrukce otců-klientů. U dotazovaných můžeme nalézt řadu genderových předsudků a stereotypů, které nejsou reflektované. Lze konstatovat, že pracovníci a pracovníci mohou v důsledku svých genderově stereotypních obrazů matek-klientek jako pečovatelek a otců-klientů jako živitelů potvrzovat, posilovat a reprodukovat tyto vzory. V rámci takto strukturované percepce rodiny je posouzení životní situace ovlivněno otázkou, zda je odpovídajícím způsobem zajištěn výkon role matky-pečovatelky a otce-živitele.

Na základě této stereotypní percepce rodiny si pomáhající ani neuvědomují potřebu klientů a klientek pomoci při harmonizaci pracovní a rodinné sféry. Mužům se od nich nedostává pomoci při péči o rodinu a domácnost a u žen zase není za prioritní považována pomoc při uplatnění na trhu práce.

Genderovou problematikou se lze zabývat v mnoha rovinách. Ambicí tohoto textu nebylo odhalit všechny genderové konstrukce, předsudky a stereotypy v sociální práci. Šlo jen o to, nastolit, v české sociální práci, nové otázky týkající se působení genderových aspektů na výkon profese sociálních pracovníků a pracovníků, kteří pracují s rodinou. Na závěr je třeba ještě zdůraznit, že uvedená zjištění vypovídají pouze o perspektivě určitého výzkumného vzorku, a nelze je tedy zobecňovat.

Použité zdroje

- ABDUL-HUSSAIN, S., BAUMAN, H. 2014. *Genderkompetenz* [online]. Erwachsenenbildung.at [8. 2. 2015]. Dostupné z: http://erwachsenenbildung.at/themen/gender_mainstreaming/grundlagen/genderkompetenz.php#top
- BEELMANN, A., JONAS, J. K. 2009. *Diskriminierung und Toleranz: Psychologische Grundlagen und Anwendungsperspektiven*. Wiesbaden: Springer-Verlag.
- BENEŠOVÁ, J. 2011. *Problematika gender v sociální práci*. Liberec: Technická univerzita v Liberci.
- BETTINGER, F. 2005. Sozialer Ausschluss und kritisch-reflexive Sozialpädagogik Konturen einer subjekt- und lebensweltorientierten Kinder- und Jugendarbeit. In: ANHORN, R., BETTINGER, F., STEHR, J. (Eds.). *Sozialer Ausschluss und Soziale Arbeit. Positionsbestimmungen einer kritischen Theorie und Praxis Sozialer Arbeit*. Wiesbaden: VS-Verlag, 350–382.
- BIBE. 2010. *Junge Erwachsene wohnen immer länger im „Hotel Mama“* [online]. Berlin: Berlin-Institut für Bevölkerung und Entwicklung, Familienhandbuch.de. [12. 5. 2015]. Dostupné z: <https://www.familienhandbuch.de/familienforschung/kinder-in-der-familie/junge-erwachsene-wohnen-immer-langer-im-hotel-mama>
- BÖLLERT, K., KARSUNKY, S. 2008. *Genderkompetenz in der Sozialen Arbeit*. Wiesbaden: Springer-Verlag.
- BUTLER, J. 2004. *Undoing Gender*. London: Routledge.
- CZOLLEK L. K., PERKÓ, G., WEINBACH H. 2009. *Lehrbuch Gender und Queer: Grundlagen, Methoden und Praxisfelder*. Weinheim: Beltz Juventa.
- ČSÚ. 2014. *Gender: Základní pojmy* [online]. Praha: ČSÚ. [10. 5. 2015]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/gender/gender_pojmy
- DEUTSCH, F. M. 2007. Undoing Gender. *Gender & Society*, 21(1), 106–127.
- DEWE, B. 2013. Reflexive Sozialarbeit im Spannungsfeld von evidenzbasierter Praxis und demokratischer Rationalität – Plädoyer für die handlungslogische Entfaltung reflexiver Professionalität. In: BECKER-LENZ, R. et al. *Professionalität in der Sozialen Arbeit: Standpunkte, Kontroversen, Perspektiven*. Wiesbaden: Springer-Verlag, 95–119.
- DISMAN, M. 2006. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum.
- ESPING-ANDERSEN, G. 1999. *Social Foundations of Postindustrial Economies*. Oxford: Oxford University Press.
- HAŠKOVÁ, H. 2004. Gender a domácnost – ideály, očekávání a praxe rodičů a jejich dětí. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 5(1), 16–19.
- HAŠKOVÁ, H. 2000. K gender kontraktu v české společnosti 90. let. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 1(1), 7.
- HENDL, J. 2005. *Kvalitativní výzkum*. Praha: Portál.
- HERWIG-LEMPPE, J. 2007. Machtbewusstseinerweiterung für Sozialarbeiterinnen. *Forum SOZIAL*, 07(4), 34–38.
- HUBÍK, S. 2006. *Hypotéza. Metodologický nástroj výzkumu ve společenských vědách*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Zdravotně sociální fakulta.
- JANEBOVÁ, R. 2006. Feministické perspektivy v praxi sociální práce. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 7(2), 10–19.
- JANEBOVÁ, R. 2005. *Sociální problémy z aspektu gender*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- JANEBOVÁ, R., ČERNÁ, L. 2008. Konstrukce žen-klientek a mužů-klientů v praxi sociální práce. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 9(2), 37–45.
- KELLER, J. 2011. *Nová sociální rizika a proč se jim nevyhneme*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- KICZKOVÁ, Z. 2009. O žitých a symbolických stereotypoch. In: SZAPUOVÁ, M., KICZKOVÁ, Z., ZEŽULOVÁ, J. (Eds.). *Na ceste k rodovej rovnosti: ženy a muži v akademickom prostredí*. 2. vyd. Bratislava: PhDr. Milan Štefanko – IRIS.
- KOLDINSKÁ, K. 2010. *Gender a sociální právo. Rovnost mezi muži a ženami v sociálně-právních souvislostech*. Praha: C. H. Beck.

- KRÜGER, H. 2008. Genderkompetenz im Kontext von Familie. In: BÖLLERT, K., KARSUNKY, S. (Eds.). *Genderkompetenz in der Sozialen Arbeit*. Wiesbaden: Springer-Verlag, 163–186.
- KRUSE, M. 2009. *Vereinbarkeit von Arbeit und Leben durch betriebliche Work-Life Balance Maßnahmen. Schöne neue Arbeitswelt?* Diplomica Verlag.
- MATOUŠEK, O., PAZLAROVÁ, H. 2010. *Hodnocení obživeného dítěte a rodiny – v kontextu plánování péče*. Praha: Portál.
- MAURER, S. 2012. „Doppelspur der Kritik“ – Feministisch inspirierte Perspektiven und Reflexionen zum Projekt einer „Kritischen Sozialen Arbeit“. Soziale Bewegungen und „Kritische Soziale Arbeit“. In: ANHORN, R., BETTINGER, F. et al. *Kritik der Sozialen Arbeit – kritische Soziale Arbeit*. Wiesbaden: Springer VS Verlag, 299–323.
- MOEBIUS, S., RECKWITZ, A. (Eds.). 2008. *Poststrukturalistische Sozialwissenschaften*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- MUSIL, L. 2004. „*Ráda bych vám pomohla, ale...*“ *Dilemata práce s klienty v organizacích*. Brno: Marek Zeman.
- NAVRÁTIL, P. 2007. Vybrané teorie sociální práce. In: MATOUŠEK, O. et al. *Základy sociální práce*. 2. vyd. Praha: Portál, 183–265.
- NIEMANN, D. 2005. *Förderung der mentalen Belastbarkeit bei Auszubildenden. Ein Projekt der Deutschen Steinkohle AG am Beispiel des Bergwerks Lohberg / Osterfeld* [online]. Magdeburg: Vysoká škola Magdeburg-Stendal. [2. 2. 2015]. Dostupné z: http://www.cms.gesundheitsfoerderung.info/INHALTE/Abschlussarbeiten/03_Diplomarbeiten/NIEMANN/DIPL_GES_NIEMANN_ABC_AUSZUBILDENDE_DRUCK.pdf
- OLŠOVSKÝ, J. 2011. *Slovník filozofických pojmů současnosti*. Praha: Grada.
- PORUBÁNOVÁ, S. 2004. Rodové predsudky (Gender superstitions) [online]. *Glosár rodovej terminológie*. [9. 9. 2015]. Dostupné z: <http://glosar.aspekt.sk/default.aspx?smi=1&ami=1&vid=62>
- ROLLE, S. 2012. *Work-Life-Balance als Zukunftsaufgabe. Personalbindung und Arbeitszufriedenheit im Kontext der Familienfreundlichkeit*. Diplomica Verlag.
- SCHOBERT, D. 2007. Grundlagen zum Verständnis von Work-Life Balance. In: ESSLINGER, A. S., SCHOBERT, D. *Erfolgreiche Umsetzung von Work-Life Balance in Organisationen*. Springer-Verlag, 19–33.
- STEINACKER, S. 2013. Kritik um „68“ – Akteure, Konzepte und Wirkungen kritischer Sozialer Arbeit seit den ausgehenden sechziger Jahren. In: HÜNERSDORF, B., HARTMANN, J. (Eds.). *Was ist und wozu betreiben wir Kritik in der Sozialen Arbeit? Disziplinäre und interdisziplinäre Diskurse*. Wiesbaden: Springer VS Verlag, 33–49.
- STRAUSS, A., CORBINOVÁ, J. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu*. Boskovice: Albert.
- TOMEŠOVÁ BARTÁKOVÁ, H. 2009. Feministické proudy v sociální práci ve vztahu k možnosti redefinovat genderové role v české společnosti. *Sociální práce / Sociálna práca*, 9(2), 100–111.
- URBAN, L. 2011. *Sociologie trochu jinak*. Praha: Grada Publishing.
- WALTER-BUSCH, E. 2010. *Geschichte der Frankfurter Schule. Kritische Theorie und Politik*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- WEST, C., ZIMMERMANN, D. H. 2008. „Dělat gender.“ *Sociální studia*, 1(5), 99–120.
- ZÁBRODSKÁ, K. 2009. *Variace na gender: poststrukturalismus, diskurzivní analýza a genderová identita*. Praha: Academia.

Jindřich Racek, Hana Solařová, Alena Svobodová: **Vyhodnocování potřeb dětí.** Praha: Lumos Foundation. 2014.

Na první pohled jde o útlou metodiku, která je obsahově nabitá postupy, jak vyhodnotit potřeby dětí. Na komplexní tvorbě této praktické příručky pracovali autoři několik let, celkový koncept se prvotně zaměřoval na děti se zdravotním postižením, ve finální fázi koncepci dopracovali tak, aby byla využitelná pro potřeby orgánů sociálně-právní ochrany dětí, nestátních neziskových organizací či ostatních spolupracujících organizací.

Na 29 stranách hlavního textu a 228 stranách příloh prezentují autoři „návod“, své ucelené myšlenky, pomocí kterých je možné pochopit a vystihnout v co nejširším měřítku potřeby dítěte a jeho rodiny a které povedou k nastavení individuálních potřeb všech dotčených a ke zlepšení životní situace ohrožených dětí. Metodika je rozdělena do šesti kapitol (včetně úvodu, závěru, podrobného popisu vyhodnocovacích oblastí a literatury). První část je věnovaná vysvětlení vyhodnocování potřeb dítěte a situace rodiny. Vyhodnocování je považováno za základní metodu, nástroj sociální práce. Je zde popisováno, že vyhodnocování potřeb je nutné členit na úvodní, tzv. vstupní, a podrobné, čili komplexní vyhodnocení situace dítěte. Základním tématem při vyhodnocování je vztahová vazba mezi pečující osobou a dítětem. Legislativní ukotvení vyhodnocování situace rodiny a potřeb dítěte nalazneme v zákoně č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně

dětí, § 10/3: „*Obecní úřad obce s rozšířenou působností má povinnost pravidelně vyhodnocovat situaci dítěte a jeho rodiny a zpracovat na základě vyhodnocení individuální plán ochrany dítěte, který vymezuje příčiny ohrožení, stanoví opatření k zajištění ochrany dítěte.*“

Druhou částí autoři zmapovali celý proces vyhodnocení. Upozorňují na fakt, že zhodnocení je proces, který musí být založen na důkazech, a je vhodné ho rozčlenit na základní podkapitoly: od nahlášení případu přes úvodní vyhodnocení, podrobné vyhodnocení situace dítěte a jeho rodiny, zjišťování potřeb dítěte, rodičovské kapacity, rodiny a prostředí, a následně analýzy situace a potřeb dítěte, včetně vyhodnocování ochranných a rizikových faktorů. Na základě vyhodnocení je s klienty tvořen individuální plán a je pracováno s dítětem i rodinou na realizaci individuálního plánu. Plán musí obsahovat časový scénář přehodnocení. V závěru kapitoly je obecně stanoveno pravidlo, že úvodní vyhodnocení situace dítěte by mělo být provedeno do 7 pracovních dnů, podrobné vyhodnocování do 30 pracovních dnů od zahájení vyhodnocovacího procesu, přičemž je vhodné za dobu vyhodnocování absolvovat v rodině 2–3 návštěvy pracovníka sociálně-právní ochrany dítěte či jiného hodnotitele.

Třetí část se zabývá dalšími aspekty vyhodnocování, jako jsou specifické faktory potřeb dětí se zdravotním postižením či znevýhodněním, jedinečnosti

vyhodnocování potřeb dětí sociálně vyloučených, potřebami dětí vyrůstajících v ústavní výchově. V tomto procesu hrají svoji roli rizika při vyhodnocování, která mohou celý proces různorodě ovlivnit. Jde o velmi složitý a náročný proces, kdy role pracovníků sociálně-právní ochrany dětí není vždy jednoduchá a vyhodnocování nemusí být přijímáno rodinou pozitivně. Zde je vhodné se zmínit, že subvenční metodou je supervize s externistou, jako další nástroj pracovníků sociálně-právní ochrany dítěte, se kterým je možné konzultovat, individuálně či týmově, své postupy, myšlenky či obavy.

Čtvrtá kapitola se věnuje podrobnému popisu vyhodnocovacích oblastí. Zmíněny jsou vývojové potřeby dětí, které jsou rozčleněny do jednotlivých sub-oblastí (zdraví, učení se, emoční vývoj a chování, rodinné a sociální vztahy, identita a sociální prezentace, samostatnost a sebeobsluha). Další důležitou hodnocenou součástí je rodičovská kapacita (základní péče, zajištění bezpečí a ochrany, citová vřelost, stimulace a podněty, vedení a hranice a taktéž stabilita). Součástí popisu je celkový stav rodiny, rodinná historie a fungování primární rodiny, širší rodiny, bydlení a zaměstnání, finanční situace a v neposlední řadě sociální začlenění rodiny a komunitní zdroje.

Celý kontext metodiky Vyhodnocování potřeb dítěte dotváří přílohy. Přílohy tvoří podstatnou část metodiky, dávají praktického průvodce do celostního kontextu. Doporučují jejich používání v každodenní praxi. Příloha č. 1 nabízí k využití formuláře zpráv z úvodního i podrobného vyhodnocování (zde doporučuji srovnání s formulářem vydaným MPSV), obsahuje vyhodnocování potřeb dětí, které jsou důležité při analýze potřeb dítěte a jeho rodiny. V příloze č. 2 jsou velmi podrobně popsány veškeré vývojové potřeby dítěte, rozdělené podle věku dítěte. Autoři nezapomněli popsat i problematiku dítěte v instituci a potřeby dítěte se zdravotním postižením. Příloha č. 3 obsahuje pomocné indicie ke znázornění vztahových rodinných problematik, přehlednou tabulku vývojových škál či popis rizikových a ochranných faktorů. V příloze č. 4 naleznete příklady 5 modelových kazuistik. Na základě seznámení s těmito kazuistikami je možné si vytvořit reálnou představu, jak postupovat v praxi při tvorbě vyhodnocování.

V ostatních přílohách nabízí autoři k využití formuláře úvodního či podrobného vyhodnocení.

V roce 2013 proběhla velká změna v pojetí práce sociálních pracovníků. Byla přijata novela zákona o sociálně-právní ochraně dětí č. 359/1999 Sb. Tato novela přinutila odborníky, sociální pracovníky, ve velmi krátké době k používání zcela nových a odlišných metod sociální práce. Byli povinni naučit se pravidelně vyhodnocovat situaci dítěte a jeho rodiny a na základě vyhodnocení těchto situací zpracovat individuální plán ochrany dítěte, ve kterém jsou vymezeny příčiny ohrožení, stanovena opatření k zajištění ochrany dětí a je určen časový plán pro provádění těchto opatření.

Zpracování metodiky Vyhodnocování potřeb dětí přináší pracovníkům v oboru velmi mnoho užitečných rad využitelných při práci s rodinou. Přináší komplexní návod, jak je možné v praxi povinnosti dané zákonem realizovat. Metodika je psána čtivou formou, je patrná snaha autorů o to, aby všichni čtenáři „pokynům“ správně porozuměli. Jak na vyhodnocování, se autorům podařilo sdělit velmi srozumitelnou a přehlednou formou. Při řešení situace rodiny se setkáváme s celým propletencem emočních a společenských aspektů, pomocí této metodiky je odborný pracovník schopný realizovat velmi dobré vyhodnocení.

Vyhodnocování potřeb dítěte bych doporučila každému, kdo pracuje s rodinou, setkává se s otázkami, které musí řešit v různých kontextech. V přílohách lze nalézt podrobný popis pomocných otázek, podpůrných témat k pozorování a nástrojů k vyhodnocování.

Jako vhodné bych viděla, aby přílohy byly příromou součástí praktického průvodce metodiky vyhodnocování. Ráda bych upozornila na přílohy v obsahu. Orientaci čtenáře v textu naopak pomáhají názvy kapitol v záhlaví všech stran a grafické odlišení příkladů od teorie.

Andrea Kafkaová,

vedoucí odd. sociálních věcí a zdravotnictví,

Odbor sociálních věcí a školství,

Magistrát města Přerova

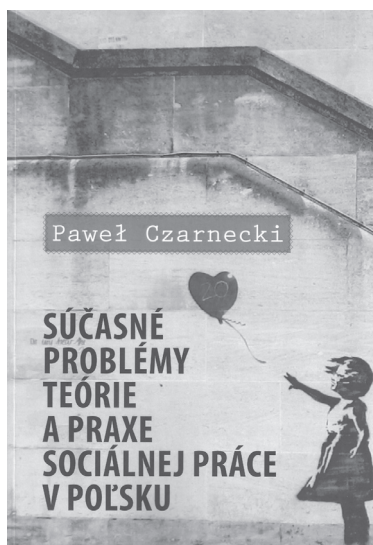

Paweł Czarniecki: Súčasn  problémy teórie a praxe sociálnej práce v Poľsku. Brno: Vysok  škola Medzinárodného podnikania. 2015.

Knihu tvor  dvanáct samostatných tematicky zam ren ch kapitol. Ta prv  se obsahov  po j k výkladu pojmu soci ln  práce, dále je pribli zena nap klad teórie a dějiny soci ln  práce, zm nen  jsou metody a formy prevence v soci ln  práci a je postižena rovněž oblast vzdelávání a pracovních problémů sociálních pracovníků.

Autor zdůrazňuje, že funkce sociálního pracovníka nespočívá v rešení problémů m sto klienta, ale také v tom, aby on sám a p padn  i širší rodina přispívali k dovednosti jedince stát se sám schopn m re  t sv  problémy. Cílem soci ln  práce je rešení problémů spojených se spr vn m fungováním jednotlivců a skupin ve společnosti. Na mysli m  pomoc při uspokojování základních životních podmínek, p izp soben  se pravidlům společenského života, vlivu proti sociálnímu v  len n  a jin .

K osobnosti sociálního pracovníka, jeho profesionálnímu působení a kompetencím uvádí, že by měl být mimo jiné schopen re  t problémy vyplývající z chudoby, násilí v rodině, ztráty domova, nezaměstnanosti, různých závislostí, imigrace a jin . Musí být připraven um t re  t konfliktní situace, um t navazovat kontakty s využitím dovednosti verb ln  i neverb ln 

komunikace, dělat rychl  a spr vn  rozhodnutí. Akcentuje nutnost vysok  morální hodnoty sociálního pracovníka s odpovědností za jiného člověka, kterému je nablízku při rešení jeho sv zeln  situace formou ne i tn  pomoci. Vztah mezi sociálním pracovníkem a klientem Czarniecki vidí jako vztah zalo en  na d v re. Úlohu sociálního pracovníka pak spatřuje v záchytu a vnímání problému, nabídce pomoci a p iveden  klienta do stavu, ve kter m j  

další pomoc, pokud možno, nebude pot ebn . Nikdy by poskytovan  pomoc dosp l m neměla narušovat jejich osobn  hodnoty.

V kapitole „Teórie soci ln  práce“ autor uvádí, že cílem teórie není jen hledání rešení, kter  by bylo možno využít v praxi, ale také formulování zev eobecn n  a interpretací, kter  mají v  lu n  teoretickou hodnotu. Mezi  koly teórie náleží také zkoumání sociálních potřeb, kter  je mo n  uspokojit díky podpoře sociálních pracovníků a rovněž díky výzkumu podmínek, v jakých soci ln  práce probíhá. Autor p  e, že „(...) teórie soci ln  práce není sbírkou jednou pro vždy dan ch tvrzení a interpretací, ale tvoří oblast poznatků, kter  pod r uje kritick  analýze vlastn  výsledky a neustále vyhledává lepší a adekvátnější rešení vlastních problémů.

Není vědeckou disciplínou v úzkém slova smyslu, protože podstatnou část diskusí, probíhajících v jejím rozsahu, tvoří otázky nacházející se na hranici etiky, filosofie politiky, filosofie člověka i jiných oblastí... využívá však metody sociálních věd, formuluje teorie vysvětlující reálné vystupující jevy v sociální skutečnosti a dovolují formulovat prognózy do budoucnosti“ (s. 43).

Kapitola pojednávající o dějinách sociální práce připomíná kořeny péče o nejchudší a nejpotřebnější v Číně, Řecku, Anglii, USA a v jiných zemích. Přiblížen je například vznik a poslání charitativních organizací v USA od konce 19. století a nastíněn současný stav sociální politiky a poskytování sociální práce na profesionální úrovni. V knize je zmínka o první škole na světě, připravující lidi pro sociální práci, vznikla ve Spojených státech. Svou činnost zahájila v roce 1898 a o pět let později se objevila takováto škola i v Evropě – v roce 1903 v Londýně (s. 51). Značnou část této kapitoly tvoří v historickém kontextu opis situace v Polsku až po současnost. Právem je zmíněna mimo jiné záslužnost Heleny Radlińskiej, která v Polsku založila první školu sociální práce a její názory měly rozhodující vliv na rozvoj této profese v meziválečném období i po válce. Radlińska teorii sociální práce vnímala jako oblast sociální pedagogiky, zkoumající vliv prostředí na rozvoj jednotlivce a na to, aby byl tento vliv modifikován s cílem posilování potenciálu, který je v něm a okolí, kde žije.

V publikaci se autor věnuje vysvětlení pojmu sociální dysfunkce, ale i jiným příbuzným pojmům, jako je sociální prostředí. V této souvislosti zdůrazňuje, že pojem dysfunkce se nevztahuje pouze k sociálnímu rozměru života jednotlivce, ale na všechny sféry jeho aktivit, na které se vztahuje pojem norma. Na rozdíl od pojmu krize (přechodný stav) je dysfunkce zpravidla stavem trvalým a chronickým – tedy takovým, který vyžaduje zásah z venku. V této souvislosti sděluje, že sociální práci také lze definovat „... jako poskytování pomoci jednotlivcům a skupinám při překonávání sociálních dysfunkcí“ (s. 79).

Čtenář se seznamuje s příčinami vzniku domácího násilí a úlohou sociálního pracovníka při poskytování pomoci jejich obětem. Obšrně je také zmíněn velký problém současné

společnosti, skrývajících se v alkoholových a drogových závislostech.

Různých kategorií klientů se týkají otázky související s problémy chudoby a sociálního vyčleňování. Jako základní formu pomoci postuluje Czarnecki poradenství a zprostředkování pomoci při řešení různorodých problémů formou mediace, zastupování nebo vyjednávání. Autor popisuje práci sociálních pracovníků s nezaměstnanými, bezdomovci, menšinami, komunitami, s rodinou a dětmi. Zde má na mysli jak děti žijící v rodině, tak i v různých výchovných centrech. Hovoří rovněž o sociální práci s trestanými osobami a uvádí, že v tomto případě můžeme sociální práci vnímat jako jistý druh resocializace. Sociální pracovník svou činností ovlivňuje nejen svěřence, ale rovněž i jeho sociální prostředí s cílem vyvolat na obou stranách příznivé změny. Obdobně práce se skupinou si klade za cíl zlepšení sociálního fungování jednotlivců. Důraz autor klade na význam rozhovoru, který by měl být založen na důvěrném vztahu. Popisuje bariéry a chyby, které mohou při komunikaci nastat na obou stranách. Následné diagnostikování pak slouží ke stanovení plánu práce s klientem (sociální projekt – s. 107). Diagnostika přitom může obsahovat současnou situaci i vzdálenou budoucnost.

Czarnecki si ve své knize také všímá potřeby prevence v sociální práci. Zmiňuje kooperaci s obory z oblasti psychologie, resocializace, sociologie a jiné. Úsilí v prevenci doporučuje věnovat eliminaci faktorů, které přispívají k sociální nestabilitě, anebo podpořit vitální síly jedince tak, aby se stal odolným vůči negativním vlivům. Podle účelu dělí prevenci do tří skupin:

1. aktivity zabývající se psychofyzickými postiženími (například zdravotnická péče) a jejich integrace do celé společnosti
2. diagnostika případů sociální nepřizpůsobivosti v raném stadiu, než se objeví příznaky patologie
3. aktivity zabývající se opatřeními proti negativním sociálně-patologickým jevům

Pokud jsou zabezpečeny existenční potřeby lidí, přispívá to ke snížení patologických jevů ve společnosti podmíněných chudobou.

Cílem sociální práce je také pomoc s řešením problémů souvisejících s každodenním

fungováním ve společnosti, pomoc s výchovou dětí a jiné.

Kritickým pohledem se autor v kapitole věnované etice v sociální práci věnuje prezentaci „Etického kodexu polského sdružení sociálních pracovníků“. Jak uvádí, v Kodexu se poukazuje na hodnoty tvořící základy sociální práce, jako jsou sociální spravedlnost, rovnost šancí, společenské blaho, lidská důstojnost a právo jedince na sebeurčení. Kodex konstatuje, že sociální pracovník je v profesionální činnosti povinen se řídit zásadou dobra klienta, být pracovitý, osobně vysoce morální, být erudovaný a kvalifikovaný. Na profesionální úrovni pomáhá řešit životní problémy svěřených osob a současně podporuje úsilí svěřence ve prospěch jeho osamostatnění. Je garantem a nositelem kvality a rozsahu poskytované pomoci, bojuje s diskriminací a všemi formami nehumánního zacházení. Czarnecki vyjadřuje přesvědčení, že v návaznosti na rozvoj profese a sociálního povědomí se bude Kodex rozvíjet a doplňovat.

Stále nové a náročné požadavky, kladené na sociální práci, vyžadují cílené a doplňující průběžné celoživotní odborné vzdělávání, zvyšující kompetence sociálních pracovníků. Na mysl máme teoretické poznatky, ale i praktické zkušenosti/zručnosti. Cílem praktik je naučit studenty využívat a propojit teoretické poznatky s praxí. Studenti se seznamují s podmínkami, v jakých skutečně reálně žijí jejich budoucí svěřenci včetně dětí. Podle polského zákona musí mít sociální pracovník diplom o ukončení vysokoškolského studia v oboru sociální práce nebo musí být absolventem oboru resocializace, sociální politika, pedagogika, sociologie, psychologie. Absolventi jiných studijních oborů mohou v profesi sociální pracovník působit pouze po ukončení dodatečných kurzů z oblasti sociální práce nebo organizace sociální pomoci.

V této knize se autor také dotýká problematiky pracovního vyhoření, ke kterému dochází zejména u těch, kdož si nedokážou zachovat dostatečný emocionální odstup. To pak ovlivňuje efektivitu v práci a nechť vynakládat své úsilí. Dochází ke značnému odstupu a vzdalování se klientům. K vyhoření značnou měrou přispívá v povolání sociálního pracovníka mimo jiné také zátěž z každodenního setkávání s osobami nacházejícími se v obtížné a nezřídka tragické životní situaci.

Czarnecki v rámci nástinu další evoluce sociální práce v Polsku aktuálně zmiňuje oblast stárnutí společnosti, chudobu starších osob a řešení otázek souvisejících s emigrací.

V závěrečné části je pro čtenáře pro poznání a komparaci publikován přehled legislativních norem a předpisů platných v Polské republice a dalších vybraných zemích světa.

Přínos knihy autora Pawla Czarneckého pod titulem *„Súčasný problémy teórie a praxe sociálnej práce v Poľsku“* lze spatřovat v kompaktnosti sdíleného textu, který může svou měrou významně přispět k autoedukaci jedince a být zdrojem jeho nových poznatků, rozšiřujících teoretický obzor v povolání sociálního pracovníka, ale i sociálního nebo speciálního pedagoga a dalších pomáhajících profesích. Publikace přináší mezi ty, které na knižním trhu obohacují odbornou literaturu o ucelený vhled do problematiky sociální práce v sousední Polské republice, kde stejně jako v ČR podléhá sociální práce neustálému vývoji. Vnímavý čtenář zde najde hodně inspirace z teorie a hlavně pro aplikaci v každodenní praxi.

Jiří Pavlů,

*Pedagogická fakulta Ostravské univerzity
Ostravská univerzita,*

Online prakticko-publicistická část časopisu na www.socialniprace.cz

Online publicisticko-praktická část časopisu je dostupná **pouze předplatitelům časopisu jako celku** (tištěná akademická část + online prakticko-publicistická část). Ostatním čtenářům budou texty zpřístupněny **s časovým odstupem** přibližně jednoho roku.

Přístupy do online publicistiky zřizujeme v měsíčních intervalech, a to na základě uhrazeného předplatného. V případě, že jste časopis zakoupili mimo distribuční firmu SEND Předplatné a máte zájem o přístup k publicistice časopisu, kontaktujte prosím paní Olgu Cídlou (olga.cidlova@socialniprace.cz), která vám online přístup zřídí.

Obsah prakticko-publicistické části čísla 5/2015:

O čem se mluví

Reflexe

Klára Czernek Fialová, Pavlína Štípková: *Není schopen výdělečné činnosti ani za zcela mimořádných podmínek, a přesto pracuje...*

Zpráva z výzkumu

Eva Mydlíková, Martina Čierna, Ladislav Vaska: *Identifikácia prvkov násilia v správaní sa detí prostredníctvom ich citlivosti na vybrané sociálne role v školskej triede*

Reflexe

Miroslav Juroška, Denisa Sedláčková: *Společná supervize pracovníků sociálně aktivizační služby a OSPOD*

Inspirace pro praxi

Metodický návod

Šárka Licehammerová: *Práce s problémovými hazardními hráči*

Profil

Marie Šusterová: *Práva lidí po propuštění z vězení zůstávají jen teorií*

Fakta, legislativa, dokumenty

Expertiza

Ladislav Loebe: *Vztahy a postavení klientů, pracovníků v sociálních službách a poskytovatelů sociálních služeb v rovině právní*

Expertiza

Andrej Mátel: *Slovensko má nový etický kódex sociálního pracovníka a asistenta sociální práce*

A další čtyři texty, které v předvánočním čase domlouváme. Publicistika čísla bude postupně zveřejňována v průběhu ledna a února 2016.

Veřejný závazek časopisu

Časopis pro teorii, praxi a vzdělávání v sociální práci

Časopis pre teóriu, prax a vzdelávanie v sociálnej práci

Posláním časopisu Sociální práce / Sociálna práca je:

- podporovat schopnost české a slovenské společnosti řešit životní problémy lidí prostřednictvím sociální práce;
- podporovat kvalitu sociální práce a profesionalizaci praxe sociální práce;
- přispívat k rozvoji sociální práce jako vědní disciplíny a ke zkvalitnění vzdělávání v sociální práci;
- podporovat zájmy poskytovatelů a uživatelů sociálních služeb.

V zájmu dosažení těchto cílů bude časopis v rámci obce sociálních pracovníků a s nimi spolupracujících a pomáhajících pracovníků jiných oborů podporovat:

- postoje, které považují odbornost a lidskost za rovnocenná kritéria kvality sociální práce;
- postoje, které kladou důraz na propojení teoretického zdůvodnění postupů sociální práce s její praktickou orientací na problémy klientů a jejich reálné možnosti;
- soudržnost všech, kteří se angažují ve prospěch řešení problémů klientů prostřednictvím sociální práce;
- otevřenou, odlišnosti chápající, poučenou a věcnou diskusi v rámci obce sociálních pracovníků;
- chuť a zájem sociálních pracovníků vidět sebe samé očima jiných.

Posláním časopisu Sociální práce / Sociálna práca je:

- podporovať schopnosť českej a slovenskej spoločnosti riešiť životné problémy ľudí prostredníctvom sociálnej práce;
- podporovať kvalitu sociálnej práce a profesionalizáciu praxe sociálnej práce;
- prispievať k rozvoju sociálnej práce ako vedeckej disciplíny a k skvalitneniu vzdelávania v sociálnej práci;
- podporovať záujmy poskytovateľov a užívateľov sociálnych služieb.

V záujme dosiahnutia týchto cieľov bude časopis v rámci obce sociálnych pracovníkov a s nimi spolupracujúcich a pomáhajúcich pracovníkov iných odborov podporovať:

- postoje, ktoré považujú odbornosť a ľudskosť za rovnocenné kritériá kvality sociálnej práce;
- postoje, ktoré kladú dôraz na prepojenie teoretického zdôvodnenia postupov sociálnej práce s jej praktickou orientáciou na problémy klientov a ich reálne možnosti;
- súdržnosť všetkých, ktorí sa angažujú v prospech riešenia problémov klientov prostredníctvom sociálnej práce,
- otvorenú, odlišnosti chápajúcu, poučenú a vecnú diskusiu v rámci obce sociálnych pracovníkov;
- chuť a záujem sociálnych pracovníkov vidieť samých seba očami iných.

Anotace čísla 2/2016

Sociální práce, aktér sociální politiky Social Work. A Participant in Social Policy

Sociální práce je nerozlučně spjata s projektem moderny a jejího rozvoje. Moderna, industriální společnost, organizovaná modernita, to jsou synonyma společnosti, ve které se zrodila sociální práce. Právě proto, že je sociální práce bytostně svázána s vývojem moderny, je často definována jako funkcionální odpověď na strukturální změny spojené s budováním industriální společnosti.

Sociální práci definují, v souladu s pojetím Lorenze a dalších autorů, jako nástroj institucí sekundární sociability, jejichž úkolem je řešit problémy moderní společnosti generované procesem modernizace, který připravil lidi o tradiční sociální opory. Sociální práce je tedy bytostně svázána s vývojem vazeb sociální ochrany.

Zejména severskými autory je sociální práce definována ještě širěji, a to jako nástroj sociální politiky. Sociální práce je dlouhodobě svázána s vývojem sociálního státu v Evropě. Systematická destrukce sociálního státu a její důsledky pro sociální práci jsou předmětem kritické diskuse vedené zejména ve Francii a v Německu.

Předmětem diskuse v čísle zabývající se sociální prací jako aktérem sociální politiky mohou být následující témata:

- Vztah sociální politiky a sociální práce
- Vliv odbourávání sociálního státu na sociální práci
- Reakce sociální práce na indoktrinaci sociální politiky neoliberální ideologií
- Strategie sociální práce při překonávání důsledků selhávání sociální politiky v oblasti bydlení, boje proti chudobě
- Jak se může-má sociální práce sociálně politicky angažovat

*Doc. PaedDr. Oldřich Chytil, Ph.D.,
editor čísla*

Ediční plán roku 2016

- 1/2016 – ERIS Journal-Winter 2016 (vyjde na konci února 2016)
- 2/2016 – Sociální práce, aktér sociální politiky (konec března 2016)
- 3/2016 – Bydlení chudých (konec června 2016)
- 4/2016 – ERIS Journal-Summer 2016 (konec srpna 2016)
- 5/2016 – Sociální práce a sociální podnikání (konec září 2016)
- 6/2016 – Sociální práce a násilí na ženách (konec prosince 2016)

Pokyny pro autory

(zkrácená verze, plný text je dostupný na www.socialniprace.cz)

Časopis vychází čtyřikrát ročně v českém a slovenském a dvakrát ročně v anglickém jazyce a publikuje co nejširší spektrum článků relevantních pro sociální práci. Články mohou být zaměřeny na jakýkoliv aspekt praxe, výzkumu, teorie či vzdělávání. Časopis je rozdělen na tiskovou akademickou část a online publicistiku dostupnou na www.socialniprace.cz. Zatímco akademická část referuje o výzkumu a informuje o zajímavých knihách, online publicistická část je určena pro publikaci tematicky atraktivních námětů z praxe zpracovaných různorodými publicistickými žánry. Tisková část časopisu má následující strukturu:

1. Editorial
2. Studie, výzkumy, analýzy
3. Recenze knih

1. Pokyny autorům studií, výzkumů a analýz

Redakce přijímá příspěvky, které odpovídají profilu časopisu. Zasláný příspěvek musí být určen výhradně pro publikaci v časopise Sociální práce / Sociálna práca. Počet příspěvků od jednoho autora je omezen na dva za jeden rok.

Nabídka rukopisů a recenzní řízení

Akademickým textem se pro účely našeho časopisu rozumí výzkumná, popř. přehledová stať (teoretická, historizující aj.). Předpokladem zařazení příspěvku do recenzního řízení je skutečnost, že v textu autor systematicky pracuje s relevantními prameny, objasňuje výzkumnou metodologii a s ohledem na svůj výzkumný cíl prezentuje také zjištění. Vzhledem k profesnímu charakteru časopisu preferujeme texty, které obsahují vedle zmíněných aspektů také aplikační dimenzi, v níž autor objasňuje relevanci svých zjištění v kontextu sociální práce.

Recenzní řízení je oboustranně anonymní a je prováděno dvěma na sobě nezávislými recenzenty. Studentské práce procházejí jedním recenzním řízením. Práce jsou posuzovány po stránce obsahové i formální. V případě potřeby může být práce vrácena autorům k doplnění či k přepracování. Na základě posudků bude rozhodnuto o jejich přijetí či odmítnutí. Ve sporných případech rozhoduje editor čísla. Redakci se prostřednictvím e-mailové komunikace zasílají dvě provedení rukopisu. Jedno z nich nesmí obsahovat žádné údaje, které by mohly vést k identifikaci autora. Druhé provedení příspěvatele odešle v kompletní verzi.

Redakce si vyhrazuje právo provádět drobné stylistické úpravy. Nevyžádané rukopisy a přílohy se nevracejí.

Rozhodnutí o vydání

O výsledku recenzního řízení je autor vyrozuměn nejpozději do šesti měsíců od data obdržení statí.

Náležitosti rukopisu

Text musí být napsán v souladu s platnými jazykovými normami (viz plná verze Pokynů autorům na www.socialniprace.cz).

- I. **Titulní strana** obsahuje výtiskový a stručný název práce v češtině – nebo slovensky ekvivalent – a v angličtině, jména všech autorů, biografickou charakteristiku a v poznámce pod čarou také afilaci autora.
- II. Český nebo slovenský **abstrakt** v rozsahu maximálně 200 slov.
- III. **Klíčová slova** v češtině (slovenštině).
- IV. **Abstrakt** v angličtině v rozsahu maximálně 200 slov.
- V. **Klíčová slova** v angličtině. Používejte prosím max. dvouvýrazová slovní spojení.
- VI. **Vlastní text** (rozsah maximálně 10 000 slov).
- VII. **Seznam citované literatury:** Autory žádáme, aby zvýšenou pozornost věnovali přesnému a korektnímu odkazování (viz plná verze Pokynů autorům na www.socialniprace.cz).
- VIII. Tabulky a grafy: Tabulka nesmí být širší než 14 cm. Výška písma alespoň 8–10. Při grafech používejte laskavě výrazné kontrastní barvy (upozorňujeme, že časopis je černobílý).

2. Publikáční etika a jiné informace

Rukopisy jsou posuzovány v publikačním řízení sestávajícím z posouzení 1. oborové přiměřenosti článku jedním členem redakční rady a 2. oboustranně anonymního recenzního řízení dvěma odborníky z veřejného seznamu recenzentů umístěného na našich webových stránkách.

Texty jsou posuzovány výhradně na základě jejich intelektuální hodnoty bez ohledu na autorovu rasu, pohlaví, sexuální orientaci, vyznání, etnický původ, občanství nebo politické názory.

Redakce časopisu SP/SP vynaloží veškeré úsilí k zachování nestrannosti recenzního řízení, aby nedošlo k odhalení identit aktérů recenzního řízení.

Autor, u něhož byl prokázán plagiat nebo falšování dat, ztrácí možnost v časopise SP/SP publikovat.

Autor zasláním příspěvku uděluje souhlas k užití svého příspěvku v elektronických databázích, ve kterých je časopis SP/SP indexovaný. Časopis je též volně dostupný na webových stránkách www.socialniprace.cz.

Přetisknout část uveřejněného textu nebo jeho užití v jiné publikaci lze jen s citací původu textu.

Notice to Contributors

(short version, full text is available at www.socialniprace.cz)

The journal Czech and Slovak Social Work is published four times in the Czech and Slovak language and twice in the English language each year. The journal publishes the widest range of articles relevant to social work. The articles can discuss on any aspect of practice, research, theory or education. Our journal has the following structure:

- Editorial
- Articles (academic part)
- Book reviews

1. Instructions to authors of academic articles

Editors accept contributions that correspond to the profile of the journal (see "Our mission"). The contribution has to be designated only for publishing in the journal Czech and Slovak Social Work. It can also be a contribution which has already been published in another journal, after being reviewed and supplemented.

The offer of manuscript receipt and review procedure

The academic text intended for publishing in the journal should be a research or overview essay (theoretical, historical, etc.). For the article to be accepted to the review procedure, the author of the text must work systematically with the relevant sources, explain the research methodology and present a conclusion with regard to the research goal. Because the journal has a specific professional nature, texts are preferred which also contain application aspects where the author explains the relevance of their conclusions in the context of social work.

The review process is reciprocally anonymous and is carried out by two independent reviewers. Student works are subject to single review process. Academic and student works are judged in terms of content and form. If necessary, a work may be returned to the authors for supplementation or rewriting. Based on the assessments of the review process a decision will be made to either accept and publish the article in our journal or to reject it. The Chairman of the Editorial Board will decide in questionable cases. Please send two versions of the article to the editor via e-mail. The first one may contain information which could reveal the identity of the author. The second version should be the complete and final text.

Decision to publish

Authors are informed about the result of the review process within six months from the date of receipt of the text/manuscript.

Manuscript requirements

The text must be written in accordance with applicable language standards.

- I. **Front page** contains a descriptive and brief title of the article in English; the names of all authors, biographical characteristics and also contact affiliation of all authors in the footnote.
- II. **Abstract** in English with a maximum of 200 words.
- III. **Keywords** in English.
- IV. **The text of the article** (maximum of 10,000 words).
- V. **List of references:** Authors are requested to pay attention to correct and accurate referencing (see full Notice to Contributors on www.socialniprace.cz).
- VI. **Tables and charts:** tables must not be wider than 14 cm. Font size is to be at least 8 to 10 points. In the charts, please use contrasting colours (mind the journal is black-and-white only).

2. Ethics and other information

Manuscripts are assessed in the review proceedings which comprise 1) the assessment of professional appropriateness by one member of the Editorial Board, and 2) bilaterally anonymous review by two experts from the list of reviewers posted on our website.

The text is assessed exclusively on the basis of its intellectual value, irrespective of the author's race, gender, sexual orientation, religion, ethnic origin, citizenship or political views.

The editors of the journal make every effort to maintain impartiality of the review proceedings not to disclose the identity of the reviewers and other participants in the proceedings. The author whose work was demonstrably proved to contain plagiarisms or forged data shall lose an opportunity of publishing in the Journal.

By sending the article, the authors give their consent to its use in the electronic databases where the Journal is indexed. The Journal is freely available at [HYPERLINK „http://www.socialniprace.cz“](http://www.socialniprace.cz).